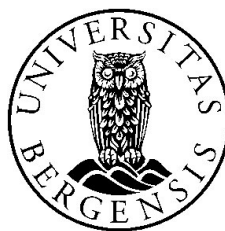

Hva lå bak Arbeiderpartiets nyorientering på 1980-tallet?

Kasper Valestrand

Masteroppgave

Vår 2018

Institutt for sammenliknende politikk
Universitetet i Bergen

Sammendrag

Arbeiderpartiet konsoliderte den foreløpige seieren i ideologikampen på begynnelsen av 1950-tallet. Slik Francis Sejersted ser det, ble kampen om den politiske agendaen lagt på is fram til 1970-årene. Det var i perioden fram til dette den sosialdemokratiske styringsmetoden satte sitt preg på det norske samfunnet; statlig styring av økonomien skulle føre til vekst for landet, og velferdsstaten skulle bygge folket. utfordringer for Arbeiderpartiet oppsto fra midten av 1970-tallet. Den politiske agendaen deres sto ikke like sterkt som før, og i overgangen til 1980-årene er litteraturen enig om at den var tapt til fordel for markedsliberalistiske ideer, et tap som førte til en endring i partiets politiske syn. Med dette som bakteppe ønsker jeg i denne oppgave å gi svar på følgende spørsmål: Hvorfor skiftet Arbeiderpartiets politikk mot høyre på 1980-tallet?

Denne utviklingen var ikke Arbeiderpartiet alene om; det gjaldt for alle sosialdemokratiske partier i Europa. Det jeg derfor baserer oppgaven på, er diskusjonene som har vært om utfordringer og mulige løsninger for igjen å sette agendaen. Måten jeg løser problemstillingen på er ved bruk av prosess-sporing som metode, det vil si at jeg gjennomgår den historiske utviklingen av både Arbeiderpartiet og samfunnet rundt etterkrigstiden og fram til 1987. Når det er dette året som er valgt som slutt punkt, er det fordi den litteraturen som brukes i oppgaven peker på partiets landsmøte dette året som en foreløpig oppsummering av nyorienteringen i partiet.

I diskusjonen om hvorfor Arbeiderpartiets politikk skiftet mot høyre på 1980-tallet trekker jeg fram tre diskusjonspunkter fra den historiske gjennomgangen jeg gjør. Dette er: I) Ved at Arbeiderpartiet hadde mistet den politiske agendaen måtte man finne måter for å ta makten tilbake på. II) Demografiske endringer. III) Press på den sosialdemokratiske styringsmetoden. Det jeg blant annet diskuterer, er påstanden til Einar Førde, nestleder i partiet i denne perioden, om at hovedmotivet for nyorienteringen var å søke makt også for maktens skyld. I dette gjennomgår jeg pragmatikken i Arbeiderpartiets politikk. Videre ser jeg også på at partiets tradisjonelle velgergrunnlag endret seg ved strukturendringene i samfunnet, mens jeg sist kommenterer hvordan et økende press på den tradisjonelle metoden for statsstyring fikk dem til å revurdere hva de sto for.

Abstract

The Norwegian Labour Party consolidated the preliminary victory of ideology clash in the early 1950s. According to Francis Sejerstad, the struggle for the political agenda was put on ice until the 1970s. It was in this period the social democratic way of governance left its mark on the Norwegian society. Economy directed by the state would result in growth, and the welfare state was intended to strengthen the people. Challenges for the Norwegian Labour Party arose in the mid-1970s; their political agenda did not stand as strong as before, and in the transition to the 1980s, literature agrees that previous policy was lost in favour of market liberal ideas, which led to a shift in the party's political view. Through my thesis, I will try to provide answers to the following question: Why did the Norwegian Labour Party shift its policy towards the right wing in the 1980s?

A shift to the right was a trend for all social-democratic parties in Europe, not only for the Norwegian Labour Party. In my thesis I therefore address the discussions about challenges a possible solution to re-set the agenda, and I solve the thesis statement based on process tracing as method. I review the historical development of both the Norwegian Labour Party and the community around the post-war period until 1987. When choosing this year as an end, it is because the literature used in this thesis points to the party's summit this year as a preliminary summary on the changed position of the party.

When I discuss why the Norwegian Labour Party's policy shifted to the right in the 1980s, I draw three discussion points from the historical review I make. These are: I) When the Norwegian Labour Party lost their political agenda they had to find new ways to reclaim their power. II) The demographical changes. III) Pressure on the social-democratic governance. Themes I discuss are claims party deputy of the time Einar Førde made when addressing the focus of the new position was to seek power for the sake of the power. I review the pragmatics of the Norwegian Labour Party's politics, analyse how the traditional voting credibility changed with the structure in the society, before I end with commenting how increasing pressure on the traditional governance made them rethink their position.

Forord

Det er en merkelig følelse jeg sitter med helt på tampen før innlevering. Jeg sitter med en slags tomhet som nok har å gjøre med at dette har vært en stort prosjekt. Rart å være ferdig, men samtidig flott.

En stor takk gir jeg til veileder Lise Rakner, som har vært tålmodig med meg gjennom skriveprosessen, og det selv om jeg ofte har hatt mange baller i luften.

Videre vil jeg rette en hjertlig takk til Lasse, Daniel og Nina for gjennomlesninger av oppgaven den siste tiden før innleveringen. Til gjengen på Sofie Lindstrøm hus som har holdt motet oppe hos meg det siste året. Takk for mye god quizing og heftige debatter på lunsjrommet. Det har vært deilige avbrekk fra hverdagen.

Til mamma, pappa, Elina og Kathinka. Takk for at dere alltid er der for meg, både i tykt og tynt. Selv om jeg er (nesten) voksen, er det ingenting som å ringe hjem når det er noe jeg hjertet.

Bergen, juni 2018

Kasper Valestrand

Innholdsfortegnelse

1. INNLEDNING	2
1.1 HVORFOR SKIFTET POLITIKKEN?: GJENNOMGANG AV TRE DISKUSJONER	3
1.2 HVORDAN SVARE PÅ PROBLEMSTILLINGEN	3
1.3 HVORFOR DETTE TEMAET?	5
1.4 OVERSIKT OVER OPPGAVEN	5
2. EN NY VEI FOR SOSIALDEMOKRATIET	7
2.1 HVA ER DEN <i>TREDJE VEI</i> ?	8
2.2 TRADISJONER OG ALLIANSER	10
2.2.1 <i>Det tradisjonelle sosialdemokratiet</i>	10
2.2.2 <i>Velferdsstatens betydning for sosialdemokratiets velgertekke</i>	12
2.3 SOSIALDEMOKRATISK NEDGANGSTID	14
2.3.1 <i>Økonomiske utfordringer</i>	14
2.3.2 <i>Endringer i samfunnsstrukturen</i>	15
2.4 EN NY TID FOR SOSIALDEMOKRATIET	18
2.4.1 <i>Utfordrere til høyre og venstre</i>	18
2.4.2 <i>Hvilken respons skulle man ha?</i>	19
2.5 OPPSUMMERING AV DEN <i>TREDJE VEI</i>	22
3. METODE	25
3.1 HVORFOR VELGE CASESTUDIE?	25
3.2 CASEUTVALG: HVORFOR ARBEIDERPARTIET OG HØYREDREINING?	27
3.3 PROSESS-SPORING.....	28
3.3.1 <i>Hvordan blir metoden forstått?</i>	28
3.3.2 <i>Fire skritt for evaluering</i>	31
4. SOSIALDEMOKRATIET I NORGE	35
4.1 ARBEIDERPARTIETS HEGEMONI	35
4.1.2 <i>Velferdsstaten og økning i offentlige utgifter</i>	38
5. ARBEIDERPARTIETS VEI MOT NYORIENTERING	43
5.1 1970-ÅRENE	43
5.1.1 <i>Oljealderen begynner – problemer i strukturene</i>	43
5.1.2 <i>Endring av Arbeiderpartiets velgersammensetning</i>	47
5.1.3 <i>Arbeiderpartiet mister agendaen</i>	52
5.2 1980-ÅRENE	55
5.2.1 <i>Hvor sto velferdsstaten?</i>	55
5.2.2 <i>Uro i velgermassen</i>	57
5.3 FORNYELSE AV ARBEIDERPARTIET	58
5.3.1 <i>Opptakt til nyorienteringen</i>	58
5.3.2 <i>Reversering av nyorienteringen</i>	62
5.4 ARBEIDERPARTIET I DET NYE ÅRHUNDRET	65
5.4.1 <i>Nyorientering og regjeringsmakt</i>	65
5.4.2 <i>Konsolidering av nyorienteringen på landsmøtet 1987</i>	67
6. DISKUSJON OG KONKLUSJON	71
6.1 <i>ENDRING FOR Å TA MAKTEN TILBAKE</i>	71
6.2 <i>DEMOGRAFISKE ENDRINGER I SAMFUNNET</i>	74
6.3 <i>PRESS PÅ DEN TRADISJONELLE SOSIALDEMOKRATISKE STYRINGSMETODEN</i>	77
6.4 <i>KONKLUSJON</i>	80
BIBLIOGRAFI	83

1. Innledning

Under landsmøtet til Arbeiderpartiet våren 1987 gikk nestleder i partiet og parlamentarisk leder for partiet på Stortinget, Einar Førde, opp på talerstolen for å overbevise delegatene i salen om å ta et oppgjør med gamle dogmer (Benum 1998, 124). I talen forklarte at mens staten tidligere hadde blitt sett på som samfunnets trygge støtte for å skape økonomisk vekst og bygge ut velferdsstaten. Sent i 1970-årene forandret dette seg med strukturelle utfordringene og økonomiske utfordringene landet gjennomgikk. Staten klarte ikke å løse dette, og med det spredte det seg et mer kritisk syn på staten og hva dens oppgaver burde og skulle være. Det var markedet som nå satt med svarene. Denne "høyrevinden" gjorde seg internasjonalt merket gjennom markedsliberalistiske økonomer som Milton Friedman og Friedrich Hayek, og politisk i statsminister Margaret Thatcher i Storbritannia og president Ronald Reagan i USA (Giddens 1998, 5). I Norge tok kritikken av staten som et problem form ved at særlig Høyre opplevde en vekst fra midten av 1970-tallet, mens Fremskrittspartiets utvikling skjøt fart tiåret etter.

Det Førde dermed sto på talerstolen for var å be Arbeiderpartiets medlemmer om å bryte med det tradisjonelle sosialdemokratiet for heller bli en del utviklingen av en "ny stat" (Benum 1998, 124-125; Rossavik 2007, 246-253). Slik han fremla det var også Arbeiderpartiet selv en del av problemet. Han peker på at den sosialistiske tradisjonen partiet var en del av ofte hadde kommet frem til beslutninger flere i samfunnet så på som byråkratiserende og sentraliserende. Måten Førde pratet var et brudd med det partiet inntil da hadde stått for. I 1950-årene hadde Arbeiderpartiet gått til valg på løfter om sysselsetting, vekst og stabilitet, men dette hadde sluttet å fenge velgerne i en tid der høye offentlige utgifter ble kritisert. I perioden Arbeiderpartiet var på høyden av sin makt hadde opposisjonen ikke annet valg enn å vise seg like sosiale i politikken som dem. Troen på et universelt velferdssamfunn var noe som tidligere hadde samlet folket, men slik samfunnet utviklet seg var den store velferdsstaten blitt et problem heller enn en løsning.

Utgangspunktet jeg har for oppgaven er at i midten av 1980-tallet endret Arbeiderpartiet sitt politiske utsyn. Partiet orienterte det politiske utsynet sitt mot høyre i det politiske landskapet. Som jeg skal se var dette ikke en lineær prosess, men en langvarig utvikling hvor flere variabler spilte inn. Det jeg derfor er ute etter i problemstillingen er: *Hvorfor skiftet Arbeiderpartiets politikk mot høyre på 1980-tallet?*

1.1 Hvorfor skiftet politikken?: Gjennomgang av tre diskusjoner

For å finne ut hvorfor Arbeiderpartiet skiftet kurs i 1980-årene kommer jeg i kapittel 6 til å løfte frem tre diskusjoner jeg mener henger sammen med nyorienteringen partiet gjennomgikk. Dette er diskusjoner som har vært gjentakende i litteraturen jeg har sett på. Disse er: I) Ved at Arbeiderpartiet hadde mistet den politiske agendaen måtte partiet finne måter å ta makten tilbake. II) Demografiske endringer. III) Press på den sosialdemokratiske styringsmetoden. Siden diskusjonene ser på *hvorfor* Arbeiderpartiet skiftet politisk kurs er det naturlig at de kommer innom de samme punktene og dermed har viss overlapp. Dette er ikke noe jeg ser på som en utfordring, men heller en styrke. Jeg viser at nyorienteringen var en prosess hvor flere deler spilte inn på utfallet. Slik Downs (1957, 110-111) diskuterer tar alle politiske partier ansvar på det aller største alvor. Om et parti har bestemt seg for å endre seg i en retning, er det nærmest umulig å endre tilbake. Derfor trengs det press over tid for at et bestemt parti omformer seg.

Diskusjonen i det første punktet av tre tar utgangspunkt i det Downs' diskuterer. Dette blir satt opp mot Einar Førdes utsagn om at Arbeiderpartiet var et av de minst ideologiske partiene han kjente. Høyrevinden hadde slått inn over Norge, og det så ikke ut til å endre seg. For at partiet skulle oppnå relevans i det politiske samfunnet igjen, måtte det forandre sitt politiske utsyn. Hovedgrunnen til at partiet skiftet politisk kurs på 1980-tallet var derfor, ifølge Førde, at man ønsket å søke makt også for maktens skyld (Rossavik 2007, 253-254). I det andre diskusjonspunktet tar jeg for meg de demografiske endringene det norske samfunnet gjennomgikk etter krigen, noe som tydelig kom frem i 1970-årene med nedbyggingen av industrien (Benum 1998, 63-66). Det jeg også kommer til å se på er hvordan samfunnsendringer førte til at Arbeiderpartiet gradvis mistet det historiske båndet til arbeidervelgeren (Kitschelt 1994, 21; Lie 1985, 20-22). I den siste diskusjonsbiten ser jeg på hvordan presset på den tradisjonelle sosialdemokratiske styringsmetoden førte til at Arbeiderpartiet måtte søke nye svar på utfordringene. Noe jeg ser på i denne delen er diskusjonen til La Grand (1999, 142-144) om fordi velferdsstaten er en viktig komponent for sosialdemokratiske partier, må nytenking av partiets politiske utsyn inneholde en revurdering av velferdsstatens mål, midler og metoder.

1.2 Hvordan svare på problemstillingen

For å finne svar på hvorfor Arbeiderpartiets politikk skiftet mot høyre på 1980-tallet tar jeg i bruk prosess-sporing for casestudie. Det jeg ønsker er å *utforske* kvalitativt et bestemt spørsmål og *hvorfor* et bestemt utfall har skjedd. Derfor passer casestudie til det jeg skal studere (Creswell 2013, 47-48; Yin 1981, 100). Prosess-sporing er valgt med bakgrunn i diskusjonen til Mahoney (2015, 202) om at dette er en metode som ofte brukes når forskere skal identifisere årsaker til hendelser som allerede har skjedd. Det er det jeg gjør når jeg ser på hvorfor Arbeiderpartiets politikk skiftet mot høyre i 1980-årene. Det jeg gjør for å finne dette er at jeg gjennomgår et bredt utvalg av litteratur om Arbeiderpartiets og Norges utvikling fra etterkrigstiden og frem til partiets landsmøte i 1987. Norge ser jeg på fordi de ikke er mulig å kjenne historien til Arbeiderpartiet uten også å kjenne til samfunnsutviklingen i landet etter krigen. Startpunktet er valgt fordi det var i etterkrigstiden det ideologiske hegemoniet til Arbeiderpartiet ble konsolidert (Sejersted 2000, 40-43). "Ideologiene var døde" og de ble ikke gjenopplivet før på 1970-tallet. Grunnen til at 1987 er valgt som slutt punkt er fordi litteraturen jeg bruker peker på at landsmøtet dette året ble en foreløpig oppsummering av nyorienteringen partiet gjennomgikk (Benum 1998, 134).

I det neste kapittelet av oppgaven diskuteres det hvordan sosialdemokratiske partier burde handle for å gjenvinne tapt, politisk terreng (Keman 2008, 496). Jeg kommer til å presentere og gjennomgå ideen om en *tredje vei* for sosialdemokratiske partier. Det vil si omformingen av det sosialdemokratiske prosjektet og modellen for å gi sosialdemokratiske partier et nytt, politisk utsyn. Jeg viser ikke det fordi jeg Arbeiderpartiet fulgte den *tredje vei*, men fordi begrepet kan brukes for å beskrive alle reformer som det politiske sentrum-venstre sto for i perioden for nyorientering fra 1980-årene (Huo 2009, 1). De diskusjonene jeg gjennomgår i neste kapittel er noe jeg debatterer videre i kapittel 6.

Dataene jeg bruker i oppgaven er historisk litteratur om den tiden jeg tar for meg. Blant annet ser jeg på to memoarbøker av Haakon Lie, en biografi om Einar Førde, samt historielitteratur om denne perioden. I metodekapittelet vil jeg ta for meg for- og ulempene ved utvalget av litteraturen jeg bruker. Kapittel 4 og 5 tar for seg utviklingen av Norge og Arbeiderpartiet fra etterkrigstiden og frem til 1980-tallet. I siste del av kapittel 5 viser jeg hvordan partiet gjorde en høyredreining politisk. Som jeg allerede har nevnt vil jeg i kapittel 6 gjennomgå tre diskusjoner jeg mener sier noe om hvorfor Arbeiderpartiet beveget seg mot høyre i politikken på 1980-tallet.

1.3 Hvorfor dette temaet?

Det finnes veldig mye litteratur om Arbeiderpartiets og arbeiderbevegelsens utvikling. Mye av dette materialet bruker jeg i denne oppgaven. Mye av det jeg gjennomgår er dermed allerede forsket på, men det som skiller oppgaven min fra disse er at de i stor grad er rene historieverker. Som jeg gjennomgår i metoden ligner prosess-springen på historisk vitenskap, men Beach og Pedersen (2013, 19) diskuterer er denne typen av sporing fremdeles en del av samfunnsvitenskapen fordi man her tillegger langt flere generaliserende, teoretiske enn det historikere ofte er komfortable med. Dermed skiller oppgaven min seg fra mye av den tidligere forskningen på feltet. Videre i dette er oppgaven relevant. Arbeiderpartiet har slitt på meningsmålingene i lang tid. Som Rydje (2018) diskuterer i Dagbladet mai 2018 grunnen til hvorfor han mener Arbeiderpartiet sliter. Han peker på at partiets slagord som har fungert siden 1990-tallet om ”anstendig arbeid til alle” og ”omfattende velferd” fortsatt finnes, men at det som mangler for partiet er engasjement rundt disse sakene. Partiet har vært for slappe med å rekruttere de riktige personene som kan forsvare disse partibærebjelkene.

Min forskning om hvorfor Arbeiderpartiet beveget seg mot høyre i politikken på 1980-tallet, kan derfor være relevant å ta i bruk for å se på hvorfor Arbeiderpartiet sliter i dag. Ligger det lignende variabler bak, eller er det nye? Rydje diskuterer et tema Einar Førde tok opp i landsmøtetalen sin i 1987: ”Ønskjer vi offentlig drift, må vi vere budde på å forsvare den driftsforma i tidas skarpe lys” (Rossavik 2007, 248). Som jeg vil vise i oppgaven var velferdsstaten noe alle partiene samlet seg rundt for å forsvare, men dette ble endret på da kritikere argumenterte for at de offentlige utgiftene var blitt for høye, noe som førte til press på skattebetalerne. Dette var kritikk Arbeiderpartiet tok til seg i løpet av 1980-tallet, men med disse endringene oppsto det spørsmål om hva som ville skje med sosialdemokratiets hovedmål om arbeid til alle og en institusjonell velferdsstat i fremtiden (Huber og Stephens 1998, 354). Noe interessant det vil være å se på videre forskning er hvilke sammenhenger det er mellom nyorienteringen på 1980-tallet og Arbeiderpartiet i dag virker å slite med å forsvare velferds- og fordelingspolitikken de står for. Er det noe som har forsvunnet på veien?

1.4 Oversikt over oppgaven

I kapittel 2, *En ny vei for sosialdemokratiet*, blir den *tredje vei* introdusert som en revitalisering av det sosialdemokratiske prosjektet. Jeg sier ikke at Arbeiderpartiet fulgte denne retningen, men at ideene har blitt fulgt av alle sosialdemokratiske partier på en eller

annen måte. Jeg viser hva sosialdemokratiske parter delte av ideer under nyorienteringen i 1980- og 90-årene. Kapittelet gir meg videre oversikt over diskusjonene om hvorfor de sosialdemokratiske partiene måtte finne nye metoder for å nå frem til velgerne, og hvordan de skulle gjøre det. Jeg ser også på selve grunnlaget for sosialdemokratiet og dens politiske allianse med arbeiderklassen. Disse diskusjonene tar jeg med videre til kapittel 6.

I kapittel 3, *Metode*, diskuterer jeg hvilken metode jeg bruker i oppgaven og hvorfor. Jeg viser hva innholdet i prosess-sporing er og hvordan jeg bruker fireskrittsevalueringen til Beach og Pedersen (2013) for å arbeide med datamaterialet som innhentes.

I kapittel 4, *Sosialdemokratiet i Norge*, ser jeg på hvordan Arbeiderpartiet satte den sosialdemokratiske agendaen på kartet i etterkrigstiden. Jeg viser hvordan industrien ble den økonomiske motoren som skulle sikre vekst, og hvordan den universelle velferdsstaten ble utviklet.

I kapittel 5, *Arbeiderpartiets vei mot nyorientering*, viser jeg til hvordan samfunnsstrukturene i Norge ble forandret i 1970-årene. Effektivisering og ny teknologi snudde opp ned på sysselsettingen i landet, mens demografiske endringer førte til en svakere partitilhørighet. Videre tar jeg for meg Arbeiderpartiets tap av den politiske agendaen, mens jeg sist ser på partiets prosess mot nyorienteringen på 1980-tallet.

I kapittel 6, *Diskusjon og konklusjon*, fremmer jeg tre diskusjoner jeg tar med meg fra analysekapittelet. Disse debatterer jeg opp mot diskusjonene fra kapittel 2 om hvorfor og hvordan sosialdemokratiske partier burde endre seg. Sist konkluderer jeg oppgaven.

2. En ny vei for sosialdemokratiet

I litteraturen har sosialdemokratiet blitt sett på som et paradoks av subjektive ideer for hvordan forandre det liberale, kapitalistiske samfunnet. Teorier om hva sosialdemokratiet er har derfor handlet om hvordan forsone sosialistiske ideer med demokratisk politikk, og forklaringen av fremgangen for å bygge en ”bedre” verden (Keman 1993, 291). I litteraturen diskuteres både det sosialdemokratiske *prosjektet* og den sosialdemokratiske *modellen*. I det første fokuseres det på hindringene og mulighetene for reformering skritt-for-skritt innenfor de etablerte samfunnsrammene, mens det andre ser på hvordan sosialdemokratiet har ført til sosial utvikling. Dette har videre blitt studert forskjellig over tid. I 1960- og 70-årene ble den sosialdemokratiske modellen referert til som en suksess ved at den var på vei til å omforme kapitalistsamfunnet til et velferdssamfunn, et samfunn hvor politikken arbeidet for lik fordeling av ressursene. Optimismen var stor blant dem som så for seg at velferdsstaten ville fortsette å vokse (Keman 2008, 495-496).

I 1980-årene begynte samfunnet å bli bekymret for stabiliteten til den sosialdemokratiske modellen. Den slet under det økonomiske presset som ble lagt på velferdsstaten. Samtidig dukket det opp flere publikasjoner som så på hvordan reformering skritt-for-skritt innenfor de eksisterende samfunnsrammene ville føre til en faktisk forandring av verden som helhet. (Keman 2008, 495). Przeworski (1985, 241) kritiserer dette synet på hvordan å få til endringer. Som han sier vil reformisme bare kunne lede til sosialisme hvis: 1) Reformene ikke kan reverseres. 2) Reformene har en kumulativ effekt. 3) De bidrar til nye reformer. 4) er rettet mot sosialisme. Dette ville aldri skje, mener Przeworski, fordi dette er noe man har tenkt på siden 1890-tallet uten at det har skjedd noe!

Til sist. I 1990-årene satte Anthony Giddens agendaen med argumentere for om sosialdemokratiske partier skulle ha mulighet til å gjenvinne tapt, politisk terreng måtte de endre utsynet sitt (Keman 2008, 496). I dette foreslo han at sosialdemokratiet måtte slå inn på en *tredje vei* for fortsatt å ha mulighet til å være relevant i et raskt utviklende samfunn. Dermed ble både *prosjektet* og *modellen* omformet for å gi en fornyelse av sosialdemokratiet. Mer bestemt kan den *tredje vei* oppsummeres ved at sosialdemokratiet har forlatt standpunktet om en generøs velferdsstat blandet med statlig intervensjonisme. Dette til fordel for en sosial investeringsstat med fokus på markedsreguleringer heller enn rigide velferdsrettigheter og statlig regulering av markedsøkonomien (Keman 2011, 673).

I dette kapittelet gjennomgår jeg diskusjonene i litteraturen om de bakenforliggende årsakene til at det tradisjonelle sosialdemokratiet kom under press i 1970-årene, og hva litteraturen diskuterer om hva responsen til sosialdemokratiske partier burde være for fortsatt å være relevant i det politiske samfunnet. I denne oppgaven svarer jeg på hvorfor Arbeiderpartiets politikk skiftet mot høyre på 1980-tallet. Derfor vil det være viktig å se på hva litteraturen har pekt på som hovedgrunnene for skiftet de sosialdemokratiske partiene gjennomgikk de siste tiårene før år 2000.

I 2.1 spesifiseres det hva den *tredje vei* er og hva denne tilnærmingen til sosialdemokratiet kjennetegnes av. Videre diskuterer jeg i 2.2 det historiske grunnlaget for sosialdemokratiet, og hvor man valgte å alliere seg med arbeiderklassen. I 2.3 ser jeg på det økonomiske presset sosialdemokratiet kom under fra midten av 1970-årene, mens jeg i neste underkapittel ser på hvilken respons sosialdemokratiske partiene burde ha på utfordringene og utfordrere. I 5.5 gjør jeg en oppsummering av hva den *tredje vei* er.

2.1 Hva er den tredje vei?

De to eneste sosialdemokratiske administrasjonene som åpent har identifisert seg med den *tredje vei* er "Nye Labour" under Tony Blair i Storbritannia og Gerhard Schröders SPD i Tyskland, men begrepet har blitt brukt for å beskrive alle reformer det politiske sentrum-venstre har stått for de siste tiårene (Huo 2009, 1). Blair og Schröder argumenterte for at en *tredje vei* måtte ha som intensjon å finne en måte for å revitalisere det sosialdemokratiske prosjektet, ikke ved en intervensjon i systemet, men gjennom å fremheve staten som en katalysator for modernisering. Et fleksibelt marked måtte bli kombinert med en aktiv stat, og hovedprioriteten måtte være å investere i menneskelig kapital (Green-Pedersen, Kersbergen og Hemerijck 2001, 312).

Siden 1990-tallet har den *tredje vei* blitt brukt for å karakterisere moderniseringen av sosialdemokratiet, men som Green-Pedersen et al. (2001, 310) beskriver har både *tredje vei*, *die neue mitte*, samt *det radikale senter* blitt brukt for å beskrive forandringen sosialdemokratiske partier i Europa gjennomgikk i 80- og 90-årene. Siden få omtalte seg som det, eller hadde gjennomgått moderniseringen før det ble popularisert, vil begrepet den *tredje vei* bli brukt som et samlebegrep for denne nyutviklingen. Den *tredje vei* kan med det bli

brukt om at et så nært et sammenhengende sett av sosialdemokratisk politikk og intensjoner kan bli identifisert, og hvor det skiller fra både det klassiske sosialdemokratiet og neo-liberalismen (Green-Pedersen et al. 2001, 309).

Keman (2011, 673) oppsummerer den *tredje vei* ved at sosialdemokratiet har forlatt standpunktet om en generøs velferdsstat blandet med statlig intervensjonisme. Dette til fordel for en sosial investeringsstat med fokus på markedsreguleringer heller enn rigide velferdsrettigheter og statlig regulering av markedsøkonomien. I spørsmålet om den *tredje vei* er noe altomfattende og standardiserende for nyorienteringen av sosialdemokratiet, peker litteraturen på nyorienteringen tok form i tre ulike responser på utfordringene i samfunnet. For det første løste man i Tyskland og Frankrike utfordringene med å ta i bruk tradisjonelle objektiver og verktøy. Videre var de skandinaviske landene moderniserende hvor nye instrumenter ble tatt i bruk for å løse de tradisjonelle oppgavene. I Storbritannia og Nederland tok responsen for av å være liberaliserende og tok i bruk nye instrumenter for å løse nye objektiver (Merkel, Petring, Henkes og Egle (2008, 253-259).

Giddens (1998, 65) peker på at kjernemålet for politikken måtte være at det ikke kan finnes rettigheter uten at brukerne også tar tak i utfordringene selv. Staten har ansvar for alle som bor i landet, men ved å sette et større fokus på individualismen, ønsket den *tredje vei* å forme et nytt forhold mellom individ og samfunn. Man ville redefinere forholdet mellom rettigheter og forpliktelser. Der det tradisjonelle sosialdemokratiet tenderte å behandle rettigheter som betingelsesløse, ønsket man her at individet skulde ta på seg et større ansvar og forpliktelser for seg selv. I en sosial investeringsstat kan, slik Keman diskuterer det (2011, 673), sosial rettferdighet ikke lenger skje gjennom økonomisk utjevning, men gjennom å tilby likhet ved muligheter. I denne tankegangen reformerte den *tredje vei* sosial- og trygdepolitikken med et skifte fra prinsippet om ”velferd uten arbeid” til føringer om ”velferd til arbeid” (Green-Pedersen et al. 2001, 314 og 319).

Adgang til arbeid bør bli tilrettelagt gjennom retten på utdanning, og at man i dette etablerer likhet for muligheter (Keman 2011, 673). Den sentrale ideen er at staten har ansvaret for å garantere brukerne adgang til visse goder, men at de ikke nødvendigvis må skaffe disse godene selv. Velferd i en sosial investeringsstat forutsetter med dette en balanse mellom insentiver, muligheter og forpliktelser for innbyggerne. Mantraet gjennom det hele er at det ikke finnes rettigheter uten at det også finnes ansvar. Blant annet innførte den

sosialdemokratiske regjeringen i Danmark på 1990-tallet ordninger relatert til arbeidsledighetstrygd og sosialstøtte (Green-Pedersen et.al. 2001, 316). Ved disse lovgivingene ble det lagt opp til at den tiden en bruker mottok støtte skulle deles opp i to. I den første perioden ble den arbeidsløse tilbudt muligheten for aktivisering, mens han i den andre både har rett og en forpliktelse til å aktivisere seg.

Dette var en annen løsning enn det man kunne se i Storbritannia (Merkel et al. 2008, 254). I dette systemet kunne selv ikke arbeidssøkende som oppfylte alle krav som var satt til dem forvente noe mer det mest nødvendige fra Tony Blairs "New Labour". Uten arbeid sto den arbeidssøkende igjen å tjene lite fra det britiske velferdssystemet, hvor kun inkludering i arbeidsmarkedet ga skattefradrag og andre fordeler. Gjennom å se på disse ordningene ser jeg at sosialdemokratiske partiene fant ulike måter å løse utfordringene i samfunnet på. Det jeg nå skal diskutere i 2.2 er hva bakgrunnen er for det tradisjonelle sosialdemokratiet er, og hvordan kampen for velferdsstaten ble grunnlaget for alliansen mellom sosialistiske og sosialdemokratiske partier.

2.2 Tradisjoner og allianser

2.2.1 Det tradisjonelle sosialdemokratiet

Sosialdemokratiske partier hadde lenge slitt med hvordan de skulle styre mot politiske mål innenfor rammene av det eksisterende kapitalistiske systemet, men med britiske John Maynard Keynes' økonomiske teori var det noe som endelig kunne besvares (Przeworski 1985, 207). Tiden mellom 1945 og 1973 beskrives som sosialdemokratiets gullalder, en tid der politikken ble drevet av den keynesianske agendaen, hvor selv president Nixon uttalte at nå var også han blitt en keynesianer (Davidson 2007, 169). Mens Keynes' tanker ble dominerende i etterkrigstiden hadde det politiske utsynet i mellomkrigsårene vært dominert av en overbevisning om minimal statlig påvirkning, kapitalens hegemoni, og troen på de frie markedskreftene. Dette var ideologi bunnet ut i verdier om sparsommelighet, ansvar og sunn fornuft, og argumentert for av finansstopper og politikere (Przeworski 1985, 205). I den praktiske politikken betydde dette at under den økonomiske nedgangstiden på 1930-tallet, var det eneste virkemiddelet staten hadde for å få folk i arbeid var å kutte i produksjonskostnadene, noe som i realiteten betydde kutt i lønninger og overføringer (Przeworski 1985, 207).

Keynes' teori ble et rammeverk for hvor bestemte grupper presenterte sine interesser som universelle, og hvor dette ble et verktøy for artikulering om kravet for å sette den økonomiske agendaen (Przeworski 1985, 7). Slik det utviklet seg fra 1850-årene ble sosialismen en bevegelse som skulle gjennomføre den revolusjonen borgerskapet hadde startet før dem gjennom å frata borgerskapet den sosiale makten, slik borgerskapet hadde inntatt den politiske makten. Det gjennomgående temaet for den sosialistiske bevegelsen siden har vært å "utvide" det demokratiske prinsippet fra det politiske til det sosiale, spesielt i den økonomiske sfæren (Przeworski 1985, 7).

Kombinasjonen av demokrati og kapitalisme inngår i et kompromiss hvor eierskapet av produksjonen blir respektert samtidig som man har allmenn stemmerett (Przeworski 1985, 207). Hovedspørsmålet i dette var, ifølge Marx, om borgerskapet ville respektere sin egen legale orden hvis sosialistene vant makten ved valg? Om sosialistene brukte institusjonen for stemmerett, som var etablert av borgerskapet i sin kamp mot eneveldet, for å vinne valg og lovfeste en vei mot sosialismen, ville da ikke borgerskapet gjennomføre en politisk reversering for å få makten tilbake (Przeworski 1985, 8-9 og 207)? Eller også, ville ikke den undertrykte klassen, slik Marx argumenterer, føre an veien til sosial frigjøring gjennom å bruke sin politiske makt? For Marx var kompromisset derfor ikke gjennomførbart.

En utfordring for sosialdemokratiske partier som kom til regjeringmakten i mellomkrigsårene var selv om økonomiske mål lå som en tydelig del av partienes manifest, manglet man et klart rammeverk på hvordan man skulle gjennomføre målene (Przeworski 1985, 207). Et eksempel på dette er at etter de svenske sosialdemokratene første gang kom til regjeringmakten i 1920 oppdaget de til sin forskrekkelse at de ikke hadde noen klar plan for hvordan de skulle gjennomføre valgprogrammet sitt. De hadde ingen klare forutsetninger for hvordan de skulle skille seg fra opposisjonen! Lite av tiltakene de kom med skilte seg nevneverdig fra reformtradisjonen til Bismarck og Disraeli, og det de hadde gjennomført 50 år tidligere. De svenske sosialdemokratene oppførte seg som alle andre partier ved full respekt for prinsippene rundt budsjettbalanse, deflasjonspolitik og gullstandard (Przeworski 1985, 208).

Det var keynesianismen som sørget for det ideologiske og politiske fundamentet for kompromisset av det kapitalistisk demokratiet (Przeworski 1985, 207). Ifølge Keynes kunne staten forsone det private eierskapet av produksjonsmidlene med demokratisk ledelse av

økonomien. Demokratisk kontroll over nivået på arbeidsløshet og distribusjon av inntekt ble vilkårene som gjorde demokratisk kapitalisme mulig. Keynes la grunnlaget for klassekompromisset gjennom å forsyne de politiske partiene som representerte arbeiderne i samfunnet med en rettferdiggjøring av det å holde makten innenfor det kapitalistiske samfunnet. I en økonomisk nedgang hadde man nå verktøyet som skulle til for å øke produksjonen til det nådde økonomiens fulle potensial. Mantraet om alle i arbeid ble et realistisk mål som kunne forfølges til enhver tid (Przeworski 1985, 208-209).

Årsaken til arbeidsløsheten lå i at etterspørselen ikke var tilstrekkelig nok, og at løsningen for å få folk i arbeid var å øke konsumet (Przeworski 1985, 209). Tankegangen var at redistribusjon av inntekt ville føre til at mesteparten ble konsumert, mens all økning i de offentlige utgiftene vil stimulere til produksjon og redusere arbeidsløshet. Gitt den eksisterende kapitalen, kunne den faktiske produksjonen alltid økes gjennom å øke lønninger, overføringer til de trengende, og øke de offentlige utgiftene. Ved at konsumet ble den drivende faktoren for produksjonen, var nå arbeiderne og de trengende representanter for de universelle interessene.

”Arbeid til alle” og ”likhet” ble de to viktigste kjernesakene i det programmet. Det første betydde statlig regulering av nivået på sysselsettingen via styringen av etterspørselen, mens det i det andre inngikk et nett av omfordelende tjenester som en del velferdsstaten. (Przeworski 1985, 209-210). Mens den liberale forståelsen av likhet forstås som ”likhet for loven” eller ”likhet for muligheter”, ønsket man i den sosialdemokratiske forståelse av begrepet å utjevne de materielle forholdene i samfunnet (Merkel et al. 2008, 9). Kompromisset til Keynes handlet om mer enn bare en aktiv regjering i den makro-økonomiske styringen. Som forsørgeren av sosiale tjenester og regulerer av markedet virket den flere steder i samfunnet. Den utviklet blant annet programmer for å få folk i arbeid, familiepolitikk, helse- og trygdesystemer, og arbeidsstyrken ble regulert gjennom et sett av insentiver og pushfaktorer. Resultatet ble at der man tidligere hadde latt private institusjoner ta seg av sosial hjelp, ble dette nå kanalisert gjennom politiske institusjoner (Przeworski 1985, 210).

2.2.2 Velferdsstatens betydning for sosialdemokratiets velgertekke

Slik Esping-Andersen (1985, 147) beskriver det var sosialistiske og sosialdemokratiske

partier tvunget til å kjempe for sosiale reformer. Det var åpenbart at arbeidere både trengte og krevde å få det på plass. I dette lå det eksplisitt at det ville være vanskelig å oppnå politisk mobilisering og klasseenhet uten, men som Esping-Andersen (1985, 145) diskuterer var det ingenting spesielt sosialistisk over opphavet til de første sosiale forbedringene og reformene i samfunnet. Tradisjonelle konservative i Disraeli og Bismarck brukte utvidelser av velferdsfordeler som middel for å demme opp for radikale, og sikre lojalitet fra arbeiderklassen. Liberale var på sin side tilbakeholdne, men ga seg da de forsto at sosial redistribusjon ville være bra for økonomisk effektivitet. Velferdstiltak ble i mange tilfeller gjennomført både uten og i tilfeller mot sosialistenes ønsker. Det politisk viktige var ikke velferdsreformer som ble gjennomført, men heller hva slags reformer arbeiderbevegelsen klarte å få på plass.

Sosialismen kunne ikke overse spørsmålet om sosial lovgivning. Presset kom fra kapitalmarkedet, som ikke kunne overleve uten, det ble presset opp fra arbeiderklassen selv, og som nevnt tidligere var dette noe både konservative og liberale prøvde å ta eierskap på. Sosialismen måtte dermed ta et standpunkt for hvilke lovgivninger man ønsket å gjennomføre (Esping-Andersen 1985, 146). Nettopp hvordan dette ble gjort viste de tyske sosialdemokratene da de kjempet mot Bismarcks plan om arbeiderforsikringer. Dette var lovgivning sosialdemokratene mente ville føre til et dypere skille mellom faglærte og ufaglærte arbeidstakere. På samme tid hadde man også motstandere på innsiden av arbeiderklassen. Utdannede arbeidere og håndverkere arbeidet for å styrke egne velferdsretter på bekostning av de ufaglærte. Det var åpenbart at sosialistene måtte kjempe for sosiale reformer (Esping-Andersen 1985, 146-147)!

Ved å rette oppmerksomheten mot arbeiderklassen sikret den sosialdemokratiske bevegelsen seg en alliert i det politiske landskapet. Ikke bare ble de allierte, men arbeidere dannet også selv kjerne av velgere for sosialdemokratiske partier. Som Przeworski (1985, 210) har pekt på var dette en allianse man kunne holde så lenge man sørget for arbeid og materiell sikkerhet. Ikke at det finnes noe enighet blant arbeidere om å styrke arbeid på bekostning markedet. Slik Breen (1997, 484) beskriver det finnes det grupper på arbeidsmarkedet som foretrekker nedbygging av arbeidsgoder, fordi de tror dette vil bringe med seg større muligheter for dem. Dette er gjerne grupper som ser at hvis andre får utvidete retter, som utvidelse av sosiale tjenester, vil de tape på det gjennom å måtte betale høyere skatt. Med det som bakgrunn vil jeg i den neste delen diskutere den sosialdemokratiske nedturen som startet for alvor første

halvdel av 1970-årene.

2.3 Sosialdemokratisk nedgangstid

Fra tidlig 1980-tallet og frem til 90-årene gjennomgikk sosialdemokratiske partier større forandringer enn noe annet tiår siden andre verdenskrig (Kitschelt 1994, 3). De politiske partiene begynte å orientere seg bort fra gamle prioriteringer, men hvordan, i hvilken retning, og hvilken strategi dette skulle ha varierte fra land-til-land. Keynes' økonomiske teori hadde gitt et fundament for å utøve sosialdemokratiske politikk. Teorien ga sosialdemokratiske partier en rettferdiggjøring for det økonomiske likhetssamfunnet de arbeidet for. Fordi en mer lik og rettferdig distribusjon av inntekt ville gi økonomisk vekst. Med andre ord var det som var rettferdig også effektivt (Green-Pedersen et al. 2001, 309), men som Przeworski (1985, 207 og 210) argumenterer var dette kompromisset mellom demokrati og kapitalisme holdbart bare så lenge det sørget for arbeid og materiell sikkerhet.

Under vil jeg i 2.3.1 se på hvilke økonomiske utfordringer vestlige land sto overfor i 1970-årene, etter at veksten hadde vært konstant i etterkrigstiden. Jeg viser at internasjonaliseringen av økonomien favoriserte markedsløsninger. I 2.4.2 diskuterer jeg de demografiske endringene som ble manifestert i denne tiden. Blant annet peker Pontussen (1995, 496-497), på hvordan nedbyggingen av industrisektoren førte med seg endring også i arbeiderenes bevissthet.

2.3.1 Økonomiske utfordringer

Hodne og Grytten (1992, 259) peker på at fra 1960-tallet av kunne man se faretegn i den globale økonomien, men at den internasjonale oljekrisen i 1973 og økende energipriser gjennom 70-årene skjerpet den dårlige tendensen. Det andre oljesjokket i overgangen mellom 70- og 80-tallet innebar en overføring av kapital fra vestlige industriland til de oljeproduserende OPEC-landene. Prisøkninger ga økende inflasjon, samtidig som at overføringene av kapital reduserte etterspørselen i vestlige land (Hodne og Grytten 1992, 259-260). Utfordringer med høy arbeidsløshet utover 1970-tallet var problemer som tradisjonell, sosialdemokratisk politikk hadde vanskeligheter med å finne svar på. Sosialdemokratiske partier møtte på to motstridende målsetninger i denne situasjonen – hvordan bekjempe inflasjonen, men samtidig sikre arbeid til alle (Merkel et al. 2008, 10). Huber og Stephens

(1998, 354) peker på at nedgangen for den sosialdemokratiske agendaen har sammenheng med den økende internasjonaliseringen av økonomien i det kapitalistiske samfunnet, særlig knyttet til den europeiske integrasjonen. Andre, som Pontussen (1995, 496-497), peker på at strukturelle endringer i samfunnet førte til endringer i størrelsen på industrienhetene.

Huber og Stephens (1998, 354) diskuterer hvordan internasjonaliseringen av økonomien og den europeiske integrasjonen favoriseres av markedsløsninger, mens det på en annen side er ugunstig for politikk knyttet til sosialdemokratiet og arbeiderbevegelsen. Særlig er tre utviklinger knyttet til dette (Merkel et al. 2008, 16): Den økende strømmen av varer som handles internasjonalt, koblingen av produksjonsanlegg og direkte investering, og utviklingen av globale finansmarkedet. Den økende globale konkurransen har gjort det for vanskelig og dyrt å opprettholde de generøse velferdsordningene man har hatt i den vestlige verden. Videre har en økende åpenhet av disse økonomiene gjort det nærmest umulig å opprettholde de keynesianske styringsmetodene, noe som påvirket evnen til sosialdemokratiske regjeringer om å opprettholde målet om arbeid for alle. På en annen side har det blitt argumentert for at utstrekningen som globaliseringen har påvirket nasjonal politikk har vært overdrevet, og at staters handlingskapasitet er uendret (Merkel et al. 2008, 16).

Huber og Stephens (1998, 389) finner at finansiell internasjonalisering og globaliseringen av kapital har hatt to viktige utfall. Før det første har det fratatt stater deler av de instrumentene man har brukt i den makroøkonomiske politikken, mer satt på spissen har man fratatt dem verktøy brukt til å implementere tilbudssiden av modellen knyttet til å øke forsyningen av kapital for reinvestering i produksjon. For det andre har det ført til et skifte i makt i favør av kapitalen, der skifte av investering og produksjon fra et land til et annet har blitt lettere, noe som har gjort trusselen om exit mer reell. Uansett hvor mye *faktisk* press globaliseringen utøver i økonomisk og sosial politikk, har diskurser og oppfatninger av globaliseringen hatt stor innflytelse over politikken i den vestlige verden (Merkel et al. 2008, 17). Om utsynet av globaliseringen er at markedsbasert politikk er nødvendig, så blir også de politiske alternativene for et sosialdemokratisk parti i regjering begrenset. Dermed blir de politiske strategiene og verktøyene påvirket av oppfatninger om globaliseringen.

2.3.2 Endringer i samfunnsstrukturen

Pontussen (1995, 496-497) ser på hvordan endringer i samfunnet førte til erodering av det

europiske sosialdemokratiet, og trekker frem to strukturelle endringer. For det første kom det et skifte til mindre enheter i industrien, og for det andre har det kommet en vekst i den private, ikke-industrielle sektoren. Som Marx argumenterte for var sosialismen en bevegelse for arbeiderklassen i politikken. Å organisere partier som skulle være for arbeidere, uavhengig fra andre klasser (Przeworski 1985, 19-20). I den marxistiske tradisjonen blir det foreslått at arbeiderklassebevisstheten tydeliggjøres i store enheter av produksjon, og at dette vil lede arbeiderne til bli medlem av arbeiderbevegelsen, stemme sosialdemokratiske partier, samt støtte opp om politikk som støtter klassens interesser (Pontussen 1995, 499).

Gjennom 1900-tallet var en tydelig konsentrasjon rundt industriarbeidsplasser et element for utviklede, kapitalistiske land. Som Pontussen (1995, 496-497) viser var det økning i gjennomsnittsstørrelsen i både størrelsen på arbeidsplassene og antallet som jobbet der frem mot midten av 1960-tallet. I tiden mellom 1965 og 1975 reverserte denne trenden, og det som fulgte var et skifte mot mindre enheter i industrien. Videre mener Pontussen at veksten i privat, ikke-industriell sektor tydeliggjør nedgangen til sosialdemokratiet bedre enn det oppgangen i serviceindustrien og reduksjonen i industrisektoren. På den ene siden er det ikke noe åpenbar grunn til å forvente at et skifte fra arbeid i jordbruket til arbeid i privat sektor vil gi en særlig oppgang for sosialdemokratiet. På en annen side er det god grunn til å forvente at den politiske effekten i en overgang fra industri til service vil avhenge av om de nye servicearbeidsplassene er private eller offentlige (Pontussen 1995, 497). Moderniseringen av industrien la et større fokus innrettet på utdanningsnivå, noe som gjorde ufaglærte og arbeidere med lavere utdanning mer-og-mer avleggs (Kitschelt 1994, 21). Nye yrkessektorer medvirket til mindre solidaritet mellom arbeiderne, og førte til et sammenbrudd i det tradisjonelle båndet man hadde i de store industrienhetene. Med det ble prosessen med en omfattende klasseformasjon og undergravet, og det ble bygget opp om pro-marked-følelser innenfor store segmenter av arbeidsstyrken.

Videre har medlemskap i partier vært på vikende front siden midten av 1960-tallet (van Biezen og Poguntke 2014, 205-206). Partimedlemmer ble i økende grad marginalisert innenfor partiorganisasjonen, og store medlemsorganisasjoner var med på å validere ”legitimeringsmyten” for partidemokratiet heller enn å være bånd mellom partieliten og samfunnet. Det var nå velgere og ikke lojale tilhengere som betydde noe for partiene, selv om disse velgerne var frie til å ta helt andre beslutninger ved det neste valget. Strukturelt har partiene skiftet fra å være ”bottom-up” til et sentralisert ”top-down”-system, hvor partieliten

spiller en stadig viktigere rolle på bekostning av vanlige partimedlemmer. Det tradisjonelle avhengighetsforholdet massepartiene hadde til spesifikke organisasjoner, religiøse eller fagforeninger, ble erstattet av et bredere nettverk av interessegrupper, men med et bånd mellom dem som var både svakere og hadde lavere intensitet i seg enn de tradisjonelle gruppene (van Biezen og Poguntke 2014, 205-206).

Et annet punkt er at veksten i arbeidsplasser i det offentlige, og dermed den økende betydningen av middelklassen, har endret demografien av hvor og hvordan folk arbeider (Kitschelt 1994, 24-26). For å tekkes disse velgerne har sosialdemokratiske partier stått overfor valget om man skal tekkes disse velgerne, men da på bekostning av at den omlagte politikken vil risikere å støte fra seg tradisjonelle arbeiderklassevelgere. Som det blir vist til senere var en sentral del av den økonomiske utviklingen i Norge de siste tiårene før millenniumskiftet at sysselsettingen i industrien stagnerte og gikk ned, mens den tjenesteytende vokste (Hodne og Grytten 1992, 273). Det var de nye gruppene som vokste frem som ble potensielle velgere for sosialdemokratiske partier.

Når det kommer til en endret befolkningssammensetning rapporterte OECD (2000, 13-14) ved tusenårsskifte at verdens land måtte se på hvordan de distribuerte pensjoner og offentlige støtteordninger til befolkningen. Denne endringen i omfordelingen måtte skje på bakgrunn av trenden om en stadig økende del av befolkningen var pensjonister sammenlignet med folk som var i arbeid, med de negative konsekvensene det ville ha på økonomien, sosiale utgifter, og offentlig finansiering. Mens en mann i 1960 kunne forvente å leve til 68 år, hvor 50 av disse ble brukt i arbeid, viser OECD-tallene at i år 2000 var gjennomsnittsalderen for menn i OECD-landene på 75 år, hvor halvparten av disse årene ble brukt til å være i betalt arbeid. Bekymringen for mange land ville bli at relativt færre mennesker vil være i stand til å produsere varer og tjenester, noe som vil kunne resultere i økonomisk stagnasjon. Med dette har man sett et stadig økende fokus på insentiver for å komme i arbeid, og at man tar en stegvis vei fra arbeid til å bli pensjonist (OECD 2000, 13-14). Disse endringene har vært utfordrende for sosialdemokratisk politikk rundt spørsmål om arbeid og økonomisk likhet, og med bakgrunn av hva jeg har diskutert i 2.3 skal jeg nå se på diskusjonene om hvor sosialdemokratiet sto og hvordan de skulle heve seg videre.

2.4 En ny tid for sosialdemokratiet

2.4.1 Utfordrere til høyre og venstre

I kjølvannet av de økonomiske og demografiske utfordringene man sto overfor i 1970-årene dukket det opp utfordrere til den politiske agendaen til sosialdemokratiet. En agenda man hadde hatt eierskap på siden den "keynesianske revolusjonen" tok form i etterkrigstiden. Fra midten av 1970-tallet ble man utfordret av neo-liberalismen frontet av Ronald Reagan i USA og Margaret Thatcher i Storbritannia (Giddens 1998, 5). Under sosialdemokratiets gullalder hadde ideene om liberalisering av markedet virket noe som hørte fortiden til, men dette var noe som nå ble endret. Fra å bli sett på som en eksentriker ble ideene til Friedrich von Hayek, og andre tilhengere av det frie markedet, noe som fikk stor støtte som en problemløser for de økonomiske og demografiske utfordringene den vestlige verden gjennomgikk. Selv om neoliberalismen ikke gjorde et like stort avtrykk av seg i Fastlands-Europa som i Storbritannia, USA, Australia og Latin-Amerika, ble likevel filosofien om det frie markedet viktig også der (Giddens 1998, 5).

I et politisk miljø vil et partis evne til å påvirke og gå i koalisjoner med andre partier være viktig å forstå for å skjønne dens evne til å få vedtatt den politikken de fronter (Merkel 2008, 27-28). Partiene er fanget mellom prioriteringen om å være velgersøkende eller å være politikksøkende. En viktig del av partiets kapasitet for å utøve politikken de står for er distribusjonen av høyre- og venstre-partier og det sosialdemokratiske partiets posisjon i det politiske systemet. Jo flere konkurrenter som finnes mot venstre, desto større fare er det for at disse partiene tiltrekker seg velgere fra sosialdemokratiske partier, særlig rundt sosiale spørsmål. Selv om man mister velgere til dem, har disse partiene ingen andre å samarbeide med enn nettopp de sosialdemokratiske partiene. Derfor er det mulig å gå i partnerskap med dem (Merkel et al 2008, 27-28)! Samtidig så man de siste tiårene av 1900-tallet at høyrepopulistiske partier vokste frem som et alternativ for den historiske velgerbasen til sosialdemokratiske partier (Kitschelt 2007, 1181-1182; Kitschelt 1994, 24-27). Høyrepopulistiske partier vil være attraktive for velgere fra den historiske velgerbasen til sosialdemokratiet gjennom sin vektlegging av verdier de relaterer til, som immigrasjon, lov og orden.

Verdiendringer i samfunnet ga grobunn for andre bevegelser å vokse frem (Kitschelt 1994, 3).

Dette handlet om problemstillinger knyttet til privatlivets fred fra statlig innblanding, om nye former for deltakelse i politikken, og fokus på miljøproblemene i det post-industrielle samfunnet. Med nye utfordringer og nye utfordrere ble sosialdemokratiske partier stadig mer usikre rundt spørsmålet om den tradisjonelle velferdsstaten skulle og burde forsvares slik den var. Dette var spørsmål det stadig ble vanskeligere å forsvare (Green-Pedersen et al. 2001, 309). Med det reiste spørsmålet seg om hva som ville skje med sosialdemokratiets hovedmål om arbeid til alle og en institusjonell velferdsstat? All den tid skattetrykket og sosialutgiftene som var nødvendig for å finansiere velferdsstaten var til hindring for skape jobber (Huber og Stephens 1998, 354).

2.4.2 Hvilken respons skulle man ha?

Slik Harmel og Svåsand (1997, 316) diskuterer har store organisasjoner tungt for å forandre seg. Strukturene er konservative og at det som ikke er ødelagt heller ikke trengs å fikses, er noe som klart gjelder også for partier. Dette er en del av Downs' argument rundt ideologisk immobilitet (1957, 110-111). Lite ideologisk mobilitet er karakteristisk for alle ansvarlige partier. Den eneste måten man kan eller vil forandre seg på er om det skjer noe drastisk i omgivelsene som kan rettferdiggjøre denne nytenkningen. Uten denne usikkerheten og kunnskapen man får vil alltid ansvar vektlegges høyest. Endringer i doktriner er dermed alltid en lang og metodisk prosess for å speile samtiden. Dette gjør kanskje partiene lite mobile, men det sikrer forutsigbarhet for partiet selv, medlemmer og velgere. Det er kanskje slik at ideologier utvikles med et endelig mål om å innta makten, men selve bevaringen av ideologien i seg selv handler om å beholde prestisje og vise sikkerhet og ansvarlighet. Å snu kappen etter vinden ville bare føre til tap av integritet.

Fordi velferdsstaten er selve kjernen av sosialdemokratiet, må også enhver nytenking av den involvere en revurdering av velferdsstaten (La Grand 1999, 142-143). Bekymring for offentlig finansiering av landets velferd kom som angrep på det klassiske sosialdemokratiet i to hovedpunkter. Det første utgår i den ubønhørlige veksten i etterspørselen som ble lagt på sosiale tjenester og velferdstilbud, og det økonomiske presset det la på fellesskapet. Den andre bekymringen fokuserte på påvirkningen det offentlige systemet har på brukerne. Det ble argumentert for at ordninger som arbeidsløshetsstrygd har gjort at folk har manglet insentiv til å komme ut i arbeid. Dilemmaet i dette er at sosialdemokratiet blir sett på som den historiske forsvareren av den universelle velferdsstaten, men i møte med utfordringene måtte man velge

mellom å forsvare systemet man hadde bygget opp, eller å se på nye muligheter. Viktigheten av velferdsstaten for sosialdemokratiet gjør at man i en nytenking må gjøre revurderinger av velferdsstatens mål, midler og metoder (La Grand 1999, 142-144).

Som Kitschelt (1994, 7) argumenterer måtte en forandring i den politiske virkeligheten lede til en ny teori for sosialdemokratiets suksess og nederlag, og en ny normativ kritikk for partistrategi. Den tradisjonelle sosialdemokratiske politikken *burde ikke lenger følges*, fordi den *ikke lenger* kunne på en suksessfull måte implementeres under det rådende sosioøkonomiske og kulturelle miljøet i nåtidens kapitalistiske verden. Dette gjenspeiler spørsmålene Giddens stiller. Sosialdemokratiet har alltid vært knyttet til sosialismen, men hvilken orientering skal det ha i en verden hvor det ikke finnes noe alternativ til kapitalismen? Videre, gir det i hele tatt noen mening å være på venstresiden etter at sosialismen mer eller mindre har forsvunnet etter kommunismens fall? (Giddens 1998, 24).

Kitschelt (1999, 344-345) advarte at om sosialdemokratiet skulle ha noe håp om å overleve måtte de være villige til å forandre seg i takt med tiden. Hvis de ikke klarte å respondere til de politiske og økonomiske utfordringene man sto overfor, ville man stå i fare for dø ut, men siden sosialdemokratiske ledere var rasjonelle og strategiske individer ville ikke det bety at partiene forsvant på en og samme gang. Kampen mot meningsmotstandere om de tradisjonelle, sosialdemokratiske velgerne ville bety at letingen etter en ny formel ville føre til at partiene ville forsvinne litt-etter-litt. Esping-Andersen (1985, 35) diskuterer på sin side hvordan sosialdemokratiet allierte seg med arbeiderklassen rundt spørsmålet om utvidelse av velferdsstaten og arbeid for alle. For ham betydde de nye utfordringene at det ville være vanskelig på lang sikt å samle seg rundt velferdsstaten. Om man ikke klarte å fornye seg ville man stå i fare for at velgerne ville forsvinne fra det sosialdemokratiske partiene og søke tilflukt hos andre partier.

Pierson (1996, 144-145) beskriver hvordan det er stor forskjell mellom det å utvide velferdsrettigheter og det å redusere dem. Fra etterkrigsårene og flere tiår etter var ekspansjon av velferd noe som samlet det politiske spekteret, og noe som mange ønsket å ta æren for. Med de økonomiske utfordringene som er beskrevet over møtte man på press om reformering, men det å fjerne tilbud er noe helt annet enn det å ekspandere dem. Ønsker politikerne reform må den enten formuleres slik at det blir et attraktivt program ved valg, eller så må den minimere risikoen for tap av støtte. Reformister må overbevise sine egne om at

kostnadene av det er kontrollerbare, noe som nærmest blir sett på som en umulighet (Pierson 1996, 145). Kutt i velferd blir dermed en form for politisk akrobatikk hvor man prøver å unngå skyld for det som blir gjort heller enn å ta kreditt for det, rett og slett fordi man har mye å tape og lite å vinne. Fordi risikoen for brukerne øker med endringene prøver man så langt det går å ta ansvar for det som har eller blir gjort, rett-og-slett fordi man er redde for hva som vil skje med velgerstøtten.

På en annen side har det blitt argumentert for at politiske ledere kan føre politiske strategier som rettferdiggjør velferdsreformene deres for velgerne. Slothuus (2007, 336-338) finner at å påvirke folks oppfatninger om det å være ”fortjent” til velferdsgoder er en effektiv metode for å få støtte til nedtrapping av velferdsstaten. Ikke bare er oppfatninger av å være ”fortjent” i seg selv en viktig del av forståelsen av hva velferd er, men eliter kan også på en effektiv måte påvirke måten folk tenker rundt velferdsspørsmål gjennom å fremheve spørsmålet. I en europeisk kontekst viser funnene at i den politiske kulturen i Skandinavia at en politikk som fremmer spørsmålet om det å være ”fortjent” til velferdsgoder er mindre sannsynlig på være vellykket enn andre steder. I Skandinavia støtter opinionen i større grad politikk rettet mot å heve fattige og arbeidsløse, og spørsmålet i seg selv har vært lite i bruk (Slothuus 2007, 336-338). På en annen side viser funn i norsk kontekst at ideologi påvirker hvilke politikk om nedtrapping man burde føre om det var eneste mulighet. Velgere som lener til høyre i større grad enn de til venstre foretrekker strengere retningslinjer for å motta støtte, mens de til venstre heller foretrekker redusering av støtten (Cappelen, Cappelen, Kuhnle og Tungodden 2018, 12).

Uansett hva konsekvensene kunne bli tok Tony Blair og Gerhard Schröder på slutten av 1990-tallet et oppgjør med det klassiske sosialdemokratiet (Green-Pedersen et al. 2001, 311-312). De argumenterte for en ”tredje vei” for sosialdemokratiet. Deres syn tok utgangspunkt i de politiske alternativene som ble utformet av tyske og britiske sosialdemokrater på 70- og 80-tallet, hvor forsøkene på å håndtere økende inflasjon og arbeidsløshet resulterte i desperate tiltak som av kritikere ble karakterisert som korrumpert av sosialdemokratiets politiske mål. Huber og Stephens (1998, 354) påpeker at de skandinaviske landene og Østerrike hadde et annet utgangspunkt i det at de største problemene ikke nådde dem før i starten av 1990-årene. 1980-tallet har da også blitt omtalt som en gullalder for den nordiske velferdsmodellen (Pedersen og Kuhnle 2017, 224).

Ikke det at en *tredje vei* er noe nytt (Giddens 1998, 25). I 1920-årene var det brukt av høyre-radikale grupper, men i det store og hele har det blitt brukt av og om sosialdemokrater og sosialister. På midten av 1930-tallet pratet man om at Sverige hadde funnet en middelvei mellom sovjetkommunisme og amerikansk markeds kapitalisme, og etter krigen ble det brukt om de sosialdemokratiske partiene som prøvde å finne en balanse mellom to de supermaktene (Pedersen og Kuhnle 2017, 219). I 1980-årene brukte man begrepet i Sverige om den programmessige fornyelsen av det sosialdemokratiske partiet (Giddens 1998, 25). Da begrepet på nytt kom i bruk på 90-tallet, var det denne gangen som en betegnelse som oppsummerte den ideologiske og programmessige fornyelsen av sosialdemokratiet, som hadde gitt partiene mer stabilitet enn forventet, og som ikke minst ga dem en ny og vinnende formel (Green-Pedersen et.al. 2001, 310).

2.5 Oppsummering av den *tredje vei*

Gjennom etterkrigstiden og frem til midten av 1970-årene var den sosialdemokratiske agendaen førende særlig i Vest-Europa. Gjennom statlige styringsmekanismer skulle man sørge for arbeid til alle og et likhetssamfunn, noe man skulle få til gjennom å følge Keynes' økonomiske teori. Fra første halvdel av 1970-tallet begynte denne styringsformen å komme under stort press. En ting var at teknologiske endringer i samfunnet gjorde at man ikke hadde behov for de samme arbeidsstrukturene. Der det tidligere hadde vært mange som arbeidet på fabrikkene, ble flere av disse skiftet ut for å effektivisere driften. Arbeidsløshet ga stort press på økonomien noe som ble ytterligere forsterket ved høye olje- og energipriser. Lavkonjunktoren som man så fra 1970-årene førte til et stort press på den sosialdemokratiske styringsmåten som ble kritisert for ikke å være effektiv nok i å håndtere problemene. Kompromisset til Keynes' hadde lagt grunnlaget for å forsone det private eierskapet av produksjonsmidlene med demokratisk ledelse av økonomien, men dette var bare gyldig så lenge det ledet til arbeid og materiell sikkerhet (Przeworski 1985, 207 og 210). Med økonomisk usikkerhet kom med også press på den tradisjonelle velferdsstaten. Det var tydelig at alle reformene som hadde kommet til la en tung, økonomisk bær på den.

Der Keynes ikke lenger hadde svaret så utfordre sitt snitt til å ta over den politiske agendaen. En høyrebølge slo inn over den vestlige verden med sitt fokus på at det som skulle løse problemene var markeds kreftene. Dette ble særlig drevet frem av de økonomiske tankene til Milton Friedman og Friedrich Hayek, mens politisk drev Ronald Reagan og Margaret

Thatcher i henholdsvis USA og Storbritannia agendaen (Giddens 1998, 5). Ikke bare lå forskjellene i hvordan man handlet økonomisk, men også at man la større vekt på individets frihet til å bestemme over sitt eget liv. Ikke bare skulle man ha friheter, men også plikter. Var man uten arbeid kunne man ikke forvente seg å få velferdsgoder pakket på seg. Det var ikke noe som var holdbart for statsøkonomien i lengden. Man måtte selv ta ansvar for sitt eget liv og vel.

Sosialdemokratiske partier kom på defensiven og slet med å komme opp med alternativer til den neo-liberalismen som hadde vokst seg dominerende i det politiske landskapet. Som Kitschelt (1994, 7) argumenterer måtte en forandring i den politiske virkeligheten lede til en ny teori for sosialdemokratiets suksess og nederlag, og en ny normativ kritikk for partistrategi. Den tradisjonelle sosialdemokratiske politikken *kunne ikke lenger følges*, fordi den ikke *lenger* kunne bli implementert på en suksessfull måte under det rådende sosioøkonomiske og kulturelle miljøet i nåtidens kapitalistiske verden.

I Blairs og Schröders kritikk av det tradisjonelle sosialdemokratiet trakk de frem flere punkter de mente ville utvikle sosialdemokratiet videre (Green-Pedersen 2001, 312-313). Fellestrekkene med disse er at de fratrar staten ansvaret for å styre økonomien og legger et større ansvar på individet for selv å sikre sitt eget ansvar. Det siste gjenspeiler Giddens' (1998, 65) mantra om at et kjernemål for den nye politikken måtte være at det ikke kan finnes rettigheter uten at man også har ansvar. Sosialdemokratiske partier hadde behandlet rettigheter som betingelsesløse, men med den nye veien måtte innbyggerne ta på seg et større ansvar og forpliktelser for seg selv. Sett på denne måten fikk man i trygdepolitikken et bytte av prinsipp fra "velferd uten arbeid" til "velferd til arbeid" (Green-Pedersen et al. 2001, 314 og 319).

Under gir jeg en oversikt over hovedforskjellene mellom det tradisjonelle sosialdemokratiet og den nyorienteringen i sosialdemokratisk teori som i litteraturen blir omtalt som den *tredje vei*. I denne oppgaven tar jeg for meg skiftet av Arbeiderpartiet i Norge gjorde mot høyre i 1980-årene. Selv om det bare er to administrasjoner som har omtalt seg selv som "tredje veiere", argumenterer Huo (2009, 1) for at begrepet kan brukes om alle de reformer som sosialdemokratiske partier har stått for i denne nyorienteringsfasen. Det må sies her at inspirert av Tony Blair og Labour hadde Jens Stoltenberg og Arbeiderpartiet i kampanjen inn mot stortingsvalget i 2001 basert seg på en linje for modernisering av den offentlige sektor og

privatisering. Denne linjen var imidlertid forlatt forut valget fire år senere. Mye grunnet at oljeinntektene til staten gjorde at det ikke var pressende å gjøre disse endringene (Sitter 2006, 573).

Tabell 1. Ulikheter i prinsipper og politikk.

	Tradisjonelt sosialdemokrati	Den tredje vei
Prinsipper	Egalitarisme Solidaritet Fokus på likhet i utfall Tradisjonell velferdsstat Rettigheter Universalisme Sikkerhet	Egalitarisme i nytte Produktivitets solidaritet Likhet i muligheter Sosial investeringsstat Ikke retter uten ansvar Mikse universalisme og selektivisme Fleksibilitet
Politikk	Velferd uten arbeid Høy service og fordeler Generøs system for støtte Brede kriterier for sosialstøtte Korte mottaksperiode av støtte Få kriterier om arbeidsevne	Velferd til arbeid Høy service, men færre fordeler Lavere støtte Snevreste kriterier Kortere periode og påkrevd aktivitet Flere kriterier for arbeidsevne

Arndt (2013, 44).

Typisk i det jeg viser til over var at det tradisjonelle sosialdemokratiet la mye vekt på idealer knyttet opp mot ønsket om et likhetssamfunn. Egalitarisme og solidaritet var noe som hadde samlet arbeiderbevegelsen historisk. I den praktiske politikken ble dette knyttet opp mot å fordele godene i samfunnet. Disse godene skulle bli fordelt slik at uansett hvem man var i samfunnet, uansett hvor man betalte i skatt, så hadde alle rett på det samme. Dette var et system som var bygget for den usikkerheten som var i samfunnene etter andre verdenskrig. Med dette skulle vite at man hadde en trygghet i ryggen for det man gjorde. Motsatt er prinsippene og politikken i den *tredje vei* basert på verdiendringene som etablerte seg fra 1970-årene. Man skulle selv være sin egen lykkes smed i det man foretok seg. Likhet i utfall ble byttet ut med likhet i muligheter, mens de brede kriteriene for å motta velferdsstøtte ble gjort snevrere, samt at det ble satt høyere krav til brukerne om at de selv måtte bære brorparten av ansvaret for å komme i arbeid.

3. Metode

I dette kapittelet presenterer og forklarer jeg de metodologiske valgene jeg har tatt for oppgaven. For det første er oppgaven løst kvalitativt. Som Creswell (2013, 47-48) beskriver brukes denne typen undersøkelser når man ønsker å *utforske* et bestemt spørsmål. I denne oppgaven ønsker jeg å finne ut av hvorfor Arbeiderpartiet gikk politisk mot høyre på 1980-tallet. Den store forskjellen mellom kvalitativ og kvantitative forskningen er ikke ord vs. tall, men den åpne formen for datainnsamling man får gjennom kvalitative studier (Starr 2014, 240). Mens man i den kvantitative forskningen arbeider innenfor strammere rammer hvor et forhåndsbestemt sett av informasjon blir hentet inn fra respondenter, er man i den kvalitative forskningen langt mer fleksibel. Med det er den kvalitative forskningen uunngåelig rikere i detaljer og kompleksitet, og det er denne rikdommen jeg ønsker å ta i bruk når jeg studerer hvorfor Arbeiderpartiets politikk skiftet mot høyre i 1980-årene.

I studien har jeg gjennomgått litteratur om både politisk og økonomisk utvikling i Norge siden andre verdenskrig. Noe av problematikken knyttet til utvelgelsen rundt Arbeiderpartiet og politikk generelt er at mye litteratur har blitt skrevet av politikere selv eller folk med tilknytning til partier. Haakon Lie var i flere år etter andre verdenskrig partisekretær i Arbeiderpartiet og etterlot seg flere memoarbøker om denne tiden. Samtidig risikerer man med slike kilder at det finnes en bias i det de skriver. At man enten fremhever seg selv eller prater ned andre. Dette er noe jeg vil diskutere mer under i 3.3. I den delen tar jeg for meg hvordan jeg skal bruke prosess-sporing som metode i oppgaven. Det jeg særlig vektlegger er arbeidet rundt spørsmålet om hvordan man skal evaluere dataene man henter inn. Jeg kommer til å vise hvordan jeg skal bruke Beachs og Pedersens fireskrittmetode for evaluering av disse (2013, 122). Før dette vil jeg i 3.1 ta for meg hvorfor jeg har valgt casestudie, mens i 3.2 diskuterer jeg caseutvalget som er gjort.

3.1 Hvorfor velge casestudie?

I denne oppgaven tar jeg for meg et enkeltcasestudium om Arbeiderpartiets skifte av politikk mot høyre i 1980-årene. Arbeidet med denne typen case er hva George og Bennett (2005, 75) omtaler som *disiplinert konfigurativt*. Det betyr å bruke en veletablert teori for å forklare en case, hvor den i dette tilfellet er historisk. Casestudium er mest relevant å ta i bruk når forskningsspørsmålet er forklarende heller enn om frekvens, slik man gjør det i surveystudier.

Man andre ord er det mest relevant når forskningsspørsmålene enten tar opp "hvordan" eller "hvorfor" et fenomen er (Yin 1981, 100). Det er nettopp et "hvorfor"-spørsmål som er problemstillingen for oppgaven: Hvorfor skiftet Arbeiderpartiets politikk mot høyre på 1980-tallet?

George og Bennett (2005, 17) definerer en case som en forekomst av en klasse av hendelser, hvor begrepet "class of events" sier noe om et fenomen av vitenskapelig interesse, som en revolusjon, regimetype, eller økonomisk system. Videre ligger det i studiets natur å være undersøkende, noe som gir det den fordel av å komme til bunns og forstå et gitt fenomen (Creswell 2013, 48). Med dette kan man forstå casestudiets verdi som forskningsstrategi ved forsøket det gir på å undersøke et gitt fenomen i sin bestemte kontekst. Dette spesielt når grensene mellom fenomenet og konteksten ikke alltid er like tydelig (Yin 1981, 99). Gitt forskningsspørsmålets natur er det som blir tatt opp i denne oppgaven et "hvorfor"-spørsmål, som søker å finne ut noe om en utvikling som har skjedd over tid. Dermed er casestudium den foretrukne forskningsstrategien i denne oppgaven.

Casestudiet er spesielt god der statistiske metoder og formale modeller er svake. En av fordelene som George og Bennett (2005, 19-22) viser til er studiet gir forskeren mulighet til å oppnå høy grad av konseptuell validitet, og at det videre identifiserer og måler indikatorene som best representerer det teoretiske konseptet som forskeren ønsker å undersøke. Mens statistiske studier kan risikere at konseptet strekkes, muliggjør casestudiet konseptuelle avgrensninger med et høyere nivå av validitet over en mindre mengde caser. For det andre identifiserer casestudiet nye variabler og hypoteser ved at det undersøker avvikende eller uteliggende caser. Noe annet det gjør er å klargjøre det kausale forholdet i detalj. Samtidig gir det den som undersøker muligheten til å spore et hvert uforventet aspekt ved operasjonen av en gitt kausal mekanisme, eller hjelpe med å identifisere under hvilke forhold i casen som aktiverer den kausale mekanismen. Til sist finner George og Bennett (2005, 19-22) at casestudiet har evnen til å imøtekomme komplekse og kausale relasjoner.

Som med det meste annet finner man også nedsider med casestudien. Hvordan jeg vil løse disse utfordringene er noe som jeg vil komme tilbake til i 3.3. En ting som George og Bennett (2005, 22-33) peker på er den vanligste kritikken mot casestudier er at man er spesielt utsatt for utvelgelsesbias hvis den som undersøker favoriserer en hypotese og med det velger case deretter, samtidig som man overser andre caser som kan motsi hypotesen. Som jeg sier i 3.3

er det noe jeg vil løse med å inkorporere et bredt utvalg av litteratur. Noe annet de peker på er at casestudier bare kan si *om* og *hvordan* variabelen betyr noe for utfallet heller enn å si noe om *hvor mye* det betyr. Videre innebærer casestudier også en form for ”trade-off” av de målene man har. Større forklaringsrikdom innenfor en type av case vil ofte føre til mindre forklaringseffekt for andre typer av caser. Med det vil studier som bruker case som metode som regel foretrekke stor forklaringsrikdom heller enn generaliserende (George og Bennett 2005, 22-33). Følgene at det gir få eller ingen muligheter til å generalisere gjør at det finnes dem som mener at casestudiet ikke når opp som vitenskapelig metode. Selv om casestudiet har sine ulemper mener jeg denne metoden er den beste å bruke fordi jeg mener jeg kan løse utfordringene som skisseres over. Siden jeg ønsker å vite ut ”hvorfor” noe har skjedd har jeg over vist at det casestudiet er det beste valget å ta. Med det vil jeg best forklare hvorfor Arbeiderpartiet gikk mot høyre i politikken på 1980-tallet.

3.2 Caseutvalg: Hvorfor Arbeiderpartiet og høyredreining?

Som jeg har diskutert tidligere er det jeg studerer oppgaven er hvorfor Arbeiderpartiet skiftet mot høyre i politikken på 1980-tallet. Det jeg derfor gjennomgår er partiets historie fra etterkrigstiden og frem til landsmøtet deres våren 1987. Grunnen til at jeg har valgt Arbeiderpartiet som case er fordi som landets største parti etter krigen er det interessant å finne ut først og fremst hvorfor, men også hvordan partiet endret den programmessige profilen sin. Partiet hadde helt siden før krigen rettet profilen sin inn mot å kjempe for arbeid for alle og likhet i samfunnet, men noe skjedde tydeligvis før nyorienteringen i 1980-årene som førte til at det tvang seg frem et skifte. Det må det ha vært grunner til at dette skjedde. Mens nyorienteringen er utfallet (Y), trekker jeg frem tre diskusjoner for hvorfor (X) partiet endret seg. I) Ved at Arbeiderpartiet hadde mistet den politiske agendaen måtte partiet finne måter for å ta makten tilbake. II) Demografiske endringer. III) Press på den sosialdemokratiske styringsmetoden.

Det jeg derfor gjør i oppgaven er at jeg går tilbake i tid og arbeider meg fremover i partiets historie. Ikke bare ser jeg på Arbeiderpartiets utvikling, men også på Norges historie gjennom fra 1945 og frem til landsmøtet i 1987. For når jeg ser på hvordan et parti har utviklet seg må jeg også nødvendigvis ser hvordan samfunnet og menneskene i det har forandret seg. Beach og Pedersen (2013, 19) viser at studier hvor det blir sett på utfall kan løses på to måter. Enten induktivt hvor jeg starter med utfallet og arbeider meg tilbake for å finne en plausibel på

hvorfor noe har skjedd. Jeg løser denne oppgaven deduktivt. Med dette mener jeg at jeg kjenner Arbeiderpartiets historie og at jeg derfor kan gå tilbake i tid og nøste opp hvorfor partiet utviklet slik det gjorde.

Arbeiderpartiet var ikke det eneste sosialdemokratiske partiet som endret profil på 1980- og 90-tallet. Endringen var symptomatisk partier med denne ideologiske tilhørigheten, mer bestemt for partier i Europa. Et bilde på denne debatten viser Anthony Giddens (1998, 18) når han kontrasterer diskusjonene til de europeiske sosialdemokratene med innsynet en kolombiansk delegat hadde på en kongress for sosialistpartier i 1989: "My party is called liberal, but it's actually quite socialist. With these Europeans it's the other way around." Med bakgrunn av metodevalg vil en sammenligning av hvorfor partiene orienterte seg mot høyre ikke være mulig (Beach og Pedersen 2013, 28). Det jeg derimot kan vise til er at mange av de utfordringene som Norge og Arbeiderpartiet møtte på fra 1970-årene av også var noe som mange andre land og sosialdemokratiske partier møtte på.

3.3 Prosess-sporing

3.3.1 Hvordan blir metoden forstått?

Collier (2011, 823) definerer prosess-sporing som en systematisk undersøkelse av bestemte beviser som er hentet inn og analysert på bakgrunn av forskningsspørsmål og hypoteser. Videre mener Beach og Pedersen (2013, 1) at essensen av prosess-sporing må være at den som undersøker et fenomen har et ønske av å overskride det å bare identifisere korrelasjoner mellom den uavhengige variabelen (X) og utfallet (Y). Dette leder inn til diskusjonen Mahoney (2015, 202) om hvordan denne metoden ofte blir brukt når forskere ser på historiske forklaringer, eller mer bestemt, når forskeren identifiserer årsaker til hendelser som allerede har skjedd. Det er nettopp dette jeg skal gjøre denne oppgaven når jeg skal se på *hvorfor* Arbeiderpartiet i Norge gikk mot høyre på 1980-tallet. For å gi svar på dette må det kausale forholdet mellom forklaringene jeg tar i bruk og utfallet avdekkes slik at det er mulig å den kausale mekanismen mellom dem.

I denne oppgaven defineres kausale mekanismer som et kompleks system som produserer et utfall gjennom interaksjonen av flere deler (Glennan 1996, 52). Med andre ord er dette båndet mellom X og Y. Etterforskningen av kausale mekanismer gjør det mulig å gå et skritt videre når det kausale forholdet studeres. Etterforskeren av et bestemt fenomen ser inn på

kausaliteten for lokalisere mellomliggende faktorer som er beliggende mellom en strukturell årsak og den foreslåtte effekten. Med det er prosess-sporing den eneste metoden som lar forskeren studere kausale mekanismer. Ved å studere disse mekanismene for etterforskeren muligheten til å gjøre tungtveiende slutninger for "within-case" om den kausale prosessen hvor utfallet blir produsert, noe som betyr at graden av tillit som holdes om validiteten til de teoretiserte kausale mekanismene kan heves. Prosess-sporing kan med det sies å representere en uvurderlig metode som bør inkluderes i enhver forskers repertoar (Beach og Pedersen 2013, 1-2; George og Bennett 2005, 224).

Måten prosess-sporing skiller seg fra andre casestudier av liten-N er ved de typene av slutninger som blir gjort. Der prosess-sporing ønsker å gjøre slutninger for "within-case" om tilstedeværelsen/ikke-tilstedeværelsen av kausale mekanismer i enkeltstudier, forsøker andre liten-N-metoder å krysse caser for å finne slutninger for kausale forhold (Beach og Pedersen (2013, 4, 28 og 75). Disse ulike slutningsambisjonene krever ulike typer av logikker for å ta disse slutningene, som resulterer i fundamentalt forskjellige metoder. Med andre ord er det man er ute etter når prosess-sporing brukes som metode er å gjøre slutninger om hvorvidt kausale mekanismer er en del av enkeltcaser. Mer bestemt er ønsket å finne ut hvordan en kombinasjon av disse mekanismene produserte et bestemt utfall. Altså om bevisfunnene antyder at en kausal mekanisme er en del av et bestemt case eller ikke. Nettopp fordi prosess-sporing innebærer at de kausale mekanismene blir studert i enkeltstudier de bevisene jeg finner for hvorfor Arbeiderpartiet gikk mot høyre på 1980-tallet ikke kan sammenlignes med de andre studier har funnet fordi hver studie er casespesifikke. Det som er relevant i andre studier kan dermed ikke på en meningsfull måte settes opp mot andre beviser i andre caser.

Beach og Pedersen (2013, 3, 14 og 18) peker på at i litteraturen om prosess-sporing er uklar i hva metoden er og hvordan den bør bli brukt. Dette med bakgrunn i ubesvarte spørsmål om som for eksempel hvilke typer av kausale mekanismer som faktisk blir sporet opp, og i hvilken grad prosess-sporings-caser kan bli nøstet inn i større, multi-metodologiske forskningsdesign. Ved at det har vært vanskelig å si hva prosess-sporing er differensierer Beach og Pedersen tre ulike måter å ta i bruk metoden på. De to første de peker ut er henholdsvis den teoritestende og den teoribyggende. Den tredje, som også er den mest vanlige, er den som brukes når man ønsker å forklare et historisk utfall. Som nevnt over dette den samme måten som Mahony ser på prosess-sporing (2015, 202). Den historiske forklaringen for et utfall er vanligvis delt opp sekvenser eller hendelser, eller i kausale kjeder

hvor faktorer lokalisert i forskjellige deler av historien medvirker til et bestemt utfall. Fordi jeg ser på hvorfor Arbeiderpartiet gikk mot høyre på 1980-tallet er det derfor naturlig at jeg tar utgangspunkt i at jeg forklarer et historisk utfall.

Der ambisjonen til de to teorisentrerte er å bygge en generaliserende teoretisk mekanisme, er målet for den utfallforklarende å bygge opp en tilstrekkelig argumentasjon for et bestemt utfall. Heller enn å se på mekanismer som fører til at et parti endrer seg, vil analysen forklare hvordan utfallet ble som det ble. Det som altså blir gjort er å starte med å definere utfallet at det man ønsker å se nærmere på. Mens de to andre å finne ut eller konstruere teoretiske forslag, ønsker man her å se på utfallet i seg selv (Beach og Pedersen 2013, 51).

Med det ligner ofte den utfallforklarende prosess-springen på historisk vitenskap. Allikevel mener Beach og Pedersen (2013, 19) at denne typen av sporing fremdeles er en del av samfunnsvitenskapen fordi man her tillegger langt flere generaliserende, teoretiske krav enn det historikere ofte er komfortable med. Videre har utfallforklarende studier ofte teoretiske ambisjoner som overskrider enkeltcasen. I disse studiene kan sporingene begynne deduktivt eller induktivt. Det sistnevnte betyr at forskeren starter med utfallet og arbeider seg tilbake for å fremme en plausibel teori. Denne oppgaven vil derimot løses deduktivt. Arbeiderpartiets historie er kjent og jeg nøster opp trådene for hvorfor partiet gikk mot høyre i 1980-årene (Beach og Pedersen 2013, 91-92). I spørsmålet på nivået av analysene av mekanismer velger litteraturen jeg bruker å være pragmatisk. Ambisjonen til den som etterforsker noe er at målet må være å komme så nær som det er mulig å komme for å måle de underliggende kausale mekanismene, men at dette ofte ikke er oppnåelig av teoretiske og empiriske grunner (Beach og Pedersen 2013, 44)

I litteraturen jeg bruker pekes det på at arbeid der prosess-sporing brukes kan sammenlignes med det arbeidet detektiver gjør når de skal løse en sak. Til det blir det dratt veksler på bayesiansk logikk. Det betyr at jeg som forsker blir gitt et sett med logiske verktøy for å evaluere om nye beviser styrker eller svekker den forventede sannsynligheten for at en hypotese stemmer (Beach og Pedersen 2013, 83). Med andre ord settes det å finne bestemte beviser for en teori opp mot sannsynligheten for å finne bevisene for at den alternative forklaringen er sann. Når formålet for studien, som det er i denne oppgaven, er å forklare et bestemt utfall, forsøker studien å bekrefte om forklaringen strekker til. Kort sagt er målet å formulere en forklaring som *akkurat* strekker til.

Collier, Brady og Seawright (2010, 201-202) foreslår at en måte å undersøke typen av beviser som blir undersøkt i prosess-sporing kan gjøres gjennom ”causal process observations”, eller CPO. Det vil bety at henter ut spesifikke CPOer for å evaluere bidraget deres til den kausale slutningen. Beach og Pedersen (2013, 73) mener at man med CPO blander observasjoner med beviser. Observasjoner er rådata av det man henter inn og blir først til beviser etter at har blitt vurderer for nøyaktighet og tolket i en kontekst. Med dette er det først etter evalueringen at det empiriske materialet kan bli sett på som bevis. Under fremlegger Beach og Pedersen en fireskrittformel for hvordan de mener bevisene skal evalueres. Det er på denne måten jeg skal arbeide med bevisene jeg finner i oppgaven. Dette arbeidet, som nevnt over, ligner det som skjer når en kriminalsak skal løses (Beach og Pedersen 2013, 121-122). Forskeren må virke som dommer, aktor og forsvarer i arbeide med å fremskaffe argumenter for hvorfor man kan være sikker på innholdet og nøyaktigheten av observasjonene, samtidig som man kritisk vurderer hvor mye det er til å stole på.

3.3.2 Fire skritt for evaluering

Mens flere metodologiske tekster diskuterer utfordringer knyttet til innhenting og analysering av data, foreslår Beach og Pedersen (2013, 120 og 122) å harmonisere forslagene som er blitt fremlagt med bruk av den bayesianske slutningslogikken som brukes i prosess-sporing. Ved at jeg tar i bruk denne oppskriften får jeg et sett av evaluerende verktøy som jeg vil bruke til å vurdere tilliten til nøyaktigheten og innholdet av bevisene som jeg har hentet inn gjennom sporingen. De foreslår en formel på fire skritt som evaluerer bevisene. Disse er (1) innsamling av data (2) vurdering av innholdet (3) om de er nøyaktige (4) evaluere sannsynligheten til bevisene i seg selv.

Innhenting av empiriske observasjoner bør ikke være en tilfeldig ad hoc-prosess, men heller at man bevisst ser etter observasjoner som gjør at man kan antyde hvorvidt hypotesedelen av den kausale mekanismen har vært tilstede (Beach og Pedersen 2013, 123-124). Viktig i dette er at man ikke bare leter etter observasjoner som favoriserer hypotesen man ønsker å undersøke, men at man innhenter data som gjør at man er i stand til den hypotetiske kausale mekanismen til en kritisk test. I en slik prosess blir det med det viktig å følge opp og evaluere slik at ting kan bli gjort bedre. Tidligere i metodedelen pratet jeg om problemer som kan oppstå når man skal se etter data. En ting som spesielt er en tilstede i prosess-sporing er faren

med bias. Dette er noe som kan oppstå når man har et begrenset utvalg, eller ved at det brukes sekundær- heller enn primærkilder (Beach og Pedersen 2013, 124). Et annet problem som kan oppstå er at forskeren bevisst eller ubevisst fokuserer på ett historisk verk, og med det ekskluderer andre. Dette løser jeg i denne oppgaven med å inkorporerer et godt utvalg av kilder, og som er noe jeg kommer tilbake til under det tredje trinnet.

Den andre delen av Beachs og Pedersens trinnvise evaluering av beviser er vurderingen av innholdet til dataen (2013, 125-126). Et viktig punkt i dette er å tolke dataene i deres historiske, situasjonelle og kommunikasjonsmessige kontekst. Som George og Bennett (2005, 99-100) skriver er det viktige *hva* som blir kommunisert, *hvem* som prater til *hvem*, i *hvilken hensikt*, og *under hvilke forhold*. I oppgaven gjennomgår jeg litteratur som blir presentert av en rekke forfattere, hvor alle vil ha en agenda for hvordan de uttrykker seg. Som jeg vil diskutere under har flere av disse en bakgrunn politisk, noe som kan bety at deler av det de skriver kan være farget av en agenda. Det betyr at hver observasjon bør bli evaluert relativt til hva som er kjent om aktørene, deres intensjoner, deres interaksjoner, og i den situasjonen som de har funnet seg selv i, som Thies sier i Beach og Pedersen (2013, 126).

Det tredje trinnet i evalueringsprosessen er å vurdere dens reliabilitet. Dette er samfunnsvitenskapen og det er ingenting som er fullstendig sant. Som tidligere nevnt bør ambisjonen til forskeren være at man forsøker å komme så nær som mulig å måle de underliggende kausale mekanismene, men at dette ofte ikke oppnåelig av teoretiske og empiriske grunner (Beach og Pedersen 2013, 127). Et spørsmål i å finne nøyaktigheten er om man måler det man har til hensikt å måle. Avvik i dette har enten å gjøre med ikke-systematiske eller systematiske feil å måleinstrumentene, hvor unøyaktighet i dette vil føre til at tiltroen blir lavere til man har som hensikt å måle. Den beste måten å unngå problemer som dette er å datatriangulere, altså at man henter inn flere uavhengige observasjoner av en bestemt sak eller hendelse.

I denne oppgaven tar jeg for meg Arbeiderpartiets høyredreining i 1980-årene. Mange av forfatterne har en form for politisk tilknytning, og derfor har det vært viktig å hente inn data som presenterer de historiske hendelsene på forskjellig måte. Eksempelvis var Jostein Nyhamar, som har skrevet om Arbeiderpartiets historie, tidligere politiker for AP, mens Francis Sejersted som skrev *Norsk idyll?* var også forfatter av historien til Høyre. Sammen med dette ser jeg også på memoarene til den langvarige partisekretæren i Arbeiderpartiet,

Haakon Lie. Han var deltakende i mye av det som skjedde innad i Arbeiderpartiet i tiårene etter krigen, men samtidig finnes det også en bias i det han forteller. Som Beach og Pedersen (2013, 141), vil en forfatter ofte gi en fremstilling som setter han eller henne i et godt lys. Ved at jeg setter de kildene jeg bruker opp mot hverandre gjør at jeg får en godt oversikt over de står i viktige spørsmål sammenlignet med hverandre. Trianguleringen som blir gjort bidrar med til analysen blir mer pålitelig. Mens ikke-systematiske feil, eller reliabilitet, lar seg fikse, er det vanskelig med systematiske feil. Derfor gjelder det i en observasjon å være kritisk til det man finner. På en annen side kan man gjøre korreksjoner gjennom at man evaluerer størrelsen og retningen på feilen. Dette blir gjort med en kritisk vurdering av kilden og en triangulering av dette opp mot andre kilder (Beach og Pedersen 2013, 129).

Over til det siste trinnet av den stegvise prosessen. Når man er mer eller mindre sikker på at bevisene som er innhentet er nøyaktig, må man evaluere sannsynligheten for gitte deler av bevisene eksisterer. Dette er noe relaterer direkte til spørsmålet om mengden bevis som er nødvendig for å styrke tiltroen til hypotesens validitet. Uttrykket $p(e)$ betyr her beviser som er uavhengig i sin relasjon til hypotesen. Hvis $p(e)$ er veldig lav, kan det være nok med én del av beviset for å heve tiltroen man har validiteten til hypotesen. Beach og Pedersen (2013, 130) eksemplifiserer dette med Sherlock Holmes-historien *Silver Blaze*. I fortellingen er en hest blitt gjort lam, men måten det er gjort på tilsier at den som har utført gjerningen må ha testet teknikken ut. Måten Holmes går frem er at tre sauer i nærheten nettopp har blitt lam. For å styrke tiltroen til den opprinnelige hypotesen, vurderer han sannsynligheten for at tre ellers så friske sauer har blitt lam sånn uten videre på kort tid. Detektiven finner at sannsynligheten for dette er lav, noe som gjør det mulig for ham å gjøre en slutning rundt mekanismen.

Den bayesianske slutningslogikken og rollen som sannsynligheten for beviser spiller innebærer at forskeren bør designe dristige spådommer for å finne relativt usannsynlige beviser. Men av to grunner er dette noe man bør stoppe opp ved. For det første må de empiriske testene være praktiske. Det er vanskelig å få tilgang på overraskende og usannsynlige bevis, og om man faktisk har tilgangen, er de vanskelig å finne. For det andre må forskeren sikre at bevisene som er valgt også er representative for resten av det som er innhentet. Derfor, om man henter inn denne typen av beviser, må man også etablere at de reflekterer trenden i bevisinnhenting (Beach og Pedersen 2013, 131). Med bakgrunn i dette vil man i de fleste empiriske tester lene seg på flere deler og kilder for bevis. På en annen side er det mulig argumentere at det å bruke en mengde forskjellig data fører til at $p(e)$ avtar. For

hvor sannsynlig er det for at man finner de samme bekreftende bevisene om man bruker forskjellige kilder? Eksempelvis beskriver jeg kort i oppgaven kampen om loven som skulle gi myndighetene muligheten til å rasjonalisere næringslivet på starten av 1950-tallet. Mens Furre toner ned kampen mellom Høyre og Arbeiderpartiet, mener Sejersted at dette var en faktisk konflikt (Furre 1991; Sejersted 2000).

4. Sosialdemokratiet i Norge

Fra krigens slutt og i flere tiår etter hadde Arbeiderpartiet et tallmessig, men også et ideologisk grep om det norske samfunnet. I denne perioden nøytraliserte de ideologisk motstand med at både partier til venstre og høyre ble nedkjempet. Samtidig tok de ikke et fullstendig grep. Furre (1991, 243) diskuterer at det var flere som hadde ventet seg at en tydeligere antikapitalistisk utsyn på partiet nå som de satt med makten, men at det ville ha vært en kurs som ville ha fratatt dem flertallet. Dermed ble det i Norge lagt til rette for et korporatismesamfunn hvor forskjellige stemmer ble hørt og koordinert til enighet rundt avtaler. Dette ser jeg på i 4.1 for å gi svar på hvor det politiske Norge sto før økonomiske, globale og strukturelle utfordringer slo innover den vestlige verden fra midten av 1970-årene. I 4.1 ser jeg på hvilke sosiale endringer som ble gjennomført under hegemoniet til Arbeiderpartiet.

4.1 Arbeiderpartiets hegemoni

Den senere israelske statsministeren Golda Meir beskrev før det norske stortingsvalget i 1961 at i Norge ble det ikke holdt valg, men gjenvalg. Dette var noe som samsvarte med hva folk flest tenkte (Lie 1975, 197). I valgene etter fredsavslutningen ble makten konsolidert i Arbeiderpartiets hender, ikke bare med et tallmessig flertall på Stortinget, men også ved å tilegne seg et politisk og ideologisk hegemoni (Furre 1991, 243). I både samfunnet og den politiske sfæren var det dem som satte dagordenen og la premissene for debatt. Blant opposisjonspartiene var det ingen som klarte hverken danne et regjeringsalternativ til Arbeiderpartiet eller et alternativ som sto i motsetning til sosialdemokratens ideologi og verdier. Så langt gikk dominansen, mener Lie (1975, 326), at i den første tiden til den borgerlige regjeringen til Borten på 1960-tallet lot man være å komme med egne saker, men videreførte heller linjen som Arbeiderpartiet hadde holdt.

En stor styrke for AP-regjeringen var den massive partiorganisasjonen med 200 000 medlemmer på det meste, det nære samarbeidet mellom partiet og fagforeningene, og den velsmurte partimaskinen ledet av partisekretær, Haakon Lie (Furre 1991, 268). Osloskolen, hjertet av sosialøkonomien i Norge, fikk defineringsmakt på utformingen av den økonomiske politikken i Norge. Et viktig kjennetegn med skolen var det nære båndet mellom det akademiske miljøet og staten. Finansminister, som kort etter ble handels- og

skipsfartsminister, Erik Brofoss sto i spann med flere andre fra Osloskolen for mantraet om at en økning i pengeinntekten som ikke hadde grunnlag i økt produksjon bare ville føre til prisstigning som ville rive bort fundamentet for stabil vekst (Søilen 1998, 44-45; Lie 1985, 90). Gjennom dyptgående reguleringer skulle markedet underordne seg en stor offentlig sektor. Med mål om full sysselsetting, økonomisk vekst og demokrati, og jevn fordeling av godene ble blandingsøkonomi og velferdsstaten slagordene for den nye perioden. Motsatt fra mellomkrigstiden aksepterte man underskudsbudsjettering ved at det var noe kunne hjelpe til med å få full sysselsetting og unngå økonomiske dårlige tider (Hodne og Grytten 1992, 183). Det var åpenbart, som Furre skriver, at Osloskolen så avgjort var Keynes' lærlinger (Furre 1991, 211)

Man samlet seg om velferdsstaten, den altomfattende staten med ansvar for økonomisk planlegging, styring og sosial goder. Man ser ofte på politikktutformingene som er serie av kompromisser, men i norsk kontekst er det mulig å prate om elementer av en *synthese* (Sejersted 2000, 114-115). Gjennom stridighetene med opposisjonen i etterkrigstiden vokste disse delene sammen til den sosialdemokratiske orden, eller mer bestemt en forståelse av hvor man var kommet med sosialdemokratiet, og hvor man ville. Selv om Arbeiderpartiet den første tiden ga etter for opposisjonen i enkelte saker og man institusjonaliserte korporatismen, var det Arbeiderpartiet som i bunn og grunn utviklet den nye nasjonens nye orden. Partiets vekst fra mellomkrigsårene til okkupasjonstiden og gjenreisningen ble fundamentet for epoken Furre (1991, 243) kaller den "sosialdemokratiske orden", Slagstad (1998, 191) omtaler som "arbeiderpartistaten" og Jens Arup Seip (1963, 21) beskriver som "ettpartistaten". Under skal jeg gjennomgå hvordan opposisjonen ble nøytralisert, og at med det konsoliderte makten.

Meningsmotstandere var det, men som det i beskrives *Opposisjon og posisjon* (1984, 32-37) om Høyres historie fra 1945 til 1981, peker Francis Sejersted på hvorfor Høyre, som største opposisjonsparti, ikke slo bedre fra seg i årene etter krigen. Selve valgkampen i 1945 hadde gått over all forventning, men ved selve valget gikk partiet 58 000 stemmer tilbake fra 1936, og det åpenbarte seg en klar velgerforskyvning mot venstre. Høyre hadde gått til valg på en politikk som beskrives som å bryte opp fellesskapsfølelsen som bandt folk sammen den første tiden etter at freden kom. Mange følte at det var upassende. Sejersted (2000, 113) er kritisk til historieskrivningen, som Furre (1991 242), om at etterkrigstiden var preget av fred og fordragelighet. Han mener at den i realiteten var preget av hard ideologisk kamp, men at

Høyre hadde vært på defensiven helt siden det tunge 30-tallet han vist markedsøkonomiens mangler. Her er han på linje med Lie (1985, 94-95) som skriver at i ettertiden kunne nok gjenreisningen virke smertefri, men at sannheten var spennende, men slitsom tid som ofte kunne være utrivelig. For Høyre speilet den samme utviklingen seg i 1949 som den hadde gjort i 1945 (Sejersted 1984, 39-40). Selv om man opplevde en liten oppsving, slet partiorganisasjonen tungt med lav optimisme og aktivitetsnivå. Samtidig sto sosialdemokratene og de borgerlige samlet i forsvars- og alliansepolitikken, noe som bidra til å hviske ut i hvert fall noen av motsetningene mellom partiene (Furre, 1992, 243).

Noen som var preget av optimisme var kommunistpartiet som ved stortingsvalget i 1945 fikk nærmere 180 000 stemmer, noe som var i tråd med utviklingen man så i Sverige og Danmark (Lie 1985, 71). Styrken deres lå i det arbeidet kommunistene hadde utført under motstandskampen, samt at de fikk sympati for innsatsen som Sovjetunionen hadde gjort i kampen mot Hitler-Tyskland (Furre 1991, 205-206). Samtidig hadde kommunistene fått fotfeste som en konkurrent til Arbeiderpartiet i arbeiderbevegelsen, særlig blant unge og de på venstresiden. Skillet mellom de to partiene var flytende, og mange ventet seg en sammenslåingen av dem. Det at dette ikke skjedde kom av at begge leire hadde store ambisjoner og regnet med å nedkjempe den andre. Kampen mellom dem ble i stor grad kjempet i fagforeningene, hvor begge så det som nødvendig å sitte med ledelsen (Lie 1985, 67). Ved valget 1949 var det tydelig at Sovjetunionens trussel i den kalde krigen hadde gjort inntrykk på folk. Norge hadde vendt seg mot vest ved å motta Marshall-hjelpen, og med det vendt seg fra nøytralismen man hadde prøvd å bevare. Kommunistpartiet fikk nesten 80 000 færre stemmer enn ved forrige valg, noe som førte til interne stridigheter og opprensninger som partiet aldri klarte å reise seg fra igjen (Furre 1991, 242; Lie 1985, 425-426).

Med både Høyre og kommunistene nøytralisert, og mellompartiene for små eller uvillige til å samarbeid med andre, hadde ikke Arbeiderpartiet lenger noen konkurrenter om hegemoniet, men de som trodde dette ville føre til mer sosialiseringer ble skuffet (Hodne og Grytten 1992, 192). Hovedvekten ble lagt på vekst. Staten etablerte seg i en nøkkelposisjon i næringslivet, hvor statsdrift ble et instrument i regjeringens moderniseringsstrategi for økonomisk vekst og sosial velstand (Slagstad 1998, 226). Det var langt mellom det industri-Norge som vokste frem i etterkrigstiden, og ideene om det sosialistiske samfunnet hvor produksjonsmidlene skulle være eid av fellesskapet. Visjoner som hadde vært en naturlig del av arbeiderbevegelsens mål helt siden dens oppstart og frem til krigen. Klassekamp og

revolusjon var ut med planlegging, regulering, forhandling og samarbeid (Furre 1991, 243).

I litteraturen blir det pekt på at bakgrunnen for Arbeiderpartiets fravikelse fra gamle prinsipper har å gjøre med de korporative ordningene som vokste frem. Bakgrunnen for dette kom med lovforslaget om som ville gi myndighetene fullmakt til rasjonalisere næringslivet, om nødvendig med makt (Hodne og Grytten 1992, 192). Motstanderne av dette pekte på at dette vil åpne opp for vilkårlige inngrep i privatsfæren til innbyggerne, noe man hadde hatt under krigen, men som passet dårlig i fredstid. Ifølge noen var dette fullmakter som kunne sette den demokratiske forfatningsordenen ut av spill, likt det som hadde skjedd under nazistenes maktovertakelse av Tyskland i 1933 (Sejersted 2000, 38). Furre (1991, 243) toner hele striden ned med å peke på at Arbeiderpartiet allerede hadde avviklet den politikken kampen handlet om, men at både de og motparten følte behov for å markere seg for velgerne. Uansett hva striden var, kom man frem til at noe måtte gjøres for å løse utfordringene som kom med en stadig voksende forvaltning med vide fullmakter (Sejersted 2000, 38).

Den fantes allerede ordninger om å la organiserte særinteresser få sitt å si om de forvaltningsbeslutningene som påvirket dem, det nye var at man fikk på plass ordninger som førte at forvaltningen gikk fra å være en overformynder, til å gli over i en rolle som megler og forhandlingspartner (Sejersted 2000, 38-39). Videre ble denne typen forvaltning institusjonalisert med et ideologisk-politisk kompromiss som betydde en ny forståelse legitimiteten til forvaltningen. Fordelen med dette var for det første at det ble praktisk lettere å innhente informasjon om partene, og videre at kompromisset gjorde partene til en kontrollfunksjon av forvaltningen. Svakheten mente man var at man fikk særinteressens sterke representasjon heller enn fellesinteressene, men det var politisk enighet om at dette var det mest gunstige for utviklingen. Man fikk et kompromiss basert på korporativ pluralisme, som reduserte betydningen av både markedsmekanismen og parlamentariske systemet. Som Sejersted (2000, 40-43) bemerker ble 50-årene perioden da "ideologiene var døde" og opposisjonen til Arbeiderpartiet resignerte. Ideologikampen var ikke noe som skulle komme tilbake før etter den økonomiske veksttiden tok slutt i 1970-årene.

4.1.2 Velferdsstaten og økning i offentlige utgifter

I Arbeiderpartiets valgsang fra 1945 het det: "Vi skal gjenreise Norge, vårt land". Det var som helst skulle skje i løpet av fem år, og det selv om man hadde mangel på all nødvendig

infrastruktur, arbeidskraft og fremmed valuta (Lie 1985, 89). For at man skulle få til dette mente Arbeiderpartiet at dette måtte skje gjennom en økonomisk politikk hvor storting og regjering sammen la rammene for å få folk i arbeid, og sørge for at de knappe ressursene man hadde gikk til det felles beste. Som det står i partiets arbeidsprogram fra 1945 var retten til arbeid og fritid sterkt forankret (Arbeiderpartiet 1945). Man skulle sørge for trygghet og stabilitet gjennom at siktemålet for næringslivet måtte være å verne samfunnet mot virkningene av svingninger i verdensøkonomien. Målet var derfor å skape og trygge folks materielle vilkår gjennom å sikre varig arbeid til alle arbeidsføre menn og kvinner.

Perioden mellom 1950 og 1973 omtales ofte som gullalderen til sosialdemokratiet. Gjennomgående var perioden preget av en sammenhengende oppgangskonjunktur, hvor man fullt ut utnyttet innsatsfaktorene, hvor investeringene var høye, og hvor realrenten var lav og prisstigningen moderat (Hodne og Grytten 1992, 193 og 210). I denne tiden var det visjonen om velferdsstaten det man solgte til velgerne. I det sosialdemokratiske industri-Norge ble stikkord om full sysselsetting, vekst og stabilitet det som skulle gjøre at velgerne valgte Arbeiderpartiet, men det hadde ikke alltid vært staten som hadde tatt ansvaret når folk falt utenfor. Tidligere ble familier pålagt en moralsk plikt for å hjelpe familiemedlemmer som var syke, eldre og arbeidsløse. Bare en lite mindretall, som embetsmenn, hadde rett på pensjon når de sluttet i arbeid (Hatland 1994, 81-82). For mange var fattighjelpen den eneste formen for støtte man hadde ved tapt arbeidsinntekt, men den var gjerne vilkårlig og knapp, og uten noe bestemt nedre nivå. I fattigloven av 1900 ble da også mottakerne stemplet som annenrangs innbyggere, hvor mottakere frem til 1918 ikke hadde rett på stemmerett i kommunevalg om de mottok hjelpen.

I Norge begynte utbyggingen av trygdeordninger under siste halvdel av 1800-tallet, men etter innføringen av syketrygden i 1909, fulgte det en lang reformpause. De første reformene var tydelig inspirert av reformene til Bismarck i Tyskland (Hatland 1994, 82-83). Fra 1936 begynte den andre reformperioden for norsk trygdlovgivning. Med det brøt den også ut av rammene til arbeidertrygden. Målgruppen for de nye trygdene var hele befolkningen. Under gjenoppbyggingen etter krigen fremla sosialminister Sven Oftedal for de folkevalgte flere lover som skulle overhale trygdesystemet (Lie 1985, 91-92). Han hadde møtt på et trygdevesen som ikke var manglet en helhetlig oppbygging. Syketrygden gjaldt bare for halvparten av befolkningen, mens alderstrygden opererte med for lave satser.

Gjennom 1950-årene sto regjeringen da også klar med nye reformer hvert andre eller tredje år. Syketrygden ble innført for alle arbeidstakere i 1953, mens den noen år senere ble gjort allmenn. I slutten av tiåret fikk man på plass at arbeidsledighetstrygden skulle gjelde for alle lønnstakere, mens uføretrygden ble innført i 1961. Den drivende politikken i dette var prinsippet om universalisme. Alle skulle ha rett på støtte uten behovsprøving (Furre 1991, 267). Den samme utviklingen så man i 1960-årene, hvor den sosialdemokratiske orden fortsatte. Troen på den politiske samfunnsstyringen sto seg, og målet var fortsatt at velstandssamfunnet måtte være et velferdssamfunn, hvor man sørget for at ingen falt utenfor (Furre 1991, 296). I 1964 erstattet lov om sosial omsorg fattigloven fra 1900, enke- og morspensjonsordningen ble innført samme år, mens folketrygden ble opprettet to år senere. Det siste under den borgerlige regjeringen til Borten (Hodne og Grytten 1992, 257-258). Nyhamar (1990, 356-357) gjennomgår hvordan 1970-tallet kan sees på som reformenes tiår. Blant annet ble pensjonsalderen satt ned, man fikk nye ferielov, og man vedtok lov om demokratiseringen av forretningsbankene sent i tiåret.

Utvalg av sosiale reformer i tiårene etter andre verdenskrig.

År	Reformer
1953	Syketrygd obligatorisk for alle lønnsinntakere
1956	Syketrygd obligatorisk for hele befolkningen
1957	Pensjon for etterlatte barn
1957	Alderspensjon uten behovsprøving
1958	Yrkesskadetrygd for alle
1959	Arbeidsledighetstrygden blir utvidet til å gjelde alle
1961	Uføretrygden
1964	Attføringshjelpen
1964	Lov om sosial omsorg (erstattet fattigloven av 1900)
1966	Folketrygden. Inntektsrelatert tillegg til pensjonen innført
1971	Syke, yrkesskade og arbeidsledighetstrygden blir lagt inn folketrygden
1978	Lønnstakere får rett til 100 prosent kompensasjon for lønn ved sykefravær

Tabell 1. Hentet fra Furre (1991, 267) og Hodne og Grytten (1992, 256).

Samtidig som at bruttonasjonalproduktet økte, vokste de offentlige utgiftene i enda høyere taktgrad (Furre 1992, 314). Mens rundt 9 prosent av BNP ble brukt på offentlig konsum i 1950, hadde dette tallet steget til 11 i 1960 og 14 prosent i 1970, hvor mesteparten av dette

kom den siste halvdel av 60-årene. De offentlige utgiftene som gikk til investering, overføringer og konsum økte fra 28 prosent i 1960 til 36 prosent ti år senere. Disse utgiftene kom først-og-fremst i spørsmål knyttet til velferd, som utdanning, trygde og helse. Velferdsstaten hadde en slik prestisje blant partiene at det var under den borgerlige Borten-regjeringen utgiftene til velferd økte mest. Det var ikke noe politisk vilje til hverken å stoppe eller reformene med økonomiske argumenter, slik de borgerlige partiene hadde argumentert i de første årene etter krigens slutt. De borgerlige partiene var klare over at Arbeiderpartiets historiske rolle som velferdsstatsbygger var den viktigste bøygen for en maktendring. Hver gang man kom til et nytt sosialt veivalg, hadde opposisjonen ikke noe annet valg enn å vise seg minst like sosial som Arbeiderpartiet. På den andre siden trengte sosialdemokratene bare å komme med forslag som viste deres tradisjonelle forsprang på området (Furre 1991, 314-315).

Det ble en forventning om at velferden og den økonomiske veksten var noe som ville vedvare, og den fulle sysselsetting var noe man forventet ha videre (Furre 1992, 309-310). Den eldre generasjonen som hadde vokst opp under de harde 30-årene fikk se at drømmer de hadde hatt nå ble oppfylt med hevingen av den materielle standarden, men det var dem i samfunnet som begynte å stille spørsmål til velferdsstatens innhold. Var velferdsstaten i det hele tatt virkelig velferd, eller var det blitt et fordyrende samfunn der noen fikk de beste godene? Og hvor faktisk var sysselsettingen når ratioen på uføretrygdede og førtidspensjonister var i vekst, særlig der det var få industri- og kontorarbeidsplasser? Samtidig som det var politisk enighet om innføringen av folketrygden, hadde man utfordringer med hvordan man skulle finansiere den på lang sikt (Furre 1992, 316). Prognosene hadde underkommunisert hvor mange det var som skulle motta trygd og pensjon, noe som førte at helsebudsjettene steg til værs i 60-årene. Meningen var at det de som mottok trygd også skulle bære mesteparten av den økonomiske tyngden for å betale for Folketrygden, men rundt 1970 sto de trygdede for en tredjedel av innbetalingene, mens arbeidsgiverne sto for 40 prosent. Selv om skattene ble senket noe for deres del, så var det ikke nok til å veie opp for større trygdeutgifter.

Utfordringene med å finansiere offentlig sektor viste seg i Finansdepartementets anslag for 1966 (Søilen 1998, 257). Driftsunderskuddet overfor utlandet ble beregnet til 500 millioner i datidens verdi, og 1435 millioner for 1967. En forventet prisøkning på 4,5 prosent og driftsunderskudd overfor utlandet, var økonomene mente hadde sammenheng med den økende etterspørselen fra årene før. Til tross for kutt på utgiftssiden så regjeringen seg nødt til

å sette i gang tiltak for å redusere etterspørselspresset. Videre oppfordret man næringslivet til ikke å øke prisene utover det nødvendige slik at man fikk kontroll på prisstigningen, mens det til sist foreslått tiltak for å øke arbeidsmarkedsmobilitet. Ved inngangen til 70-årene hadde man fått kontroll, og man så heller ingen fare for norsk økonomi på kort sikt (Søilen 1998, 264). Det man derimot så var de langsiktige strukturproblemene landet sto overfor. Reguleringen av kredittmarkedet var strengt, noe som påvirket innholdet av investeringene. På mange måter var det en krig mellom finansdepartementet, som ønsket en ansvarlig budsjettpolitikk, og fagdepartementene som ønsket å overprøve dem. Uten sterk ledelse fra regjeringen bidro dette til å forsterke presset på utgiftssiden i statsbudsjettet (Søilen 1998, 269).

I denne delen av oppgaven har jeg tatt for meg hvordan Arbeiderpartiets hegemoni oppsto i etterkrigstiden, og hvordan det ble bevart til tross for at borgerlig regjering tok over etter stortingsvalget i 1965. Partiets hegemoni var ikke bare numerisk, men også ideologisk. Økonomisk ble dette styrt i samarbeid mellom staten og sosialøkonomene i den såkalte Osloskolen. Dette var gullalderen til sosialdemokratiet med en gjennomgående økonomisk vekst gjennom hele perioden, men som jeg blant annet peker på i 4.1.2 ble styringen av offentlige utgifter noe det var vanskelig å balansere. Gjennom hele 1950-tallet ble det innført nye reformer eller andre ble utvidet. Det var tverrpolitisk enighet om at utvidelse av velferdsgoder var bra. Dette kom av at alle partiene forsto at utvidelser som vil forbedre innbyggernes liv var god politikk, og alle ville de tekkes velgerne, noe som var vanskelig i en Arbeiderparti-dominert stat. En av de viktigste reformene i Folketrygden ble sågar innført under Bortens sentrum-høyre-regjering. Utfordringene var ikke lang borte. Man opplevde en sammenhengende økonomisk vekst, men de offentlige utgiftene hadde økt fra år-til-år, noe som etter hvert ble vanskelig å forsvare.

5. Arbeiderpartiets vei mot nyorientering

I tiårene etter andre verdenskrig holdt Arbeiderpartiet et godt grep om den politiske agendaen i Norge. Gjennom statlig styring av markedet sikret de seg at det fantes arbeid for alle og likhet i samfunnet. De ga det velgerne ønsket seg gjennom utvidelser av velferdsstaten. Som litteraturen beskriver kom Arbeiderparti-regjeringen med stadig nye reformer gjennom disse etterkrigsårene. Man ønsket å bygge det ”kvalitativt bedre samfunn”, som Søilen (1998, 329) beskriver det, men utover 1970-tallet begynte samfunnsstrukturene å endre seg. Velstanden hadde blitt større og man ønsket seg andre goder enn det den sosialdemokratiske styringsmåten kunne tilby. Internasjonalt så man de samme tegnene, hvor gamle sosialdemokratiske styringsmåter ble byttet ut med tanker om et friere og åpnere marked. For Arbeiderpartiet betydde disse strømmingene en slutt på den agendaen de hadde vært anfører for i lang tid.

Dette betydde at partiet måtte komme opp med et alternativ til høyrevinden i den norske politikken. Etter stortingsvalget i 1981 hadde Høyre kommet til makten og baserte styringen på markedsøkonomiske ideer. Prosessen, som jeg vil vise, for nyorientering av Arbeiderpartiet var lang. Som jeg vil vise hadde det allerede vært en tanke fra sent 1970-tallet at partiet måtte endre det politiske utsynet sitt for å ta tilbake makten. Det var noe som var lettere sagt enn gjort. Velgerne hadde forandret seg og var ikke bundet til partier på samme måte som før. Tidene hadde forandret seg og den tradisjonelle arbeideren som støttet Arbeiderpartiet i tykt og tynt fantes ikke mer. Derfor måtte partiet nytt. I oppgaven viser jeg hvordan utviklingen av partiet ble drevet frem av tillitsmennene i partiet. De var mindre ideologisk bundet enn lederne før dem, og hadde et pragmatisk syn på hvordan Arbeiderpartiet igjen skulle sikre seg makten, numerisk så vel som agendasettende. Det første jeg tar for meg er 5.1 som ser på hvordan strukturendringene i samfunnet og skifte i Arbeiderpartiets velgersammensetning førte til utfordringer for Arbeiderpartiets politiske agenda.

5.1 1970-årene

5.1.1 Oljealderen begynner – problemer i strukturene

De første tiårene etter verdenskrigen var preget av økonomisk vekst, men på 1970-tallet fikk man et globalt brudd i dette. Effekten av den globale nedgangen kom først senere til Norge,

noe Nyhamar forklarer med det naturlige etterslepet i konjunktursvingninger (Nyhamar 1990, 292). I Norge og ute hadde man stor tiltro til den keynesianske velferdskonsensusen som hadde vært dominerende siden krigen, men prisstigningen i olje- og energimarkedet etter det første oljesjokket i 1973 førte til økt inflasjon påfulgt av en stigende arbeidsløshet. Med dette forhandlet arbeidstakerorganisasjonene seg frem til høyere lønninger, noe som videre økte inflasjonen og arbeidsledigheten enda mer (Hodne og Grytten 1992, 259). Det keynesianske systemet kom med det i krise. Ifølge teorien skulle økt inflasjon *redusere* arbeidsløsheten, ikke øke den. Teorien sviktet, og det ble en spiral av negativitet med stagflasjon, svak produksjons- og produktivitetsvekst, den nevnte prisstigningen i olje- og energisektoren, og den fortsatte arbeidsløsheten og inflasjonen.

Som nevnt over tok det tid før dette kom til Norge, og på mange måter så tiåret ut som en fortsettelse av de gylne 60-årene. Det var preget av en gjennomgående økonomisk vekst, hvor bruttonasjonalproduktet frem til 1977 årlig steg med mellom 4 og 6,5 prosent. Først på 80-tallet begynte veksten å flate ut. Helse- og sosialreformer, reformer i arbeidsmarkedet, høyere lønnsnivå enn prisøkning. Alt dette viste tilbake på at man hadde lyktes med å virkeliggjøre den velferdsstaten man hadde planlagt på 60-tallet, men som jeg skal vise senere gjemte det seg bak veksten og velferden store strukturendringer og økonomiske utfordringer (Søilen 1998, 329).

Tiåret begynte positivt for Norge. Oljefunn på slutten av 1960 brakte Norge inn i oljealderen. Blant partier og politikere var det tidlig bred enighet om ressursene var noe tilhørte befolkningen, og at det dermed ikke skulle gis kontroll over av private selskaper. Med det ble Statoil opprettet som forvalter av verdiene på havbunnen (Hodne og Grytten 1992, 260-262; Søilen 1998, 345). Etableringen av oljevirkksomheten kom snart til å sette spor etter seg i den norske økonomien og velstandsutviklingen. Oljeinntektene skapte et utgangspunkt der man mente at 60-årenes utfordringer med å finansiere veksten i offentlig sektor virket til å være over. Finansdepartementet kunne derfor hente frem målene om en mer offensiv finanspolitikk for å styre ressursallokeringen. Selv om fruktene av oljeinntektene fortsatt lå noen år frem i tid spredte det seg i det politiske miljøet og blant folk flest en følelse av rikdom (Søilen 1998, 345).

Den rollen som oljen etter hvert fikk førte til mindre avhengighet av en konkurransedyktig eksportindustri for fortsatt sikre utviklingen av velstanden (Søilen 1998, 345).

Etterkrigstidens korporative system var bygget med mål om å finne en måte fordele ressursene innenfor de knappe rammene som var, men det gamle systemet med fokus på moderasjon og prioritering av industrien var kanskje ikke lenger hverken politisk ønsket eller mulig. Ved at rammene ble utydeliggjort forsvant forutsetningen for hvordan man skulle styre fordelingen. Med det kunne man på et friere grunnlag ta kampen for å ta en del av den nye rikdommen (Søilen 1998, 345). Mens danske og svenske økonomer etter erfaringene de hadde hatt med en mer ambisiøs økonomisk politikk i 60-årene, var man som vist over positiv for hva fremtiden vil bringe.

I ettertid har statsviter Johan P. Olsen karakterisert det som skjedde i Norge i starten på oljealderen som "hollandsk syke", etter det økonomiske uføre Nederland hadde havnet i noen år tidligere etter sine oljefunn. (Søilen 1998, 329 og 346-349). Fra politisk holdt ble det lagt planer for hvordan man skulle forme landet til et "kvalitativt bedre samfunn" med bruk av de forventede oljeinntektene. Utgangspunktet var at man gjennom statlig styring skulle man virkeliggjøre velferdsstaten slik man hadde planlagt den på 1960-tallet. Ved denne kontrollen skulle man ha mulighet til avgrense de kommende nedsidene som ville komme av omstillingen fra industri- til oljesamfunn. En rekke tiltak ble med det foreslått for hvordan man skulle bruke oljeinntektene innenlands for å fortsette utbyggingen av velferdsstaten. Foruten heving av helse- og sosialsektoren gjaldt dette blant annet skattelette, miljøverntiltak, og samferdsels- og distriktsutbygging (Søilen 1998, 346-348).

Bak den økonomiske og materielle veksten i 1970-årene lå det mørke skyer. Nettopp da man skulle ta skrittet fra industrisamfunnet til en oljeøkonomi ble man innhentet av det globale, økonomiske problemene (Søilen 1998, 329 og 389; Nyhamar 1990, 292). I velferdsutvidelsene finansiert i av oljepenger, gikk det som det hadde gått i Nederland noen år før. Forventningene om rikdom gjorde at man så for seg det var mer å hente fra de forventede oljeinntektene. Det som skjedde var at man brukte opp pengene før de i det hele tatt var tjent. Da de dårlige tidene kom til Norge ved inngangen i 1975, måtte man se seg om etter løsninger. Landene som var rammet av nedturen valgte for det meste å løse motgangen med innstramninger, valgte AP-regjeringen å trosse konjunktorene, med en ekspansiv politikk hvor den innenlandske etterspørselen ble økt.

Bak dette lå teorien om at den økonomiske nedgangen bare var et brudd i den historiske utviklingen, hvor brudd raskt ville bli fulgt av videre oppgang (Nyhamar 1990, 292-293).

Dette var det samme som lå bak stabiliseringspolitikken i etterkrigstiden. Essensen av politikken var at ledigheten var den største siden 1945. For å svare på dette måtte man ta grep, noe som ble gjort ved at man forskutterte neste års oljeinntekter for å sette dem inn i økonomien med det samme. Logikken bak dette var at Norge var i en annen situasjon enn andre land. Mens de hadde blitt truffet tidligere, sto den norske kredittverdigheten sterkt grunnet oljen, noe som ga landet handlefrihet økonomisk. Selv om man forsøkte på det samme i Storbritannia og Sverige, kom de ikke i nærheten hverken den tiden eller styrken som Norge hadde (Søilen 1998, 331). Men selv om hjelpepakken sørget for å redde arbeidsplasser i utsatte sektorer, kostet politikken og i 1977 måtte man gi den opp, og samtidig skrev man ned kronen med 5 prosent (Nyhamar 1998, 292-297).

Med det skjedde det som hadde hendt i Nederland. En rekke dyre lønnsoppgjør, målet om et ”kvalitativt bedre samfunn”, førte i kombinasjon med den ekspansive politikken man førte fra 1975 at man havnet i problemer (Søilen 1998, 329-330). Oljeinntektene var brukt før man hadde tjent dem inn. Situasjonen ble det man *ikke* hadde ønsket. Keynes’ teori hadde slått feil, og man det hadde man fått rask og høy vekst i reallønningene, og konkurranseevnen ble svekket. Da 80-årene kom var sistnevnte tydelig svekket, hvor både verdiskapingen og sysselsettingen i industrien hadde gått ned. I det hele tatt ble dette tiden da man fikk se at industri-Norge gradvis forsvant litt-etter-litt. Fra å sysselsette nærmere 400 000 før nedgangen begynte i 1975, gikk både antall arbeidsplasser og produksjon ned over det neste tiåret (Benum 1998, 63-66).

Dette var noe som man hadde sett tegn på i flere vestlige land ved at utviklingen teknologisk hadde muliggjort å produsere flere varer, samtidig som man kunne gjøre det med stadig færre ansatte (Benum 1998, 63-66). I Norge så man at dette skjedde over tid hvor først Oslo-området opplevde nedgang fra midten av 1950, Østfold tiåret senere, mens man først så den i distrikts-Norge fra 1980-tallet. Distriktene hadde særlig dratt nytte av regjeringens aktive politikk overfor dem fra 1960-årene. I den omstillingen som fulgte forsvant mange arbeidere ut, uten å ha annet sted å gå. Selv om det var forskjeller i hvor og hvordan nedbyggingen av industrien skjedde sank ikke ledigheten før på midten av 1980-tallet. At selv det flaggskipet man hadde i skipsfarten slet var noe som tidligere ville ha ført til store uroligheter i industrien, når det ikke skjedde var det fordi oljen hadde overtatt som den største eksportnæringen (Benum 1998, 63-66; Søilen 1998, 329-332).

Med det kan man vise til det Pontussen (1995, 497-499) skriver om tilhørighet. I den marxistiske tradisjonen hadde det blitt foreslått at arbeiderklassebevisstheten best tydeliggjøres i store enheter av produksjonen, og at dette vil lede til arbeiderne til å bli en del av arbeiderbevegelsen, stemme på sosialdemokratiske partier, samt støtte opp om politikk støtter klassens interesser. Som Lie (1975, 20-22) vil beskrive under var ikke dette noe problem så lenge arbeiderne økte i antall, men i situasjonen der strukturendringene gjorde at man gikk fra industri til serviceyrker var det grunn til å tro at det ville spille inn politisk i stemmegivning om de nye arbeidsplassene var private eller offentlige (Pontussen 1995, 497).

5.1.2 Endring av Arbeiderpartiets velgersammensetning

Som Esping-Andersen (1985, 146-147) skriver manglet arbeiderklassen historisk, eller i liten grad, en form for sosial beskyttelse. Dette var noe som førte til at maktbalansen bikket i kapitalistenes retning, mens arbeiderbevegelsen ble svekket. Med det kunne sosialistiske og sosialdemokratiske partier sikre seg arbeiderklassen som alliansepartner gjennom å fronte en politikk om å styrke og utvide velferdsordningene. Som Merkel et al (2008, 8-9) var dette en allianse man klarte å holde på helt frem til 1990-tallet. Det er dermed tydelig at man mistet hverandre et sted på veien. Under skal jeg gjennomgå de endringene i samfunnsstrukturene som førte til at Arbeiderpartiet gradvis mistet den politiske agendaen opp mot 1980-tallet.

Som vist over skjedde disse endringene i industrien fordi teknologiske nyvinninger gjorde at man ikke trengte den samme sysselsettingskapasiteten som før. Den samme utviklingen hadde man allerede sett over i primærsektoren. Fallet til neste sektoren førte til en overgang til den tjenesteytende sektoren som vokste frem med veksten i det offentlige (Hodne og Grytten 1992, 222-226 og 253-254). Som følge av utvidelsene av velferdsordninger som folketrygden ble den en voldsom vekst i sykehusene. Mens det i 1970 hadde kostet 2,3 milliarder bare å drive sektoren, satt man i 1974 med planer for utbygging til 3,5 milliarder kroner. Antallet i helsevesenet ble mer enn fordoblet og bidro til at flere kvinner kom ut i arbeid (Benum 1998, 46-47). Ved kysten hadde man tidligere ofte kombinert jordbruk med fiske for å få endene til å møtes, men selv om dette forsvant etter effektiviseringen betydde ikke det en slutt på kombibruket. Man byttet heller om på den tradisjonelle arbeidsstrukturen. Mens mannen ble igjen hjemme for å arbeide på gården, forsvant kvinnen ut for å hente inntekter gjennom arbeid på sykehjem eller i annet kommunalt arbeid. På denne måten ble man en del av det som vokste frem til å bli den største næringen i distrikts-Norge, offentlig administrasjon og

omsorg (Benum 1998, 67).

Disse forandringene i sysselsettingsmønsteret førte til utfordringer for Arbeiderpartiet. I memoarboken *...slik jeg ser det* ser den langvarige partisekretæren i partiet, Haakon Lie, tilbake på det som tidligere hadde vært arbeiderbevegelsens tyngdepunkt, kroppsarbeideren (1975, 20-22). Med egne ord ser Lie: ”Når jeg sier kroppsarbeiderne, tenker jeg like mye på skogsarbeiderne, fiskere og småbrukere som på industri-, anleggs-, bygnings-transportarbeidere”. Historisk hadde den norske arbeiderbevegelsen frem til 1960-tallet vært en koalisjon formet av fiskere fra nord i landet, småbrukere og jordbruksarbeidere i øst og nord, samt skogsarbeidere og industriarbeidere over hele landet. Politisk var det ikke i industrien på Østlandet partiet hadde fått sitt gjennombrudd, men i Troms og Finnmark. Den første sosialisten på Stortinget ble stemt inn fra disse områdene etter flere uår i fisket. Selv om Arbeiderpartiet alltid hadde vært forkjempere for de underprivilegerte, var ikke det noe som hjalp dem i oppslutningen blant småbrukere og fiskere sydpå. Den fortsatte forskyvningen av sysselsettingen fra jordbruk, skog og fiske til industri, bygg og anlegg på sjø og land, førte til at arbeiderbevegelsen vokste i tall og innflytelse. Utfordringer oppsto igjen da strukturendringer førte til endring i sysselsettingsmønsteret på 1950-tallet (Converse og Valen 1972, 43-47; Lie 1975, 20-22).

I moderniseringen av primærnæringene hadde flere tusener forlatt distriktene for å finne arbeid i byer og tettsteder, men det var ikke i de manuelle yrkene som selv begynte å stagnere. Det ble en forskyvingen over til de tjenesteytende næringene (Lie 1975, 21-22). Haakon Lie skriver at dette på sikt ville være dramatisk for Arbeiderpartiet fordi de fleste som gikk inn i helsestellet, skole- og undervisning kom til dekket bord, hvor alt av betingelser rundt lønn og arbeid allerede var gjort. De hadde ingenting å kjempe for! Som han sier: ”Ungdommen på skolebenken føler liten eller ingen tilknytning til arbeiderbevegelsen – hvor ”radikale” de unge enn synes at de er”. Politisk mobilitet hadde lenge vært viktig for å drive velgertallet til Arbeiderpartiet opp, men det var ikke tilfellet denne gangen.

Endringene i strukturen førte til at man brøt opp den tidligere lagdelingen som hadde preget det gamle klassesamfunnet og med det forsvant også det tidligere skarpe klasses skillet (Lie 1975, 21-22). Dette var noe som valgforsker Henry Valen alt hadde sett i sin undersøkelse av Rogaland ved valget i 1957. Arbeiderpartiet hadde der gitt fra seg flere velgere enn det de selv hadde tiltrukket seg, samtidig slet de også med å holde grepet om ungdommen. Selv om

fortsatte å holde på regjeringmakten åtte år etter dette, viste valgtapet i 1965, som Lie hadde fryktet og advart mot, at det ikke lenger hadde det samme taket på velgerne som tidligere. van Biezen og Pogunkte (2014, 205-207) ser dette som en trend av overgangen fra masse- til catch all-partiene til 60-årene. Partiene tonet ned klasseprofilen for å spre om seg mer. Det neste skrittet i dette ble at medlemmene ble mer-og-mer marginalisert innenfor partiene til fordel for at partiene reiste seg som profesjonelle organisasjoner. Nedgangen i partimedlemskap var særlig stor i land som Norge der det historisk hadde vært en høy grad av medlemskap i partier.

Under viser jeg Esping Andersens (1985, 128) gjennomgang av valg i Norge fra 1957 til 1977 som viser hvor sterkt Arbeiderpartiet har stått i forskjellige velgergrupper gjennom denne tiden. Det han ser er at de sosialdemokratiske partiene historisk hadde en klar klassesdistinksjon. Et tydelig bilde på dette vises med at hele 70 prosent av Arbeiderpartiets velgere var arbeidere ved valget i 1957. Kontrastert med de norske sosialdemokratene viste de danske at de ved tilfeller hadde vanskeligheter med å holde på arbeidervelgerne. På en annen side var de flinke til å tiltrekke seg velgere blant funksjonærer. Bakgrunnen for dette, peker Esping-Andersen på, var veksten til Socialistisk Folkeparti (SF), som ved sitt første valg fikk seks prosent av stemmene. Like etter dette inngikk sosialdemokratene en allianse med de borgerlige om fortsatt opprettholde støtten for NATO-samarbeidet. Med dette presset SF på for en agenda som skulle tvinge sosialdemokratene til å gi opp samarbeidet med de borgerlige, og tilbake til virkelig sosialistisk koalisjon.

Responsen på dette var at sosialistene ble beskyldt for å være kommunister i fåreklær. På midten av 60-tallet, da sosialdemokratene satt alene i regjering, hadde man beveget seg bort fra debatten om NATO. Nå handlet den om sosiale reformer rundt husbygging. Selv om de opprinnelig hadde gått for større utjevning, og som da ville bety naturlig støtte fra SF, valgte de å inngå samarbeid med de borgerlige. Dette førte til at reformen ble tonet ned i likhetsprofilen. Utfallet av dette ble at SF langet ut mot sosialdemokratene for glemte klasseprofilen sin, og ved neste valg overtok de flere av sosialdemokratenes velgere (Esping-Andersen 1985, 93-94).

Tabell 1: Klassesdistinksjon i Arbeiderpartiet 1959-1977 i prosent

	1957	1965	1969	1973	1977
--	------	------	------	------	------

Manuelt arbeid	70	65	65	64	63
Funksjonærer	8	12	18	13	18
Høyere funksjonærer	8	9	8	14	7
Nedre middelklasse	14	13	9	9	12
Valgutfall	48	43	47	35	42

I prosent. Esping-Andersen (1985, 128).

I Norge var ikke klasseskiftet like distinkt. Mengden av arbeidere i manuelle yrker gikk noe ned, støtten fra funksjonærene steg, mens oppslutningen fra den nedre middelklassen forble uendret. Med det var det en gradvis endring hvor manuelle arbeidere ga plass til funksjonærgruppene. Sammen med de svenske sosialdemokratene klarte de norske det de danske ikke klarte, å holde på velgerne blant manuelle arbeidere gjennom hele perioden (Esping-Andersen 1985, 137-132). På samme måte som i Danmark dukket det i overgangen til 60-årene opp en konkurrent til venstre for sosialdemokratene, men det danske Socialistisk Folkeparti hadde et viere perspektiv på politiske saker, hadde Sosialistisk Folkeparti (SF) i Norge et mer ensrettet fokus i NATO. Selv om de bare fikk inn to representanter var det nok til at Arbeiderpartiet tapte flertallet, men beholdt fremdeles makten.

Lie (1975, 213) mener at selv om partiet mente det var rett å være ansvarlige og holde på makten, så var det en feil som kom til å koste partiet dyrt det kommende årene. Man legitimerte SF, noe som ga grobunn for de borgerligere kunne felle regjeringen til Gerhardsen to år senere. Gjennom at SF snart presenterte seg som et tydelig venstreopposisjon, gjorde at Arbeiderpartiet ved valget i 1965 mistet velgere til sosialistene. Som tidligere vist fortsatte den borgerlige regjeringen den politikken som Arbeiderpartiet hadde ført i inntil da. Fire år senere ble dette forandret da SF mistet plasser valget (Esping-Andersen 1985, 102-105 og 130). Ved valget i 1973 tapte de igjen valget, uten at det hadde ført til noen endringer i klassestrukturen.

Valen, Narum og Strand (1981, 44-45) viser videre at det var en markant nedgang i klassebevisstheten gjennom 1970-årene. Andelen av dem som følte arbeiderklasses tilhørighet var stabil frem til målingen for i 1969, men sank kraftig i årene etter, og det selv etter

Arbeiderpartiets katastrofevalg i 1973. To faktorer som peker på skiller seg ut er alder og utdanning. Klassebevissthetens var mest tydelig blant født før krigen, men avtok jo lengre inn på 1900-tallet man var født. Forklaringen de peker på har at mens de første vokste opp i et tydelig klassesamfunn, levde de yngste i en tid der det skillet ble svakere-og-svakere. Det bekrefter det Haakon Lie sier over om vanskeligheten med å overbevise ungdommen. Når det kom til utdanning viste bildet at klassebevisstheten avtok jo høyere utdanning man tok. I senere forskning peker Ringdal og Hines (1995, 49) på at nedgangen i klassetilhørighet har vært en viktig del av nedgangen i av den relative klassestemmegivningen. Det mest tydelige bildet på denne nedgangen var andelen arbeidere som stemte sosialistisk.

Tabell 2: Klasseidentifikasjon 1965-1979 i prosent

	1965	1969	1973	1977	1979
Arbeiderklasse, bevisst	39	40	39	30	24
Arbeiderklasse, passivt	17	20	16	20	18
Middelklasse, passiv	19	16	15	20	22
Middelklasse, bevisst	16	16	22	17	15
Forkaster klassebegrepet	9	8	8	13	21

Valen, Narum, Strand (1981, 44).

Som Lie (1975, 22) prater om hadde Henry Valens undersøkelser i Rogaland av stortingvalget i 1957 vist at Arbeiderpartiet slet med å vinne frem til de unge velgerne. Lie går langt å si at signalene ikke ble tatt nok på alvor. Det å tiltrekke seg ungdommen ble en økende utfordring utover 60- og 70-tallet. Velgere som var oppvokst i den trygge etterkrigstiden hadde ikke samme partiloyalitet som foreldregenerasjonen, og stadig større grad valgte de unge Høyre heller enn Arbeiderpartiet (Benum 1998, 52-53). Esping-Andersen (1985, 133-134) problematiserer utfordringene med dette. På lang sikt var sosialdemokratiet muligheter for makt avhengig av hvordan man klarte å mobilisere nye generasjoner av velgere, hvis interesser og verdier ofte var i konflikt med den eldre generasjonen. Nye verdier var kommet inn som motsats til den sterke presset for en stadig økonomisk vekst. Det var på denne tiden

tanker rundt natur, miljø og ressurser begynte å gjøre seg gjeldene som politisk dimensjon. Man hadde begynt å betale prisen for veksten i økonomien ved at skader etter utslipp ble tydelig i naturen (Nyhamar 1990, 248).

Tabell 3: Generasjoners støtte til Arbeiderpartiet i prosent

Aldersgruppe	1957	1965	1977
21-30	45	42	34
31-40	44	49	49
41-50	45	51	51
51-60	44	42	50
61 og eldre	36	44	44
Alle aldere	43	46	45

Esping-Andersen (1985, 134).

Tallene over viser blant annet at støtten fra de unge velgerne sank i årene 1957-1977, mens den samtidig steg blant de eldre velgerne. Esping-Andersen beskriver at en nedgang blant de unge velgerne er noe man er nødt til å stanse. Man må klare å binde sammen ulike identiteter fra forskjellige generasjoner og aldersgrupper. Gjennom 60- og 70-årene ble generasjonsskiller en utfordring for sosialdemokratisk klasseformasjon. Store endringer og forandringer måtte til for å reversere trenden.

5.1.3 Arbeiderpartiet mister agendaen

Historikeren Edvard Bull beskriver at det norske samfunnet gjennomgikk en omveltning fra starten av 1970-tallet. Det var da for første gang i tiden etter krigen at det ble legitimt å stille spørsmål til strategien for vekst som regjeringen sammen med sosialøkonomene hadde satt (Søilen 1998, 341). Tiåret var en uoversiktlig periode, for samtidig som arbeiderpartistaten vokste med en jevn strøm av velferdsutvidelser, brøt den også sammen på bred front. Det som kom til å prege politiske bildet i 70-årene, mener Sejersted (2000, 117), var den fornyede kampen om ideologien. Kampen sto ikke mer om å innføre kostbare reformer, men en kamp for saker som angikk forholdet mellom individ og samfunn. Tiden bar preg av de mange mindretallsregjeringene hvor mer av makten satt på Stortinget heller enn i regjeringsapparatet. Tiden var med det ute for den gamle styringsmåten som arbeiderpartistaten hadde ført de siste tiårene, hvor den statlige styringen i økonomien var det som hadde drevet Norge fremover.

Det politiske oppgjøret som fulgte endte med borgerlige valgseier ved stortingsvalget i 1981 (Slagstad 1998, 367; Søylen 1998, 417).

Over har jeg vist til de økonomiske og strukturelle endringene som for fullt slo ut på 1970-tallet. I tillegg skjedde det noe med selve Arbeiderpartiet. Det var ikke like stabilt som det hadde vært de første etterkrigstidene. Haakon Lie (1975, 113) mener at denne prosessen allerede hadde startet etter valget i 1961, hvor man tapte flertallet, men fortsatte med regjeringsmakten. Dette var en feil, ifølge Lie. Man forlot framsynt politikk for kortsiktig taktikk. Om det borgerlige hadde tatt over hadde man sluppet striden som man gjennomgikk om medlemskap i Fellesmarkedet, og man ville ha sluppet Kings Bay-saken. Den parlamentariske utviklingen kunne ha vært annerledes.

Det å bli i posisjon betydde man kort tid etter måtte betale for det da man gå av etter mistillit fra opposisjonen, og det var noe som preget dem i lang tid også etter det. Inn i 70-årene red man på en medgangsbølge etter det gode valget i 1969. Det var som om det følelsen av det gamle partimønsteret hadde kommet tilbake etter at de borgerlige hadde regjert siden midten av 1960-tallet, men bak alt det positive lå det mørke skyer. EF-debatten ble opprivende for partiet, der partiets ledelse og LO sto sammen med arbeidsgiverne om innmeldelse, mens venstresiden på sin side var et klart nei. Samarbeidet med arbeidsgiverne var noe som førte til dyp mistro fra nei-siden (Lie 1975, 397; Søylen 1998, 343).

Usikkerheten innad i partiet fortsatte de neste årene. Selv om de gjennom store deler av 70-tallet satt med regjeringsmakten måtte man hele tiden søke støtte hos andre partier. Innad var striden fortsatt der fra EF-kampen og statsminister Trygve Brattli måtte stadig forsikre seg om hvor han sto i partiet. Etter å ha åpnet Pandoras eske ved å si at ønsket å trekke seg som partileder, uten å si noe om statsministerrollen, nærte han opp til personstrid. Det som fulgte var at Brattli ble tilsidesatt, mens Oddvar Nordli ble utpekt som statsministerkandidat og Reiulf Steen som partileder (Nyhamar 1990, 255-256, 262, 304). Med Arbeiderpartiets uenigheter internt, strukturelle endringer og usikkerhet i den internasjonale økonomien gjorde at Høyre kom mer-og-mer på offensiven. Med DNAs dreining mot økende oljepengebruk mener Sejersted (2000, 116-119) radikaliserer ser og brøt med det klassiske sosialdemokratiet.

Dette var noe som Høyre kunne bygge politikk på. Sejersted (2000, 118-119) mener at Høyre tok over som forvalter av den etablerte orden, noe som jo egentlig var helt naturlig å gjøre for

et konservativt parti som dem. Formann Erling Norvik i partiet argumenterte for at dette ikke var tiden for å kritisere den sosialdemokratiske bevegelsen, men heller fremme de gode sidene av den! Det Høyre heller skulle gjøre var å kritisere den radikaliserede Arbeiderpartiet, og det var på dette grunnlaget man la grunnlaget for høyrebølgen. Høyre, som inntil da bare hadde stått sterkt rundt Oslofjorden og i byene vokste nå i alle landets landsdeler. Grupper der de allerede sto sterkt økte i antall, men man også ble mer et folkeparti der man tiltrakk seg grupper som ikke hadde hatt oppslutning hos tidligere – arbeidere, fiskere og bønder. I 1981 stemte 15 prosent av arbeiderne på partiet, mens man nå var størst blant offentlige funksjonærer, en gruppe som Arbeiderpartiet historisk hadde stått sterkest i. Som nevnt tidligere slet Arbeiderpartiet med å tiltrekke seg de unge stemmene, og Høyre sto nå sterkest hos dem som hadde vokst opp i etterkrigstidens trygghet (Benum 1998, 52-53; Furre 1992, 402-404; Valen et al. 1981, 43).

Feilslått motkonjunkturpolitikk, samfunnsstrukturelle endringer, verdiendringer, interne utfordringer, internasjonale endringer. Alt dette var en del av det som løste opp den sosialdemokratiske agendaen (Furre 1992, 418-419). Troen på den statsstyrte vekststrategien man hadde ført siden etter krigen hadde minsket. Den klassiske keynesianske teorien hadde sluttet å være like effektiv som den hadde vært. Det var noe den feilslåtte motkonjunkturpolitikken hadde vist. Endringer ute gjorde det i praksis vanskelig å gjennomføre den nasjonale planleggingen i det liberaleuropeiske systemet. I midten av 1970-årene vant to av Keynes' fremste kritikere i Milton Friedman og Friedrich Hayek hver sin nobelpris i økonomi, og med det var det tydelig hvor den ideologiske vinden blåste (Furre 1992, 418-419).

Samtidig må man også huske at høyrevinden var kontekstbetinget. Det var ingen tvil om at sett under ett hadde Høyre beveget seg mot sentrum siden krigen, men om man bare tar for seg tiden fra 1970-tallet er det tydelig at man har fått en klarere politisk og ideologisk høyremarkering. Man satte et større fokus på markedsøkonomien og individets valgfrihet, samt kritikk av veksten i det offentlige, men som nevnt over av Sejersted var nok ikke Høyres politikk i 70-årene bli sett på som en reaksjon mot velferdsstaten. Det var heller at partiet gjorde en liten høyredreining selv, samtidig som at Arbeiderpartiet gjennomførte flere kostnadskrevende reformer. Oljesamfunnet hadde forandret hvordan man levde livet. Denne striden endte mellom ideologiene endte med Høyres seier ved valget i 1981 (Benum 1998, 53; Søylen 1998, 417). Det neste jeg vil ta for meg er derfor hvordan utviklingen i 70-årene fikk

innvirkning på hva som skjedde i Norge og med Arbeiderpartiet på 1980-tallet

5.2 1980-årene

5.2.1 Hvor sto velferdsstaten?

Utbyggingen av velferdsstaten hadde vært en viktig del av det sosialdemokratiske Norge som ble bygget opp etter andre verdenskrig. Gjennom 50-årene hadde regjeringen stått klar med nye reformer for hvert andre eller tredje år, mens man tidlig i 1970-årene hadde ønsket å bygge det ”kvalitativt bedre samfunn”. Utfordringer med å finansiere offentlig sektor var noe som hadde vist seg i slutten av 1960-årene, men det var noe som roet seg og man så heller ingen fare for norsk økonomi på kort sikt. Inntektene fra de nylig oppdagede oljeressursene i Nordsjøen skapte et utgangspunkt der man mente at forrige utfordringer med å finansiere veksten i offentlig sektor virket å være over (Søilen 1998, 245 og 257). Flere velferdsreformer hadde ført til stor vekst i sysselsettingen for helsesektoren med nærmere 200 000 som utførte helsetjenester i stat og kommune innen 1980. På samme tid lå utgiftene til helse- og sosialtjenestene på rundt 20 prosent av bruttonasjonalproduktet (Benum 1998, 93).

Men velferdsstaten var under press. Etter at oljefunnene var blitt gjort hadde det blant politikere og folk flest spredt seg en følelse av rikdom (Søilen 1998, 345). Synligheten av dette var en fravikelse fra dyder om utjevning og forsiktig forbruk til fordel for et konkurransesamfunn. Kompromisset til Keynes hadde bare fungert så lenge det sørget for arbeid og materiell sikkerhet (Przeworski 1985, 210), men dette kom nå under press gjennom kampen mellom marked og likhet. Den sosialdemokratiske velferdsstaten tapte kampen og var ikke lenger det ideologiske felleseie som den hadde vært. Videre, som overnevnt, vokste velferdsstaten stort, men det uten å bli bedre. Den hadde forvitret etter å ha nådd målene sine, og i det overflodssamfunnet som hadde vokst frem manglet det den moralske bærekraften den hadde vært i det fattige samfunnet Norge hadde vært. Nå ble den beskrevet som overkomplisert og trøtt. Når man selv hadde fått det godt så man få grunner til å ønske flere og dyrere utvidelser (Furre 1992, 419-420).

Når noen fikk det bedre måtte andre få det dårligere, og for disse taperne ble bare samfunnet hardere (Furre 1992, 420). Dem som oftest ble satt i søkelyset var enslige mødre og andre svake grupper som ble beskyldt at ved å motta hjelp gjorde det dem avhengige av det offentlige og med det fratok dem ansvaret for sitt eget liv. Dette var kritikk som i det store og

hele kom fra høyresiden i samfunnet, hvor spesielt Fremskrittspartiet og formann Carl I. Hagen tok en aktiv rolle. Retorikken deres slå best an blant egne velgere, men fikk også fotfeste hos enkelte velgere i Arbeiderpartiet. For Hagen og kritikere var svaret at flere ordninger måtte gjøres mer selektive. Velferdsstaten skulle bare virke som en siste instans for brukerne, og ikke være et verktøy for utjevning av samfunnet.

Som svar på dette mente venstresiden at nettopp markedsfokuset og konkurransen i samfunnet var grunnen til at antallet sosialsøkere økte. Dermed kom man til en sluttgang for det velferdssamfunnet man hadde skapt. Økonomisk fremgang og materiell sikkerhet hadde etter en stund gitt folk mer tilgang til materielle goder og andre verdier. Dermed forsvant også insentivet for å være med på å finansiere en større del av den. Den ideologiske grunntanken bak dette var at et samfunn med større krav og ulikhet ville føre til at folk tok større ansvar for sine egne liv. Risikosamfunnet ville gi større ansvar, mer dynamikk, mer initiativ. Leif Arne Heløe, sosialminister i Willoch-regjeringen, problematisering oppsummerer mye av debatten: ”Hvor går grensen mellom individets eget ansvar for liv og helse og samfunnets plikt overfor borgerne?” (Benum 1998, 93; Furre 1991, 487-488).

Som nevnt over lå velferdsutgiftene i 1980 på rundt 20 prosent av Norges bruttonasjonalproduktet. Selv om staten effektiviserte, sparte og omorganiserte steg dette til nærmere 30 prosent i 1992 (Benum 1998, 95). Om man ser på utviklingen på 1980-tallet under ett var det mange flere enn tidligere som falt av. Arbeidsledighet hadde vært et nærmest ukjent problem i tiårene etter krigen, og hadde vært en beskjeden del av utgiftene i 1980, men i starten av 1990-årene hadde ledigheten nådd nesten 150 000. Trygden på arbeidsløshet var oppe 1,5 av bruttonasjonalproduktet, nærmere 10 milliarder, og folk begynte å prate om at det lignet problemene i 1930-årene. Furre peker på at samfunnet hadde blitt hardere. Det nye jobbmarkedet hadde satt nye krav og de som ikke oppfylte disse ble sortert ut. Dette hang igjen sammen med at avindustrialiseringen førte til etterspørsel etter utdanning, hvorpå det ble mindre behov for ufaglærte (Benum 1998, 95; Furre 1991, 479).

Samtidig må man her huske på at selv om velferdsstaten var under kritikk, var det få som stilte spørsmål om selve eksistensen av den. Den hadde tvert om den samme store oppslutningen som før. Selv om man ville ha mer marked og mindre stat, så ville velgerne ha mer og ikke mindre velferd (Benum 1998, 93 og 95)! Ja, det var tydelig at man krevde endringer, men samtidig ble ordninger som fødselspermisjonen utvidet i 1986 fra 18 uker med

full lønn til 48 uker med det samme. Man satte press mot velferdsstaten, men politikerne kunne kontrollere etterspørselen etter den. Velferdsstaten var robust med mange forsvare. Denne grunnleggende anerkjennelsen for velferd er noe man kjenner igjen fra andre land som ligner Norge. Selv om Danmark hadde stått overfor større økonomiske utfordringer enn det Norge hadde gjort fra 1970-årene hadde man blant danskene fortsatt sterk tilknytning til velferdsstaten (Andersen 1997, 26). Som Pedersen og Kuhnle (2017, 224) sier finnes det lang litteratur rundt ideen om en suksessfull, nordisk modell for velferd i 1980-årene. Denne perioden har blitt omtalt som en gullperiode for velferdsstaten i de nordiske landene, hvor særlig det som har blitt omtalt har vært styrken til arbeiderbevegelsen og sosialdemokratiet i disse landene.

5.2.2 Uro i velgermassen

Tidligere har jeg vist til hvordan befolkningen ble stadig mindre bevisste klassesdistinksjonen utover 1970-tallet. Som jeg viser gikk bevisstheten for å være en del av arbeiderklassen ned fra 39 prosent i 1965 til bare 24 prosent i 1979. Valen et al. (1981, 9-10 og 16) beskriver at det politiske Norge hadde gjennomgått tre distinkte perioder fra 1945 og frem til 1980. Den første var preget av stabilitet, mens den andre var preget av dannelsen av Sosialistisk Folkeparti og ungdomsopprøret siste halvdel av 1960-tallet. Det tredje perioden tok form i 1970-årene og var karakteristisk i økende svingninger blant velgerne og problemer innad i partiene. Et særlig trekk ved dette var stortingsvalget i 1973 da man så store svingninger i velgermassen. Fra valget i 1969 gikk Arbeiderpartiet ned fra 46,5 prosent til 35,3, mens SF gikk opp fra 3,5 prosent til 11,2. Samtidig dukket Anders Langes Parti, som senere ble til Fremskrittspartiet, opp og fikk med seg 5 prosent av stemmene. Under er den prosentvise fordelingen av stemmer mellom 1969-1977. Her ser man velgerforskyvningene som var særlig ved valget i 1973.

Tabell 4. Prosentvis stemmegivning ved valg 1969-1977

År/parti	AKP	NKP	SF/SV	AP	V	DNF	KRF	SP	H	FRP	Andre
1969	-	1.0	3.5	46.5	9.4	-	9.4	10.5	19.6	-	0.5
1973	0.4	-	11.2	35.3	3.5	3.4	12.3	11.0	17.4	5.0	0.2
1977	0.6	0.4	4.2	42.3	3.2	1.4	12.4	8.6	24.8	1.9	0.6

Valen et al. (1981, 16).

Selv om disse velgersvingningene var ujevne, ble dette en stadig større del av de politiske realitetene i Norge, og man fikk se en økning av på 1980-tallet (Benum 1998, 136-137). Mellom de to stortingsvalgene i 1981 og 1985 var ”bare” 29 prosent av norske velgere som stemte på et annet parti enn det de hadde gjort ved valget før. Dette tallet steg til hele 40 prosent i den neste fireårsperioden, før det økte enda mer til 44 prosent mellom stortingsvalgene i henholdsvis 1989 og 1993. Hvilke partier som mistet velgere var videre noe som varierte (Valen, Aardal og Vogt 1990, 22-23). Ved stortingsvalget i 1989 holdt Arbeiderpartiet på 78 prosent av de velgerne som partiet hadde hatt fire år tidligere, mens Venstre på sin side var helt nede i 27 prosent. Carl I. Hagen og Fremskrittspartiet var det partiet som hadde hatt størst fremgang fra fire år tidligere, men de hadde mistet nesten halvparten av de velgerne som stemte på dem i 1985.

Omkastningene i velgermassen kom, som jeg tidligere har diskutert, av de store samfunnsstrukturelle endringene Norge hadde gjennomgått og fortsatt gjennomgikk i 1980-årene. Gamle, historiske skiller i arbeid, tilhørighet og utdanning ble en mindre faktor i valg av hvilket parti velgerne stemte på (Benum 1998, 136-137). Arbeiderpartiet hadde, som vist til tidligere, utfordringer med å tiltrekke seg velgere som hadde fått stemmerett etter 1960. Dette viste seg tydelig ved stortingsvalget i 1981, et valg som av Benum omtales som ”de unges opprør, hvor nye og unge velgere gikk mot høyre i velgerlandskapet. Motsatt fra da Arbeiderpartiet var ungdommens parti i 1950-årene. Høyrebølgen fra 1970-årene var lenge en beskrivelse for den fremgangen Høyre hadde hatt. Så langt gikk det at ved valget i 1981 nådde partiet en størrelse som skulle tilsi at de snart ville ta over Arbeiderpartiet som Norges største parti, men utover 1980-tallet begynte også Fremskrittspartiet å hente velgere fra sammen spektrum som Høyre. På sin side klarte ikke Høyre å favne eller holde om nye velgere, noe som førte til at de ved valget i 1981 bare nådde 20 prosent av velgerne, det samme nivået partiet hadde hatt i 1960-årene. Dermed var ikke velgerforskyvningene ensbetydende med at ett eller en håndfull partier ble rammet verre enn andre, men at velgerne baserte valgene sine på partienes prestasjoner og politikk.

5.3 Fornyelse av Arbeiderpartiet

5.3.1 Opptakt til nyorienteringen

Arbeiderpartiet redefinerte seg selv i 1980-årene, men det hadde man gjort en tid etter andre sosialdemokratiske partier fordi man hadde hatt mye annet å holde på med. Nestleder og

parlamentarisk leder i denne perioden, Einar Førde, mener at det som holdt partiet tilbake var personstridene i etterkant av EF-kampen, arbeidet med en stabil oljepolitikk, havrettsarbeidet til Jens Evensen, og ikke minst utformingen og implementeringen av flere kostnadskrevende reformer (Rossavik 2007, 256-257). Som vist tidligere gjennomgikk Norge store endringer i denne tiden. Velstanden økte, og med det løste de gamle klassebåndene seg opp. Som vist tidligere hadde identifisering som arbeiderklasse bevisst falt fra 39 prosent i 1965 til 24 i 1979 (Valen et al. 1981, 44). Dermed forvitret det gamle velgergrunnlaget for partiet, og man måtte arbeide med å tekkes nye grupper i samfunnet. Som et lite stikk til Haakon Lie om denne utviklingen sier Førde i Rossavik (2007, 257): ”Det var eit for forferdelig sjokk for mange i Arbeiderpartiet, ikkje minst for han som sat som partisekretær veldig lenge, at ikkje skogsarbeidarane var i fleirtal.”

På slutten av 80-tallet måtte Førde forsvare hvordan partiet i sin nyorientering hadde forlatt klassiske uttrykk som ”klasse”, ”klassekonflikt”, ”undertrykking” og ”kapital”. Dette uten at omleggingen av politikken hadde blitt koordinert av en helhetlig, kritisk, teoretisk analyse (Rossavik 2007, 253-254). For Førde var svaret at for å overleve måtte man følge med i tiden. Det ville være feil av partiet å være for ideologisk ensrettet. I verden preget av kompleksitet og omveltninger måtte man være pragmatiske. Her blir Førde mer tydelig. Joda, det kunne virke som nyorienteringen var et brudd med den ideologiske bunnlinjen til sosialdemokratiet slik man hadde kjent det over generasjoner, men slik det sto seg var Arbeiderpartiet et av de minst idéorienterte av de sosialdemokratiske partiene.

Slik hadde det vært helt siden 1920-årene. Inntil da hadde Arbeiderpartiet vært mer radikalt enn andre sosialdemokratiske partier, men etter splittelsen fra Moskva, ble ”ideologi” forbundet med splittelse og avmakt. Det som ble det viktig var oppslutning, og først og fremst makt. Hovedmotivet for nyorienteringen i 80-årene ble derfor å søke makt også for maktens skyld. Det tradisjonelle sosialdemokratiet hadde erodert og høyresiden hadde tatt hånd om agendaen. I møte med nye utfordringer og nye utfordrere måtte partiet ta grep for å vinne tilbake den politiske agendaen (Rossavik 2007, 253-255). I dette prosjektet ble Gro Harlem Brundtland en viktig skikkelse. Hennes administrative føringer som partileder og statsminister var lite bundet av ideologi. Det var ikke mange gangene hun tok i bruk ordet sosialisme, og etter 1986 forsvant dette og andre begreper knyttet til det vokabularet hennes. Både i posisjon og opposisjon viste hun seg som en politisk håndverker og operatør, men hun var først og fremst en politikken administrasjonssjef. Hun var, som Nyhamar skriver, en leder med både

sterk vilje, ambisjoner for å stake ut den politiske kursen, og en betydelig maktglede (1990, 538-542; Slagstad 1998, 445-446)

Selv om ideologi har vært en del av Arbeiderpartiet også i nyere tid, stiller Førdes tilsvar til kritikerne spørsmålet om når bruddet med det tradisjonelle sosialdemokratiet skjedde. Som sett tidligere mener Sejersted at da Høyre gikk inn som en forvalter av den sosialdemokratiske ordenen i 1970-tallet, var det fordi Arbeiderpartiet gjorde en dreining mot en radikal politikk for å tekkes venstresiden etter det dårlige stortingsvalget i 1973. Dette lignet lite på politikken som hadde blitt ført under den sosialdemokratiske ordenen tiårene før. Dermed opplevdes 70-årene som å være avvikende fra systemet, mens det neste tiåret var en tilbakevending til kontinuiteten (Sejersted 2000, 115-119; Rossavik 2007, 255).

Andre steder i litteraturen argumenteres det for at den sosialdemokratiske ordenen i all hovedsak ble avvirket på 80-tallet, men at selve sammenbruddet begynte siste del av 1970-tallet da regjeringen måtte gi opp den ekspansive finanspolitikken man hadde ført. I seg selv ikke så dramatisk, men det som traff folk var at det ble tydelig at landet ikke var den pengebingen av oljepenger som man hadde trodd (Furre 1991, 418-421). I Benums diskusjon legger også han vekt på overgangen til 1980-årene som et vendepunkt. Greit nok at det hadde bredt seg en oppfatning på høyresiden og blant liberalistene om at staten hadde blitt for og for altomfattende, men dette var noe som i slutten av 1970-tallet også ble støttet av deler av Arbeiderpartiet. Med små skritt begynte man å gi opp de styringsmidlene som hadde vært viktig helt siden man konsoliderte makten i etterkrigstiden. Rentekontrollen ble gradvis nedtrappet fra 1977 til 1980, mens i 1978 ble Kleppe-utvalget satt ned for å arbeide med omleggingen av lavrentepolitikken. Den dyptgående endringen ville først bli gjennomført i 80-årene, men hjulene var satt i gang for å avregulere kredittmarkedet (1998, 55 og 126).

Slagstad (1998, 430) følger videre opp. Frislippet av renten etter man måtte stoppe opp motkonjunkturpolitikken var et symbolsk markering på den sosialdemokratiske styringsmåten ikke lenger sto like støtt som tidligere. Men der den gamle styringseliten nå var på vei ut, sto en ny elite klare for å overta. Mens forgjengerne hadde satt mål om å balansere markedet, ville den nye gruppen av det Slagstad kaller handlingsideologer bruke markedet som et verktøy. Denne nye eliten av markedsteknokrater fikk snart viktige roller i og rundt Arbeiderpartiet, og fikk snart omformet partiet i retning markedsideologien. En av disse var Einar Førde, som opprinnelig hadde tatt steget opp som radikaler i 60-årene, og som nå

legitimerte inntoget til markedsideologien i arbeiderbevegelsen gjennom harmonisere den med sosialdemokratisk styringsideologi.

Som Førde sier et intervju fra 1979: ”Markanden er eit viktig styringsmiddel, og han vert stadig viktigare. Vel og merke så lenge det offentlige held på ansvaret for totaløkonomien.” Med rette hadde Arbeiderpartiet ofte blitt koblet sammen med maktsentraliseringen og det tunge byråkratiet, noe det ville ta lang tid å bryte opp (Rossavik 2007, 255). For å få dette til måtte desentralisere, og for å få det til, måtte en større del av ansvaret overføres til markedet. Nyhamar omtaler 80-årene som pragmatismens epoke. Det ideologiske fellesskapet man trodde man skapt, var ikke lenger. Velferdsstaten var fordyrende, og med det måtte man ta ansvar med å inngå kompromisser. For å klare seg kvittet man seg med gamle læresetninger, mens tidligere virkemidler ble forkastet. De norske sosialdemokratene var da heller ikke de eneste som var under press. Etter valget i Frankrike i 1981 hadde nyvalgt president FrancoisMitterand gått inn før en kurs for tradisjonell styringsvilje med aktiv sosialisering og ekspansiv statsøkonomi. Da dette slo feil etter drøye året, ble det på mange måter også den siste spikeren i kisten for det tradisjonelle sosialdemokratiet i Europa (Rossavik 2007, 244; Slagstad 1998, 430-431 og 445-446).

En siste diskusjon kan handler også om når den faktiske nyorienteringen ble sparket i gang. Nyhamar (1990, 352-354) ser til landsmøtet i 1981 som en start for den prosessen man gjennomgikk noen år senere. Under møtet skulle delegatene vedta et nytt prinsippprogram, bare 12 år etter det forrige. I utgangspunktet var ikke ment å være en moderasjon av den politikken man fulgte. Det som det nye programmet skulle gjøre var å sette prinsippene man fulgte i en kontekst. Mens programmet fra 1969 bare hadde vært på 16 sider, ble det nye programmet mer omfattende.

De nye prinsippene var i mye større grad enn det forrige pragmatisk. Man understreket at grunnleggende ideer om frihet, likhet og solidaritet skulle være det retningsgivende for den praktiske politikken til partiet. Samtidig betonte man enkeltmenneskets frihet og integritet. Videre fremhevet man spørsmål om likeverd og likhet, men understreket også verdien av mangfold og individuelle utfoldelsesmuligheter. I den økonomiske politikken la man mer vekt på at markedet skulle være en viktig medspiller. Brundtland-regjeringen presenterte samme sitt langtidsprogram for regjeringen. Her spilte man på mye av det samme som i prinsippprogrammet (Nyhamar 1990, 352-354; Tjernshaugen 2006, 38).

5.3.2 Reversering av nyorienteringen

Tjernshaugen (2006, 51) viser at Arbeiderpartiet stoppet opp reformarbeidet etter valget i 1981. Ved valget hadde man tapt stort. Man hadde gått ti mandater tilbake fra fire år tidligere og hadde nå endt opp med 66. Høyre hadde ført en offensiv valgkamp og endt opp 53 mandater, tolv opp fra 1977. Med støtte Kristelig Folkeparti og Senterpartiet hadde nå partiet makten alene for første gang siden 1927. Som nevnt tidligere hadde sosialdemokratiske styret forvitret og Høyre kunne bringe inn sitt systemskifte. Etter den første regjeringen til Einar Gerhardsen var det ingen administrasjon som gjennomførte så vide forandringer i statens lover, rammer og politikk som Willoch-regjeringen gjorde. Man avvirket offentlige styringsmidler, deregulerte kreditt- og valutamarkedet, deregulerte av bostedsmarkedet, friere varehandel, oppløsning av NRK-monopolet, opphevet lov om det folkevalgte flertallet av representanter i forretningsbankene, ga skattelette på næringslivet og inntekter, avvirket statsbedrifter, og ga muligheter for kommersielle helsetjenester (Furre 1991, 424-425).

I intervju med Svein Roald Hansen, politisk sekretær for Gro Harlem Brundtland i regjering, og Stortinget gjennom flere år, stiller Tjernshaugen (2006, 23 og 40) spørsmålet om programmene fra 1981 kunne bli sett på som en start på den redefineringen man gjennomgikk noen år senere. Hansen mener at det var et faktisk ønske om endring i systemet forut tapet ved stortingsvalget i 1981. I langtidsprogrammet som Brundtland I hadde innmeldt våren før sin avgang inneholdt det flere elementer som partiet skulle ta med seg i debatten om nyorientering noen år senere. Regjeringen lovet blant annet brukerorientering og effektivisering i offentlig sektor. Dette arbeidet ble stoppet opp fordi med det samme Høyre kom inn i regjering var det de som fikk sette den politiske agendaen. De tok over eieransvaret på flere av de områdene som Arbeiderpartiet hadde sett for seg å sikre seg defineringsretten på.

En videre forklaring er at selv om man hadde prinsippprogrammet og langtidsprogrammet i bunn, så hadde ikke disse tankene fått til å bli internalisert og brukt i valgkampen for 1981. Hansen beskriver at etter den borgerlige maktovertakelsen ble partiet presset over på defensiven. Man mente at Willoch og Høyre gikk for langt på visse områder, og for å skape konflikt mellom frontene tok man et skritt tilbake til et mer tradisjonelt standpunkt (Rossavik, 2007, 244; Tjernshaugen 2006, 23 og 40). Daværende utredningssekretær og senere

statsminister, Thorbjørn Jagland, har en annen oppfatning enn Hansen. På spørsmål på om programmene av 1981 var en forløper for nyorienteringen noen år senere, svarer Jagland at selve arbeidet med programmet var lite god og bar preg av de vanskelige forholdene innad i partiet. Det var nok elementer av nytenkning i dem, men i det store og hele hadde programmet en tradisjonell profil. Dermed var det heller ikke noe form for tilbakeslag i den politikken partiet opp mot de to neste valgene (Tjernshaugen 2006, 23 og 40).

Både valgmanifestet for kommunevalget i 1983 og arbeidsprogrammet fra 1985 ble en motreaksjon på hvor Arbeiderpartiet hadde stått med bakgrunn i prinsippprogram og langtidsprogrammet til regjeringen. Tiden mellom Høyres seier og kommunevalget var preget av stagnasjon i økonomien (Furre 1991, 437-438). Selv om mange av de andre OECD-landene hadde større problemer enn Norge, var det tydelig at regjeringen var nødt til å ta grep. Forsøket man gjorde var å styrke eksportindustrien gjennom å stramme inn finanspolitikken og med det dempe kostnadspresset. Til en viss grad var dette vellykket, men følgende var at deler av næringslivet stoppet opp, noe som førte permitteringer og oppsigelser. I 1983 ble det satt etterkrigsrekord for arbeidsløshet med 50 000 ledige dette året, og med nesten 70 000 året etter. Da var det kanskje ikke så rart at Arbeiderpartiet gikk tilbake på mye av orienteringen man hadde påbegynt. Ikke bare var det det, men det hadde lenge vært misnøye innad med den høyredreiningen deler av partiet hadde tatt.

I januar 1979 hadde redaktøren i partiavisen *Nordlands Framtid* i sterke vendinger kritisert flere navngitte statsråder, noe som tidligere ville ha vært uhørt i den tidligere så lojale arbeiderpressen. Dette var kritikk som også kom fra ledere i Landsorganisasjonen (Benum 1998, 55). Man var lite fornøyd med de tiltakene man hadde satt i slutten av 70-årene. Man protesterte mot at følgene av høyre rente, at Husbanken fikk en mindre rolle, og mot pris- og lønnsstopp. Troverdigheten til partiet var også på til å falle bort etter at man hadde gitt opp motkonjunkturpolitikk, etter deres mening, for fort.

Etter valget i 1981 gikk partiet tilbake til den tradisjonelle keynesiansk motkonjunkturpolitikk. Sammen med dette foreslo man flere tiltak for utbygging av velferdsstaten (Tjernshaugen 2006, 45 og 51-52) Et av disse var lovnaden fra valgkampen i 1985 hvor de for velgerne konkretiserte fem tiltak de ville gjennomføre om valgt. Som nevnt over kan grunnene til denne reverseringen ligger i den økende arbeidsløsheten og motkrefter innad i partiet. Noe annet kan være man frem til 1981 hadde sittet i posisjon og nærmest var

tvunget til en ansvarlig politikk, mens i årene etter dette var i opposisjon og kunne kritisere. Her kan man også peke tilbake på det Pierson sier når han prater om at det er mye enklere å formulere utvidelser enn av velferdsstaten enn å redusere dem (1996, 144-145).

Partiet hadde også et annet utsyn i politikken i 1985 enn i 83. Med det siste var landet preget av arbeidsløshet og stagnasjon, men i årene etter opplevde landet en voldsom vekst (Furre 1991, 438 og 442). Det var oppgang med gode tider ute, mens oljen fløt inn og ble betalt godt for. Samtidig hadde også regjeringen slått inn på en ekspansiv finanspolitikk. Arbeidsløsheten gikk jevnt og trutt ned de neste årene. Man kan trekke paralleller til den følelsen av rikdom i 1970-årene etter oljefunnene i Nordsjøen til det som skjedde midt på 80-tallet. Furre omtaler tiden mellom 1983 og 1985 som: ”Det store kalaset.” Bankene hadde insentiver til å øke utlånene mest mulig, og både private forbrukere og næringslivet så på fremtiden som lys og investerte stort i hus, varige forbruksgoder og investeringer. Som på 70-tallet var det ingen stopp på hvor bra man skulle få det.

Med dette hadde Arbeiderpartiet en langt mer positivt utsyn på fremtiden. Samtidig advarte økonomene mot et for stort bruk av den offentlige pengebruken. Før valget i 1985 ble lagt opp til av partiet å gjennomføre omfattende utbygging av velferdsstaten, og dette skulle i stor grad finansieres i form av oljepenger. Dette var noe som var vanlig taktikk for partiet. Som Haakon Lie (1975, 242-243) skriver utarbeidet partiet alltid detaljerte programmer forut for stortingsvalg, mens ved kommunevalg sendte man ut det man kan kalle for retningslinjer for hvilken politikk man sto for. Det er noe jeg vil se mer på senere med den diskusjonen som var om valgmanifestet for kommunevalget i 1987. Ved å se på hvordan på denne utviklingen til partiet ser man mens Mens Arbeiderpartiet hadde vært på vei mot en nyorientering forut for stortingsvalget i 1981, så man en motreaksjon på dette for de årene som ledet opp til valget i 1985. Tjernshaugen (2006, 49-50 og 52) peker på at årene i opposisjon til den borgerlige regjeringen med det hadde vært en stopp og reversering av de tiltakene som deler av partiet hadde ønsket å gjennomgå forut for stortingsvalget i 1981. Svein Roald Hansen mener at partiet reverserte tilbake til den tradisjonelle politikken for å markere avstand til Høyre, som deler av Arbeiderpartiet mente hadde gått for langt i sin liberaliseringspolitikk. Dermed kan denne utviklingen være en bekreftelse for Hansens hypotese om årene i opposisjon som et tilbakeslag for nyorienteringen (Tjernshaugen 2006, 49-50 og 52). I tiden som fulgte derimot fikk man se et Arbeiderparti som vendte seg mer mot bort fra det tradisjonelle.

5.4 Arbeiderpartiet i det nye århundret

5.4.1 Nyorientering og regjeringsmakt

I parti- og regjeringsdokumenter frem mot stortingsvalget i 1981 hadde man gått inn for mange av de samme sakene som den etterfølgende Willoch-regjeringen sto for, men tapet ved valget førte til partiet reverserte politikken tilbake til tradisjonell, sosialdemokratisk politikk. Inn mot 1985-valget førte man en kamp på den tradisjonelle velferdsstatens premisser med fokus på helsepolitikk og eldreomsorg, boligpolitikk og sysselsetting (Nyhamar 1990, 499). Resultatet viste at de var en av valgets vinnere ved at man økte stemmeandelen fra 37 til nærmere 41 prosent av stemmene. Koalisjonen av Høyre, Senterpartiet og Kristelig Folkeparti beholdt fortsatt regjeringsmakten, men nå med Fremskrittspartiet i en gunstig vippeposisjon med sine to mandater. Selv om man hadde gjort et godt valg på de premissene man hadde ført i valgkampen, presenterte partiet bare noen uker etter rammeverket for ”frihetskampanjen” som skulle preget partiet resten av tiåret. Dette ble starten på den ideologiske omleggingen av Arbeiderpartiet som for høyresiden i partiet ble kjent som *moderniseringen* av partiet, mens den av venstrefløyen ble kalt for *høyredreiningen* (Rossavik 2007, 243; Tjernshaugen 2006, 54).

I sin innledning av kampanjen på landsstyremøtet i oktober 1985 delte partileder Gro Harlem Brundtland opp partiets historie i to perioder. Den første ble brukt på å bygge velferdsstaten, men at i den nye tiden måtte man sette enkeltindividet i større grad i sentrum. Med det rettet hun kampen mot den store veksten i offentlig sektor og i byråkratiet. Thorbjørn Jagland, partisekretær fra 1986, var arkitekt og pådriver på grunnplanet for konstruksjonen av programmet. Debatten rundt frihetsbegrepet var en sentral del av hele perioden mellom valgene i 85 og 89, men at de største diskusjonene ble tatt i 1986 og 1987. Han forklarer lanseringen like etter at valget som et ledd i at partiet allerede var på offensiven. Man visste at man hadde utfordringer, og det skulle ikke være noe tvil at man var villige til å ta grep om alle spørsmål kunne være til hinder for ytterligere fremgang (Tjernshaugen 2006, 54-55 og 63). Det grunnleggende i kampanjen var at det borgerlige i posisjon hadde tatt monopol på frihetsbegrepet, mens Arbeiderpartiet hadde blitt fremstilt som dem som begrenset enkeltindividet. Politisk sekretær Svein Roald Hansen formulerer det med at kampanjen handlet om partiet og dens medlemmer kom til en erkjennelse at man gjennom det kollektive ansvaret som alle hadde for utdanning, helse og omsorg, måtte man også skape et større rom for individuelle valg.

Midten av 1980-tallet var en urolig tid for norsk politikk. Midt i debatten om fornyelse tok Arbeiderpartiet over regjeringmakten fra de borgerlige. Forholdet mellom de tre regjeringspartiene og Fremskrittspartiet to representanter ble aldri det beste. Slik Furre forklarer det hadde mer imot Carl I. Hagen og FrP enn til Arbeiderpartiet (Furre 1991, 427). Det ble understreket at det hverken var noe grunnlag om forhandlinger rundt politiske spørsmål med Fremskrittspartiet, eller å innlede et tettere samarbeid med dem. I en vanskelig tid som var på vei inn i var det man trengte disiplin, ikke at man gjorde motstandere av det som skulle være allierte. Økonomisk hadde man hatt gode år, men i overgangen til 1986 var det mye som tydet på at ting ikke var som de skulle.

Det høye oljeprisene som hadde drevet økonomien de første årene av tiåret hadde sunket. Utfordringene lå i at regjeringen hadde ført en ekspansiv økonomisk politikk som hadde ført til en eksplosjon i etterspørselen. Man lånte mer og forbruket steg. Med den forventede nedgangen i bakhodet la regjeringen frem en innstrammingspakke, hvor det blant annet ble foreslått å øke bensinavgiften med 35 øre per liter. Utfordringen for dem var at man ikke kunne forvente hjelp fra hverken Arbeiderpartiet eller mellompartiene. Sistnevnte ville ikke gå med på kutt i offentlige utgifter, mens Arbeiderpartiet heller ville senke renten for å få ned arbeidsledigheten. Regjeringens politikk kunne ikke la seg gjennomføre slik det sto seg! Enden på visen ble at regjeringen stilte kabinettsspørsmål på økningen av bensinavgiften. FrP, SV og Arbeiderpartiet valgte å trosse dette. Med det tok Gro Harlem Brundtland over som statsminister for andre gang (Furre 1991, 427-428; Nyhamar 1990, 501-504).

Arbeiderpartiet hadde før valget i 1985 kommet med den såkalte "velgergarantien". Her ble det lagt vekt på bevaringen av velferdsstatens tradisjonelle verdier, og som i første rekke handlet om helsepolitikk og eldreomsorg, boligpolitikk og sysselsetting. Som Nyhamar skriver var det ingen tvil om at disse løftene var med å gjøre valget så godt som det ble for partiet (1990, 498-499), men den politikken som man valgte å føre i posisjon var langt fra hva man hadde lovet før valget. Som jeg har vært innom opplevde man både opp- og nedturer i økonomien på 1980-tallet. Motkonjunkturpolitikken som man hadde ført på 1970-tallet hadde kanskje ikke fungert slik intensjonen var, men den hadde klart å holde Norge unna mange av de problemene som hadde rammet land internasjonalt. Videre hadde oljeprisen doblet seg fra 1979 1981, noe som hadde reddet landet fra gjeldsproblemene som hadde oppstått i kjølvannet av de gjeldsproblemene som hadde oppstått i sammenheng med finansieringen av

motkonjunkturpolitikken. Årene etter hadde vært så vært preget at først en nedgang, fulgt av oppgang. Utfordringene man sto overfor fra 1986 var de største man hadde hatt hittil, men kom lenge etter at land som Danmark og Sverige hadde gjennomgått det samme (Benum 1998, 96-97).

Den økonomiske politikken som regjeringen måtte gjennomføre blir av Furre regnet som den største snuoperasjonen i etterkrigstiden hvor regjeringen tok kraftige grep for å få kontroll på prisene, komme på samme inflasjonsnivå som andre OECD-land, samt å styrke konkurranseevnen (1991, 427-428). Dette ble blant annet gjort med store innstramninger i det private lånefinansierte forbruket og i det offentlige. Bare to dager etter Brundtland overtok regjeringsansvaret fra Willoch i mai 1986 devaluerte regjeringen kronen med 12 prosent. Ikke noe overraskende, men større enn det man hadde trodd på forhånd. Planen var at man skulle redusere importen og senke det private forbruket. Som Furre skriver var dette langt på vei en politikk som var mer populært blant næringsfolk enn det det var hos tradisjonelle Arbeiderparti-velgere.

Man la de løftene man hadde lovet velgerne før valget i 1985 bort. Løftet om mer velferdsstat. Selv med en tøff tiltak for innstramning fortsatte lønninger og priser å vokse fortere enn andre land Norge sammenlignet seg med. Man brukte rett og slett fortsatt mye mer enn det man fikk inn. Det var tiden frem til 1993 som var den aller verste for norsk økonomi, med både konkurser og nye arbeidsledighetsrekorder. Særlig begynte sistnevnte å stige fra 1988 og nådde 5 prosent i 1989 og 1990 (Furre 1991, 438-439; Benum 1998, 96).

5.4.2 Konsolidering av nyorienteringen på landsmøtet 1987

Året frem mot landsmøtet i 1987 var derfor et tungt år for den unge regjeringen, og utsiktene for det påfølgende kommune- og fylkestingsvalget så heller grelle ut. Med det i mente satset man alt på moderniseringskortet (Rossavik 2007, 246). En viktig del av dette var å vedta et åtte siders valgmanifest som var klart påvirket av diskusjonspunktene man tok opp i frihetsdebatten. En viktig del av dette var spørsmål om frihet og trygghet, som Arbeiderpartiet skulle levere til velgerne. Disse punktene var knyttet til den vanskelige økonomiske tidene som landet hadde gjennomgått siden 1970-tallet, samt struktur- og verdiendringer. En stor del av spørsmålene rundt frihet og trygghet sentrerte rundt det at det viktigste arbeidet de kommende årene kom til å bli omorganisering av velferdssamfunnet. Selvfølgelig måtte det

være klart at det offentlige skulle fortsette å være den primære støtten for landets innbyggere, men det måtte være deres interesser som måtte stå i front i spørsmålet om de velferdstjenestene man brukte var offentlig eller privat. Med det siste åpnet Førde opp for noe man hittil ikke hadde pratet om i frihetsdebatten, nemlig ”privatisering.” (Rossavik 2007, 246; Tjernshaugen 2006, 67-68).

Budskapet i frihetsdebatten ble hamret inn av partiledelsen på landsmøtet. Gro Harlem Brundtland pratet i sin innledning den første dagen om at partiet måtte være villige til å ”slakte noen hellige kuer.” I dette lå det at partiet måtte være villige til å reformere den offentlige sektoren, noe hun bar frem som en av sine viktigste hjertesaker. Brundtland hadde lenge vært blant kritikerne av det hun og andre mente var et stort og tungrodd byråkrati. Typisk i dette mente kritikerne at systemet måtte legge til rette for at brukerne fikk det enklere og at det måtte skje en effektivisering av strukturene for at man fikk mer igjen for pengene. Dermed måtte også åpne for privatisering i enkeltsektorer.

Selv om Brundtlands hevet frihetsdebatten opp, peker litteraturen på at det var nestleder Einar Førdes innlegg dagen etter som fikk mest oppmerksomhet, rett og slett fordi han gikk så mye lenger enn statsministeren i oppgjøret med gamle dogmer (Rossavik 2007, 246; Benum 1998, 124). Hun hadde pratet om å slakte hellige kuer, men disse var i realiteten allerede halvdøde og uansett var det en stund siden de hadde vært hellige. Det var heller ikke noe nytt at sosialister kritiserte byråkratiet. Det var en lang tradisjon for det i den klassiske sosialismen. Sist, privatisering var noe som allerede var en realitet i barnehagesektoren, og de eneste som uansett var kritiske til dette var deler av Kommuneforbundet.

Benum (1998, 134) peker på at mange i samtiden så på landsmøtet i 1987 som et vendepunkt for Arbeiderpartiet. I realiteten var det heller en foreløpig oppsummering av en gjennomgående og lang prosess for partiet for hvordan man skulle møte tidenes utfordringer når tradisjonelle virkemidler ikke svarte godt nok for seg. Nyhamar (1998, 525-527) diskuterer mye av det samme. Landsmøtet hadde av den borgerlige pressen blitt presentert som at partiet hadde brutt med de hovedlinjene man tradisjonelt hadde stått for. For ham blir det å overdramatisere de faktiske hendelsene. Det man diskuterte og vedtok under møtet var å bekrefte den politikken ledelsen hadde styrt mot de siste årene. Helt fra frihetsdebatten hadde blitt lansert høsten 1985 hadde det blir diskutert i alle deler av partiet, og selv om fagbevegelsen hadde vært uenige i punkter som utvidede åpningstider i butikkene og private

barnehager, kom man også frem til en enighet med dem.

Alt dette forarbeidet tydet kanskje på at de hadde lært fra de feilene man hadde gjort i 1981 da man var på vei mot å gå mot høyre. Som jeg har diskutert tidligere i teksten hadde partiet på våren 1981 lansert et prinsippprogram, mens Arbeiderparti-regjeringen hadde kommet med et langtidsprogram der man hadde mange av de samme tankene og ideene som ble en del av frihetsdebatten noen år senere. Utfordringen var at disse tingene hadde forsvunnet ut av synet i etterkant av man tapte stortingsvalget den høsten. En mulig grunn til dette var at disse tankene og ideene ikke hadde blitt en del av partiet som helhet. Om det var det som var tanken eller ikke sørget man i frihetsdebatten for at alle deler av partiet fikk mulighet til å diskutere alle de spørsmålene man hadde lagt opp til. Ikke bare det, men man hentet også inn inspirasjon utenfra. Sosialdemokrater fra det akademiske miljøet ble hentet inn for å holde foredrag om temaer som ”Modernitet, frihet og sosialdemokrati” av Gunnar Skibrekke og ”Modernisme og post-modernisme” av Hans Skjervheim (Tjernshaugen 2006, 61-62).

Kanskje det var vissheten om at delegatene hadde kommet til landsmøtet for å banke igjennom de nye ideene som fikk Einar Førde til å være så offensiv innlegget han holdt. Det var nå de ideene som var blitt utformet gjennom de siste årene skulle fastsettes i et program (Rossavik 2007, 248-249). I innlegget vektla han man ikke kunne se forbi at høyrebølgen kom med flere løsninger som folk likte og ville ha mer av. Arbeiderpartiet hadde derimot alt for lenge tilbudt løsninger som av mange hadde blitt oppfattet som byråkratiserende og sentraliserende. Nå var tiden inne til å ta tilbake agendaen man hadde mistet til høyresiden. Hittil hadde Førde holdt seg til det partiledelsen hadde avtalt sammen. Førde skulle argumentere for private barnehager. Ytterlig privatisering var noe som først lå frem i tid, men midt i en argumentasjonsrekke om hva man ikke kunne privatisere, som politi og posten, gikk han mye lengre enn det partiledelsen var blitt enige om: ”Men når det gjeld alle andre område av samfunnslivet, vil eg tilrå at vi blir mindre dogmatiske (...). Ønskjer vi oss offentlig drift, må vi vere budd på å forsvare den driftsforma i tidas skarpe søkelys.”

Ledelsen var på langt vei enige med Førde om meningsinnholdet. De var alle for ideene om reformering, desentralisering og om å åpne for privatisering, men som Rossavik (2007, 249-250) beskriver var både partileder Gro Harlem Brundtland og påtroppende partisekretær Thorbjørn Jagland usikre på hvordan medlemsmassen ville motta budskapet. Det var klart fagbevegelsen ikke ville fornøyd med deler av det som ble sagt. Førde var uansett ikke ferdig

i argumentasjonen om frihetsspørsmålet: ”Vi må kvitte oss med alle skuldninger om at vi er marknadfiendtlige. Vi er for konkurranse der den tener forbrukarane og folket.”

Litteraturen gir forskjellig syn på hvordan partimassen reagerte på Førdes tale. Rossavik viser til at mye av det han pratet om i talen var noe som mange av delegatene allerede tenkte, og delvis og utøvde, men dette var første gang noen så høyt oppe i partiet hadde pratet åpent om det. Nyhamar (1990, 528) peker på at for mange var vanskelig å godta nedtoningen av statens sterke rolle i samfunnet. For mange hadde statlig styring vært et honnørbegrep. Det at Førde og Brundtland pratet ned byråkratiet og sentraliseringen ga et inntrykk om at offentlige ansatte trenerte utviklingen.

Benum (1998, 134) og Nyhamar (1990, 526) argumenterer for at Arbeiderpartiets landsmøte i 1987 ble en foreløpig oppsummering av den nyorienteringen partiet hadde gjennomgått over en god periode. Rossavik (2007, 253) mener at diskusjonene som ble tatt på landsmøtet var en tilpasning til den praktiske politikken, ikke omvendt. Valgmanifestet for kommune- og fylkestingsvalget var dermed bare en nedskrivning av den politikken man allerede fulgte i regjering. Selv om det var deler av partiet ikke var enige alt som ble gjort, var det samtidig at det var en overordnet enighet om at man måtte legge om kursen. Mye av enigheten kom av at venstresiden i partiet manglet et reelt svar på de utfordringene man sto overfor. Selv ikke da arbeidsløsheten nådde nye høyder på slutten av 1980-tallet gjorde man endringer i politikken. Den var kommet for å bli. Landsmøtet ble derfor en bekreftelse for medlemmene hvor veien gikk videre for partiet, samt at denne dreiningen ble mer kjent for de brede lag av samfunnet.

I dette kapitlet har jeg tatt for meg den utviklingen som var både i Arbeiderpartiet og Norge fra 1970-tallet og frem til landsmøtet til Arbeiderpartiet i 1987. Det jeg finner er at landet gjennomgikk store samfunnsstrukturelle endringer disse årene. Begynnende allerede i 1950-årene kunne man se at det industrielle Norge var i ferd med å slå sprekker da bedrifter i Oslo-området begynte å effektivisere og nedbemanne. Dette var starten på en prosess hvor sysselsettingsmønsteret ble snudd opp ned. De demografiske endringene Norge gjennomgikk førte til at folk mistet den tradisjonelle tilhørigheten de hadde til en bestemt klasse, noe som fikk innvirkning på hvilke partier de støttet ved valg. Tapet av partiloyalitet førte til store svingninger i velgermassen fra valg-til-valg. Under vil jeg diskutere de funnene jeg har gjort i dette kapitlet for bedre å vise hvorfor Arbeiderpartiet skiftet mot høyre i politikken på 1980-tallet.

6. Diskusjon og konklusjon

Problemstillingen i denne oppgaven er: *Hvorfor skiftet Arbeiderpartiets politikk mot høyre på 1980-tallet?* Måten jeg har undersøkt dette på er ved at jeg har gjort en historisk gjennomgang av partiets utvikling fra 1945 og frem til landsmøtet til partiet i 1987. Grunnen til at jeg har valgt dette slutt punktet er fordi litteraturen jeg bruker peker på møtet som en foreløpig oppsummering av den nyorienteringen partiet gjennomgikk. Det ble en bekreftelse for partiledelsen at partimassen var med dem i denne utviklingen. I analysen er det jeg har sett på først er hvordan Arbeiderpartiet kom til makten i etterkrigstiden. Ikke bare gjennom valgseiere, men også ved at de tok kontroll på den politiske agendaen i samfunnet. Videre har jeg diskutert hvordan endringer i samfunnsstrukturene endret, spesielt i 1970-årene. Dette fikk konsekvenser for Arbeiderpartiets tradisjonelle velgergrunnlag. Industri- og skogsarbeideren hadde alltid vært en sikker støttespiller for partiet, men i endringen av sysselsettingsstrukturen forsvant disse ut. En rekke av utfordringer førte til at Arbeiderpartiet mistet grepet om agendaen til høyresiden i politikken, og i den delen av forrige kapittel forklarte jeg hvordan partiet endret seg i form av å utvikle ny politikk.

I den neste delen vil jeg løfte frem tre diskusjoner for å se på *hvorfor* partiet endret det politiske utsynet sitt: I) Ved at Arbeiderpartiet hadde mistet den politiske agendaen måtte partiet finne måter for å ta makten tilbake. II) Demografiske endringer. III) Press på den sosialdemokratiske styringsmetoden. Det jeg begynner med er å vise pragmatikken i politikken til Arbeiderpartiet.

6.1 Endring for å ta makten tilbake

Downs (1957, 110-111) legger vekt på at partier i bunn og grunn er lite ideologisk mobile. Det vil si at det skal mye til for at et parti skifter ideologisk kurs, og endringer i doktrine er med det en lang og metodisk prosess. Selv om dette gir lite mobilitet til partiene, sikrer det dem forutsigbarhet, både for seg selv og for velgerne. Det å snu kappen er vinden er noe som bare vil føre til tapt integritet. Kort sagt er store organisasjoner grunnleggende konservative i strukturene (Harmel og Svåsand 1997, 316). Dette står i kontrast med Einar Førdes beskrivelse av Arbeiderpartiet som pragmatisk forankret til ideologi. Førde som var nestleder i partiet og parlamentarisk leder på Stortinget var tett på de prosessene for den nyorienteringen de gjennomgikk på 1980-tallet. Han argumenterer for at hovedgrunnen til at

partiet skiftet politisk utsyn var fordi man ønske å søke makt også for maktens skyld.

Joda, det kunne virke som at den nye politikken var et brudd med det tradisjonelle sosialdemokratiet, men slik det egentlig sto seg var Arbeiderpartiet et av de minst idéorienterte sosialdemokratiske partiene. Slik hadde det vært helt siden 1920-tallet. Partiet *hadde* vært radikalt inntil da, men splittelsen fra det kommunistiske Moskva midt i tiåret førte til at begrepet ”ideologi” i lang tid etter ble forbundet med splittelse og avmakt. Makt var det man måtte ha for å gjennomføre de ønskede endringene i samfunnet.

Som jeg har vist tidligere har Arbeiderpartiet historisk vist seg å være pragmatiske, ikke bare i opposisjon, men også i posisjon. Etter andre verdenskrig satt Arbeiderparti-regjeringer med makten i en lang periode uten noen reelle konkurrenter om hegemoniet, men for dem som trodde at denne makten ville føre til mer sosialiseringer ble skuffelsen stor (Hodne og Grytten 1992, 192). Hovedfokuset ble lagt på økonomisk vekst og sosial velstand, hvor statsdriften ble et instrument i moderniseringsstrategien til regjeringen (Søilen 1998, 226). Med det var det langt mellom det industrielle Norge som vokste frem i etterkrigstiden og de gamle ideene og visjonene der produksjonsmidlene skulle være eid av fellesskapet. Nettopp det som hadde vært arbeiderbevegelsens hovedmål helt fra begynnelsen av. Nå måtte klassekamp og revolusjon vike for planlegging, reguleringer og samarbeid (Furre 1991, 243). Dette samarbeidet ble institusjonalisert gjennom de korporative ordningene fra 1950-tallet. Valgene partiet tok var noe som skuffet flere på venstresiden. De hadde forventet seg en tydelig opposisjon mot kapitalismen nå som Arbeiderpartiet satt med flertallet, men som Furre peker på ville det bare har ført til at de mistet makten.

Spørsmålet om makt må også avveies med hva som er bra for partiet. Valget i 1961, mener Lie (1975, 208-212), er et godt bilde på dette. Arbeiderpartiet hadde vunnet valget, med tapt flertallet på Stortinget, hvor de to nyvalgte representantene fra Sosialistisk Folkeparti satt på vippen. Med dette var venstresidestemmene splittet i to partier. Etter Haakon Lies oppfatning styrket en splitten de borgerlige partiene på Stortinget, og Arbeiderpartiet og SF måtte ta konsekvensene av dette ved at regjeringen burde gå av. Dette var et motsatt syn av det den resterende partiledelsen ønsket å gjøre. De ville beholde makten fordi det var det mest ansvarlige. Valget Arbeiderpartiet med å fortsette å holde makten var noe som la opp til at de langsiktige strategien til partiet ble byttet ut med kortvarig gevinst. Denne avgjørelsen, mener Lie, var noe partiet måtte betale dyrt for i lang tid etter. Man kunne ha unngått spørsmål om

mistillit og de interne utfordringene i form av personkonflikter i 70-årene.

Rossavik (2007, 255) og Sejersted (2000, 116-119) argumenter for at Arbeiderpartiet i hele etterkrigstiden var pragmatiske. Det eneste avbruddet i dette kom, ifølge Sejersted, gjennom den radikaliserende politikken med oljepengebruk partiet førte i årene etter 1973. Utviklingen i 1980-årene ble med det en tilbakevending til det å være pragmatisk. Over har jeg diskutert Einar Førdes pragmatiske tolkning av ideologibegrepet. Dette var noe han ikke alene om i Arbeiderpartiet. Mens den gamle styringseliten med sine kjepphester om statlig styring ble faset ut steg en ny elite markedsteknokrater frem i lyset. Disse handlingsideologene kom fra de sosialdemokratiske kretsene, men hadde ikke noe ønske om ha en politisk motmakt til markedsmakten. De ville heller bruke markedet som et politisk verktøy. (Slagstad 1998, 430-444). Einar Førde var en av disse handlingsideologene, mens Gudmund Hernes, Tormod Hermansen og Harald Nordvik var andre. Disse inntok sentrale deler i det politisk-administrative apparatet og omformet sosialdemokratiet i tråd med den dominerende markedsideologien. Gro Harlem Brundtland ble en sentral del av dette arbeidet. Som partileder og statsminister var hun lite bundet av ideologi. Hun tok sjeldent eller aldri historiske uttrykk som ”sosialisme” og ”klasse” i sin munn, og etter nyorienteringen til partiet forsvant det helt ut av vokabularet hennes. Som Nyhamar skriver var hun en leder med betydelig maktglede (1990, 538-542; Slagstad 1998, 445-446).

Som Kitschelt (1999, 344-345) advarte om, var den eneste håpet sosialdemokratiet hadde for å overleve i det nye samfunnet, var om de var villige til å forandre seg i takt med tiden. Hvis de ikke klarte å respondere på de utfordringene de overfor politisk og økonomisk, ville de stå i fare for å forsvinne helt fra det politiske landskapet. Nettopp dette skiftet var det som skjedde i 1980-årene. Pragmatikken og forståelsen for situasjonen var stor og man var villige, som Gro Harlem Brundtland sa det, til å ”slakte noen hellige kuer” for å få det til (Rossavik 2007, 246). Selve nyorienteringen hadde sin bakgrunn tilbake til 1970-tallet, hadde det ikke vært en lineær utvikling. Etter å ha vært på vei mot å modernisere seg før stortingsvalget i 1981, ble dette reversert i årene som fulgte. Dette mener Svein Roald Hansen i Tjernshaugen (2006, 23 og 40) hadde å gjøre med at etter valgtapet ønsket partiet å distansere seg fra den markedsliberalistiske politikken til Høyre, noe som førte til at de fremover mot valget i 1985 førte de en klassisk opposisjonskampanje der de gikk inn før økning i velferdsgodene. Denne politikken ble reversert i årene etter da kampen for nyorientering ble viktig.

6.2 Demografiske endringer i samfunnet

Tidligere i teksten bruker jeg ordene til tidligere partisekretær i partiet Haakon Lie for å beskrive hvem den tradisjonelle Arbeiderparti-velgeren var (1975, 20-22). Han pekte på kroppsarbeideren som kjernevelgeren: ”Når jeg sier kroppsarbeiderne, tenker jeg like mye på skogsarbeiderne, fiskere og småbrukere som på industri-, anleggs-, og bygningstransportarbeidere.” Dette var de velgerne som partiet anså var nærmest knyttet til dem, og disse fikk partiet støtte fra i forskjellig grad fra hele landet. Dette er i tråd med Esping-Andersens (1985, 147) diskusjon om hvordan sosialdemokratiske partier historisk ble tvunget til å kjempe for sosiale reformer. Maktbalansen hadde bikket i kapitalens retning overfor arbeiderne. Sosialdemokratiske partier sikret seg med det en alliansepartner i arbeiderklassen gjennom å fronte styrking og utvidelse av velferdsordningene.

I oppbyggingen av det moderne Norge ble industrien en viktig komponent for å sysselsette befolkningen. Som Pontussen (1995, 496-499) diskuterer økte gjennomsnittsstørrelsen i både størrelsen på arbeidsplassene og antallet som arbeidet der frem til midten av 1960-tallet. Ifølge den marxistiske tradisjonen ville arbeiderklassebevisstheten tydeliggjøres i slike store enheter. Videre ville det føre at arbeiderne ble tydeliggjort i arbeiderbevegelsen, stemte sosialistisk og støttet opp om klassens politiske interesser. Esping-Andersen (1985, 30-31) viser hvordan utbygging av velferdsordninger var selve fundamentet for alliansen mellom sosialdemokratiske partier og arbeiderklassen. Den sosialdemokratiske klasseformasjonen handlet om å heve statusen til arbeid på bekostning av markedssuvereniteten, og med det muliggjøre kollektive handlinger.

Litteraturen diskuterer at industrisektoren nådde sitt høydepunkt i antall sysselsatte med nærmere 400 000 første halvdel av 1970-årene. Nedgangen i sektoren var noe som allerede ble sett i Oslo-området fra midten av 1950-tallet og i Østfold tiåret etter. Distrikts-Norge nøt godt av statlige overføringer og så først nedskjæringene komme i 1980-årene (Benum 1998, 63-66). Dette var tegn som man kunne se i hele den vestlige, industrialiserte verden. Teknologisk utvikling gjorde det mulig å produsere flere varer, samtidig som det ble behov for færre ansatte. Dette var en utvikling man også hadde sett lenge i primærsektoren. Så lenge samfunnsendringene hadde ført til at antall kroppsarbeidere økte, hadde også arbeiderbevegelsen vokst i styrke. Dette var det som hadde vært realiteten i Norge gjennom hele den første delen av 1900-tallet, bare brutt opp av noen små avbrekk i 20-årene.

Effektivisering og ny teknologi var noe som førte til uroligheter på arbeidsmarkedet. Tidligere hadde man fått arbeid på fabrikken uten at stilt spørsmål til utdanning. I den nye tiden ble nettopp utdanning en viktig komponent for å få arbeid (Lie 1975, 20-22).

Politisk mobilitet hadde over lang tid favorisert Arbeiderpartiet i form av overflytting til manuelle yrker, men med det nedadgående antallet kroppsarbeidet mistet partiet den tradisjonelle tilknytningen til arbeiderne. Dette gjorde handlingsrommet for de borgerlige større. Dette er det samme som Kitschelt (1994, 21) viser. Moderniseringen av industrien og nye yrkessketter bidro til mindre solidaritet blant arbeiderne. Dermed ble en omfattende klasseformasjon undergravet, og det bygget seg opp sterke pro-marked-følelser innenfor store segmenter av arbeidsstyrken. Som jeg diskuterer tidligere i oppgaven ble svingninger i velgermassen en stadig større del av de politiske realitetene i 1970- og 80-årene. Særlig var dette tydelig ved stortingsvalget i 1973 hvor store velgermasser byttet parti fra valget fire år tidligere. Som en del av dette viser van Biezen og Pogunkte (2014, 205-206) at i økende grad ble de vanlige medlemmene marginalisert i den nye, profesjonelle partiorganisasjonen som utviklet seg. Fall i partimedlemskap fra midten av 1960-tallet og profesjonaliseringen av politikken førte en større splittelse av parti og velger. Velgerne var ikke bundet til å stemme på det samme partiet ved valg-etter-valg.

Strukturendringer i samfunnet påvirket dermed de tradisjonelle lagdelingene i samfunnet. Valgforsker Henry Valen kunne allerede i sin Rogalands-undersøkelse om stortingsvalget i 1957 vise at selv om Arbeiderpartiet hadde lyktes med å tiltrekke seg flere velgere enn det de hadde gitt fra seg, så slet det med å ta et grep om de unge velgerne. Dette var en utfordring som Lie (1975, 22) mener at deler av partiet hadde tatt for enkelt på etter dette, og som var noe partiet ville få angre på senere. Vanskeligheten med å tiltrekke seg de yngre velgerne er noe jeg viser i tabell 3 i 5.1.2. Unge velgerne, eller mer bestemt velgere født etter andre verdenskrig, støttet mindre opp om Arbeiderpartiet enn de eldre velgerne gjorde. Utviklingen man kan se er at mens 45 prosent i aldersgruppen 21-30 støttet partiet i 1957, var dette falt til 34 prosent i 1977. Velgere som var oppvokst i den trygge etterkrigstiden hadde ikke samme partiloyalitet som foreldregenerasjonen, og stadig større grad valgte de unge Høyre heller enn Arbeiderpartiet. Det hang videre med at velgerne ble mye mindre lojale enn tidligere. Mellom stortingsvalgene i 1981 og 1985 skiftet 29 prosent av velgerne parti. Fra 1989 til 1993 hadde dette økt til hele 44 prosent (Benum 1998, 52-53, 136-137).

Esping-Andersen (1985, 133-134) argumenterer for at om et parti skal bevare en sterk posisjon i det politiske samfunnet må man finne måter for å holde på og tiltrekke seg de unge velgerne. Valen et al. (1981, 42-46) peker på at dette ikke trenger å være et entydig bilde på utfordringer for et parti. Politisk identitet er noe som forandres med alderen. I tillegg til dette kan man se at gjennom 1960- og 70-årene ble klassetilhørigheten i Norge mindre. Tabell 2 i 5.1.2 deler opp klasseidentifikasjon som ”bevisst” og ”passivt”. Et tydelig bilde her at i perioden 1965 til 1979 gikk identifiseringen som ”arbeiderklasse bevisst” tydelig ned fra 39 til 24 prosent. På samme tid holdt de som så seg som en del av middelklassen, både ”passivt” og ”bevisst”, seg stabilt. I studien til Valen et al. fra 1981 finner de at nedgangen i klassebevisstheten var markant gjennom 1970-tallet. Videre peker de på at de sosialistiske partiene hadde gått tilbake i akkurat de yrkesgruppene hvor identifikasjonen med arbeiderklassen var blitt svekket. Også i senere forskning har dette vært tydelig. Ringdal og Hines (1995, 49) viser til at nedgangen i klassetilhørighet har vært en viktig del av nedgangen i den relative klassestemmegivningen. Særlig tydelig i dette har vært den synkende andelen arbeidere som har stemt sosialistisk.

I tiden mellom 1960 og 1970 hadde troen på den evige økonomiske veksten vært allemannseie. Vekst, velstand og velferd hørte sammen i en syntese der industrien var det økonomiske lokomotivet (Nyhamar 1990, 232). Dette endret seg i 1970-årene. Som Kitschelt (1994, 3) diskuterer ga verdiendringer i samfunnet muligheten for nye bevegelser å vokse frem. Disse nye gruppene problematiserte spørsmål knyttet til retten til privatliv uten innblanding av staten, nye former for politisk deltakelse, og fokus på miljøproblemer i det post-industrielle samfunnet. I Norge vokste det frem en samfunnskritikk mot etterkrigstidens politiske vekststrategi. Kritikken rettet seg mot at den økende ressursbruken gikk på bekostning av bevaring av det fremtidige samfunnet. Særlig rettet den voksende miljøvernbevegelsen sin kritikk mot Arbeiderpartiet og Høyre, som ble sett på som ”vekstpartier” (Benum 1998, 28 og 32).

Samtidig hadde Norge blitt et rikere samfunn. Som Søylen (1998, 345) beskriver hadde funnene av olje skapt en følelse av rikdom i det politiske miljøet og blant folk flest. På 1970-tallet doblet konsumprisindeksen seg og inntektene ble tredoblet. Dette førte til en markant endring av forbruket fra det mest nødvendige til kjøp av forbruksvarer (Furre 1991, 380). Synligheten av denne nye rikdommen var en fravikelse fra dyder som utjevning og forsiktig forbruk til fordel for et konkurransesamfunn. I veksten til høyrebølgen ble det offentlige

kritisert for å være fordyrende og tungvint. Dette er det motsatte av hva Pierson (1996, 144-145). Han peke på at kutt i velferd er en form for politisk akrobatikk hvor politikere prøver å unngå skyld for innskrenkinger i velferden, rett og slett fordi man har mye å tape og lite vinne på det som politiker.

Når man selv hadde fått det bedre ønsket man ikke på samme som tidligere å være med på å finansiere statens utgifter for velferdsordninger. Retorikken brukt av høyresiden var at det var alt for mange som gjorde seg avhengige av av hjelp, og at de dermed ikke tok ansvar for sin egen livssituasjon. Dette var typisk kritikk rettet mot minoritetsgrupper i samfunnet. Denne kritikken slo godt fra seg på høyresiden, men snart fikk den også fotfeste hos Arbeiderparti-velgere (Furre 1991, 420). La Grand (1999, 142-143) diskuterer hvordan angrepene på velferdsstaten deles opp i to hovedpunkter. Det første utgår, slik jeg viser i denne diskusjonen, kommer av den store etterspørselen på sosiale tjenester og velferdstilbud, og det påfølgende økonomiske presset på fellesskapet. I det andre punktet ligger det, slik jeg viser over, at folk gjør seg avhengig av offentlig hjelp. Dette var noe som hverken Arbeiderpartiet eller andre sosialdemokratiske partier var blinde for, og som var noe Einar Førde selv tok opp i talen sin på landsmøtet (Rossavik 2007, 246-252).

Slothuus (2007, 336-338) argumenterer for at politiske ledere kan være vellykket i å rettferdiggjøre endringer av velferdsfordeler. Dette skjer gjennom en påvirkning av folks oppfatninger av hva som skal til for å gjøre seg "fortjent" til velferdsgoder er en effektiv metode for å støtte nedbygging av velferdsstaten. På en annen side må man huske på at selv om velferdsstaten var under kritikk, var det få i Norge som stilte spørsmål med selve eksistensen av den. Selv om velgerne ville ha mer marked og mindre stat, ville velgerne ha mer, ikke mindre velferd (Benum 1998, 93 og 95)! Green-Pedersen et al. (2001, 309) beskriver at nye utfordringer og utfordre til at sosialdemokratiske partier ble stadig mer usikre rundt spørsmålet om den tradisjonelle velferdsstatens skulle og burde forsvares slik den var. Det var noe som stadig ble mer vanskelig. Arbeiderpartiet ble med alle endringene i demografien og verdiene med det tvunget til å komme med en motreaksjon, men som Huber og Stephens (1998, 354) problematiserer ble spørsmålet i dette hva som ville skje i fremtiden med sosialdemokratiets hovedmål om arbeid til alle og en institusjonell velferdsstat.

6.3 Press på den tradisjonelle sosialdemokratiske styringsmetoden

Perioden mellom 1950 og 1973 omtales i litteraturen som gullalderen til sosialdemokratiet. Tiden var preget av en sammenhengende oppgangskonjunktur der innsatsfaktorene ble utnyttet fullt ut, investeringene var høye, realrenten lav, og prisstigningen moderat (Hodne og Grytten 1992, 193 og 210). Den sosialdemokratiske styringsmodellen baserte seg på Keynes' teori om en aktiv stat i styringen av økonomien, men den politiske vekststrategien baserte seg på de sosialøkonomiske modellene til Osloskolen. Disse skulle sørge for at alle kom i arbeid og fikk tilgang på velferdsgodene i samfunnet. Velferdsstaten ble i det industrielle etterkrigs-Norge bygget ut med nye reformer som sto klar hvert andre eller tredje år, der fokuset for velferdspolitikken baserte seg på prinsippet om universalisme. Alle skulle ha rett på støtte uten krav om behovsprøving (Furre 1991, 267).

Velferdsstaten hadde en slik prestisje at selv da Borten-regjeringen ledet landet siste halvdel av 1960-tallet, førte de en typisk sosialdemokratisk velferdspolitik. Som Furre (1991, 314-315) diskuterer hadde ikke Arbeiderpartiets opposisjon noe annet valg enn å vise seg like sosiale som dem. Opposisjonen var alle klare over at det var Arbeiderpartiets historiske rolle som velferdsstatsbygger som var den viktigste bøygen for maktendring. På den andre siden trengte sosialdemokratene bare å komme med forslag som viste til nettopp historiske eierskap på området. Utfordringen i dette eierskapet er at fordi sosialdemokratiske partier blir sett på som den historiske forsvaren av velferdsstaten, er at når den er under press må man velge å enten forsvare systemet, eller se etter nye muligheter. Den viktige rollen velferdsstaten hadde for Arbeiderpartiet gjorde at da de var under press på 1970- og 80-tallet, måtte nytenkingen deres inneholde en revurdering av velferdsstatens mål, midler og metoder (La Grand 1999, 142-144).

Et av de første problemene som ble sett for den voksende staten var i slutten av 1960-årene da offentlige utgifter vokste mer enn det bruttonasjonalproduktet gjorde (Furre 1991, 314). Mens 9 prosent av BNP hadde blitt brukt til offentlig konsum i 1950, steg dette til 11 prosent i 1960, og videre til 14 prosent i 1970. Mesteparten av økningen frem mot 1970 kom den siste delen av 60-årene. De offentlige utgiftene som gikk til investering, overføringer og konsum økte fra 28 prosent i 1960 til 36 prosent ti år senere. Disse utgiftene var først og fremst knyttet til velferdsgoder i utdanning, trygder og helse. Selv om man i slutten av 1960-tallet klarte å stabilisere disse utgiftene var dette tegn på det som ville komme tiåret etter.

1970-årene den perioden man så hvilket stort press den sosialdemokratiske styringsmodellen

var kommet under. Både i Norge og internasjonalt hadde man gjennom hele etterkrigstiden hatt stor tiltro til den keynesianske velferdskonsensusen og dens evne til å takle problemer i sysselsettingen. Utfordringer for systemet oppsto med de økende prisene i olje- og energimarkedet etter oljekrisen i 1973 som førte til økt inflasjon påfulgt av stigende arbeidsløshet (Hodne og Grytten 1992, 259). Keynes teori tok dermed feil! Ifølge den skulle økt inflasjon *redusere* arbeidsløsheten, ikke øke den. Internasjonalt var disse problemene større enn i Norge. Nyhamar (1990, 292) viser til at dette hadde med etterslep i forhold til konjunktursvingningene. Videre hadde oljefunn i Nordsjøen skapt et utgangspunkt hvor man etter hvert ble mindre avhengig av en konkurransedyktig eksportindustri for fortsatt sikre utviklingen i velstanden.

I etterkrigstiden hadde man skapt et korporativt system som skulle sørge for at man fordelte landets ressurser innenfor de fastsatte rammene, men det gamle fokuset på moderasjon og prioritering av industrien som hovedsaker var kanskje ikke lenger hverken ønskelig eller mulig. Som jeg har vist til tidligere, var selv om godene av oljeinntektene fortsatt lå noen år frem i tid spredte deg seg en følelse av rikdom i det politiske miljøet og blant folk flest (Søilen 1998, 345). Sejersted (2000, 118-119) argumenterer for at det var i denne perioden Arbeiderpartiet begynte å miste grepet om den politiske agendaen. Partiet hadde tolket resultatene fra stortingsvalget i 1973 feil. Ifølge Sejersted trodde man at tapet av stemmer til Sosialistisk Folkeparti kom av at velgerne ønsket seg en radikal politikk. Brattli-regjeringen gikk dermed i gang med på fullføre velferdsmålsetningen fra 1960-tallet om å forme målet til et ”kvalitativt bedre samfunn” gjennom å bruke av inntektene til den kommende oljeformuen. Gjennom å heve helse- og sosialektoren, komme med skatteletter, gjennomføre miljøverntiltak og gi mer til samferdsels- og distriktsutbygging skulle man bygge dette samfunnet (Søilen 1998, 346-348).

Utfordringen i dette var at akkurat i det øyeblikket landet skulle ta skrittet inn i oljealderen ble man innhentet av den internasjonale nedgangskonjunktoren (Søilen 1998, 329 og 389; Nyhamar 1990, 292). I troen på at oljeressursene skulle være uendelige hadde staten brukt opp oljepengene før de i det hele tatt var tjent inn. For å svare på de globale, økonomiske utfordringene iverksatte Arbeiderparti-regjeringen en motkonjunkturpolitikk for å stimulere til aktivitet i økonomien. Denne politikken ble ført med at regjeringen forskutterte det kommende års oljeinntekter ved å sette dem inn i økonomien med det samme. Logikken i dette var at Norge sto en annen situasjon enn andre land som var truffet av problemene i

økonomien, fordi man hadde oljen til å stole på. Dette ga landet sterkere kredittverdighet. Motkonjunkturpolitikken ble iverksatt i 1975, og selv om den reddet arbeidsplasser, kostet den mye økonomisk. Det førte til at regjeringen ga opp stimuleringspolitikken i 1977, samtidig som den norske kronen ble skrevet ned 5 prosent.

Med det skjedde det samme som i Nederland noen år tidligere: En rekke dyre lønnsoppgjør for at arbeiderne skulle henge med prisveksten, målet om et ”kvalitativt bedre samfunn”, kombinert med den ekspansive motkonjunkturpolitikken førte til at Norge havnet i økonomiske problemer (Søilen 1998, 329-330). Inntektene fra oljen var brukt opp før de i det hele tatt var tjent inn. Landet havnet i en situasjon ingen ønsket seg. Dette var noe Høyre kunne bygge politikk på. Den ideologiske kampen som hadde vært borte siden 50-tallet var nå tilbake og kom til å prege det politiske bildet i 1970-årene (Sejersted 2000, 117-119). Ved å vise seg som et ansvarlig parti distanserte Høyre seg det de mente var et radikaliseret Arbeiderparti. Med det la Høyre grunnlaget for høyrebølgen som tok over hegemoniet for den sosialdemokratiske ordenen i overgangen til 1980-tallet.

Troen på den statsstyrte vekststrategien som Norge hadde ført siden krigen minket da man så hvilke utfordringer den hadde med å finne løsninger på de økonomiske utfordringene (Furre 1992, 418-419). Internasjonalt var det tydelige liberalistiske strømninger som satte fokus på markedsøkonomi og individets valgfrihet. Høyrevinden kritiserte utblåsing av den offentlige sektoren, og la frem planer for effektivisering og rasjonalisering for å gi svarene for hvordan takle samfunnsproblemene. Denne striden mellom ideologiene endte med Høyres seier ved stortingsvalget i 1981 (Søilen 1998, 417). Slik Kitschelt (1994, 7) argumenterer måtte en forandring i den politiske virkeligheten lede til en ny teori som kunne gi sosialdemokratiet suksess. Den tradisjonelle sosialdemokratiske politikken *burde ikke lenger følges* fordi den *ikke lenger* kunne brukes til å løse problemene i samfunnet. Nettopp fordi den sosialdemokratiske metoden ble kritisert, måtte Arbeiderpartiet se etter måter for å endre det politiske utsynet sitt. Det var dette som ble gjort i nyorienteringen av partiet på 1980-tallet.

6.4 Konklusjon

Arbeiderpartiet skiftet mot høyre i politikken på 1980-tallet. Dette kom etter at partiet hadde slitt med å nå ut med politikken sin fra slutten av 1970-årene til velgerne. Det jeg har diskutert

i denne oppgaven er *hvorfor* partiet endret seg. I dette har jeg tatt utgangspunkt i tre diskusjoner i litteraturen i kapittel 4 og 5 gjennomgikk. Delt opp i tre: I) Ved at Arbeiderpartiet hadde mistet den politiske agendaen måtte partiet finne måter for å ta makten tilbake. II) Demografiske endringer. III) Press på den sosialdemokratiske styringsmetoden. Metodisk er dette løst med prosess-sporing, mens skrittene i evalueringen er blitt gjort slik Beach og Pedersen (2013, 120 og 122) viser til at det kan gjøres.

Det jeg finner i den første diskusjonen er at Arbeiderpartiet i lang tid hadde vært pragmatiske for å nå ut til velgerne og holde makten. Samtidig snudde de ikke kappen etter vinden, men arbeidet metodisk, slik Downs foreslår, med å redefinere seg selv. Det tok noen år fra de mistet den politiske agendaen i starten av 1980-årene, til nyorienteringen ble fastlagt høsten 1985. På en annen side kan en grunn til at partiet ventet med å forandre seg var fordi man var i opposisjon og ikke ønsket å assosieres med den borgerlige regjeringen disse årene mellom valget i 1981 og 1985. Når partiet først skulle endre seg ble det gjort tydelig uten mulighet til å vende tilbake. Gro Harlem Brundtlands tale om å ”slakte noe hellige kuer”, var det et kraftig tegn på villigheten til å skifte kurs for å få og holde på makten.

I den andre diskusjonen var det tydelig at kroppsarbeideren som Haakon Lie skisserte som Arbeiderpartiets ur-velger ikke lenger var å finne i det brede lag av velgermassen til partiet. Nedbyggingen av industrien og primærnæringen var et tydelig tegn på hvordan effektiviseringen og ny teknologi endret samfunnet. Flere ble ansatt i andre sektorer, noe som videre undergravde den klassesolidariteten som hadde vært gjeldende i lang tid. Et bilde på dette er Valen et als. tabell i 5.1.2, som viser at tilhørigheten i arbeiderklasse ”bevisst” gikk ned fra 39 til 24 prosent i løpet av de 14 årene mellom 1965 og 1979. Arbeiderpartiet mistet også taket på de unge velgerne. Som Esping-Andersen (1985, 133-134) viser i dette måtte sosialdemokratiske ta grep om utfordringer som dette for å bevare en stabil posisjon i det politiske samfunnet. Videre førte verdiendringer i samfunnet til at det vokste frem en kritikk av etterkrigstidens politiske vekststrategi. Dette måtte føre til en motreaksjon fra Arbeiderpartiet, men som Huber og Stephens (1998, 354) problematiserer ble spørsmålet i dette hva som ville skje i fremtiden med sosialdemokratiets hovedmål om arbeid til alle og en institusjonell velferdsstat.

Den tredje diskusjonen for hvorfor Arbeiderpartiet endret politisk utsyn presset på den tradisjonelle sosialdemokratiske styringsmetoden. Den var sterk i etterkrigsårene. Så trygg og

sterk var den at da Borten-regjeringen styrte Norge på slutten av 1960-tallet, førte de en typisk sosialdemokratisk velferdspolitik. Økonomiske endringer i samfunnet førte til at styringsmetoden kom under press i 1970-årene. I troen på at oljen ville vare for evig hadde staten brukt opp pengene før de i det hele tatt var tjent inn. Med det havnet Norge i de samme problemene som Nederland noen år tidligere: En rekke dyre lønnsoppgjør for at arbeiderne skulle henge med prisveksten, målet om et ”kvalitativt bedre samfunn”, kombinert med den ekspansive motkonjunkturpolitikken førte til at Norge havnet i økonomiske problemer (Søilen 1998, 417 og 329-330). Tiltroen til systemet forsvant, og med det førte den politiske høyrevinden til at det ble lagt frem planer for effektivisering og rasjonalisering for å svare problemene i samfunnet.

For videre forskning viser jeg til det jeg skrev i 1.4. Arbeiderpartiet i dag sliter med mange av de samme utfordringene partiet slet med rundt 1980. Selv om oppstarten til stortingsvalget i 2018 var god, slet de inn mot valget, og har også etter det hatt utfordringer med vise seg for velgerne. Noe av dette skyldes nok personkonfliktene innad, men noe annet kan skyldes det Rydje (2018) diskuterer at partiet sliter med nå ut til velgerne fordi man ikke har noen klare personligheter som kan ta grepet om velferdsspørsmålene i samfunnet. En interessant studie vil med det være å se på utviklingen av hvordan partiets forsvar av velferdsstaten og fordelingspolitikken utviklet seg fra nyorienteringstiden og frem til i dag.

Bibliografi

- Andersen, Jørgen Goul. 1997. "The Scandinavian Welfare State in Crisis? Achievements and Problems of the Danish Welfare State in an Age of Unemployment". *Scandinavian Politics Studies* 20, (1): 1–31.
- Arbeiderpartiet. 1945. "Det Norske Arbeiderpartiets Arbeidsprogram 1945". Arbeiderpartiets arbeidsprogram for perioden 1945-1949, vedtatt i 1945. Hentet fra Partidokumentarkivet til NSD.
- Arndt, Christoph. 2013. *The Electoral Consequences of Third Way Welfare State Reforms*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Beach, Derek og Rasmus Brun Pedersen. 2013. *Process-Tracing Methods*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Benum, Edgeir. 1998. *Overflod Og Fremtidsfrykt: 1970-*. Bind 12 av Aschehougs Norgeshistorie, redigert av Knut Helle, Knut Kjeldstadli, Even Lange og Søvli Sogner. Oslo: Aschehoug.
- Biezen, Ingrid Van, and Thomas Poguntke. 2014. "The Decline of Membership-Based Politics". *Party Politics* 20, (2): 205–216.
- Breen, Richard. 1997. "Risk, Recommodification And Stratification". *Sociology* 31, (3): 473–489.
- Cappelen, Alexander, Cornelius Cappelen, Stein Kuhnle, Bertil Tungodden. 2018. "How to Retrench the Welfare State: Attitudes in the General Population". *Social Policy Administration*, 1–18.
- Collier, David, Henry E. Brady og Jason Seawright. 2010. "Refocusing the Discussion of Methodology". I *Rethinking Social Inquiry: Diverse Tools, Shared Standards*, redigert av Henry E. Brady og David Collier, 15–31. Lanham, MD: Rowman og Littlefield.
- Collier, David. "Understanding Process Tracing". *PS: Political Science and Politics*. 44, (4): 823-830.
- Converse Philip E. og Henry Valen. 1972. "Skillelinjer i norsk politikk og velgernes oppfatning av avstander mellom partiene". I *Velgere og politiske frontlinjer*, redigert av Henry Valen og Willy Martinussen, 32–94. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Creswell, John W. 2013. *Qualitative Inquiry & Research Design - Choosing Among Five Approaches*. Los Angeles: SAGE.

- Davidson, Paul. 2007. *John Maynard Keynes*. Basingstoke: Palgrave Macmillian.
- Dingeldey, Irene. 2007. "Between Workfare and Enablement – The Different Paths to Transformation of the Welfare State: A Comparative Analysis of Activating Labour Market Policies". *European Journal of Political Research* 46, (6): 826–851.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper Collins.
- Esping-Andersen, Gösta. 1985. *Politics Against Market*. Princeton: Princeton University Press.
- Glennan, Stuart S. 1996. "Mechanisms and the Nature of Causation". *Erkenntnis* 44, (1): 49–71.
- George L. Alexander og Andrew Bennett. 2005. *Case Studies And Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge, Massachuttes: MIT Press.
- Giddens, Anthony. 1998. *The Third Way - The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony. 2003. "Neoprogressivism. A New Agenda for Social Democracy". I *The Progressive Manifesto*, redigert av Anthony Giddens. Cambridge, UK: Policy Network.
- Grand, Julian La. 1999. "New Approaches to the Welfare State". *Political Quarterly* 70: 142–50.
- Green-Pedersen, Christoffer, Kees Van Kersbergen og Anton Hemerijck. 2001. "Neo-Liberalism, the 'third way' or What? Recent social democratic welfare policies in Denmark and the Netherlands". *Journal of European Public Policy* 8, (2): 307–325.
- Harmel, Robert og Lars Svåsand. 1997. "The Influence of New Parties on Old Parties' Platforms". *Party Politics* 3, (3): 315–40.
- Hatland, Aksel. 1994. "Trygd og arbeid". I *Den Norske Velferdsstaten*, redigert av Aksel Hatland, Stein Kuhnle og Tor Inge Romøren. 79–117. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Hodne, Fritz og Ola Honningdal Grytten. 1992. *Norsk Økonomi 1900-1990*. Oslo: Tano.
- Huber, Evelyne og John D. Stephens. 1998. "Internationalization and the Social Democratic Model". *Comparative Political Studies* 31, (3): 353–97.
- Keman, Hans. 1993. "Theoretical Approaches To Social Democracy". *Journal of Theoretical Politics* 5, (3): 291-316.
- Keman, Hans. 2008. "Contemporary Approaches to Social Democracy: Old Wines in New Botles". *European Political Science* 7: 494–506.
- Keman, Hans. 2011. "Third Ways and Social Democracy: The Right Way to Go?". *British Journal of Political Science* 41, (3): 671–80.
- Kitschelt, Herbert. 1994. *The Transformation of European Social Democracy*. Cambridge,

- UK: Cambridge University Press.
- Kitschelt, Herbert, Peter Lange, Gary Marks, John D. Stephens. 1999. "Convergence and Divergence in Advanced Capitalist Democracies". I *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, redigert av John D. Stephens, Herbert Kitschelt, Peter Lange og Gary Marks, 427-460. Cambridge,UK: Cambridge University Press
- Kitschelt, Herbert. 2007. "Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges in Comparative Research". *West European Politics* 30, (5): 1176–1206.
- Lie, Haakon. 1975. ....*Slik Jeg Ser Det*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Lie, Haakon. 1985. *Skjebneår 1945-1950*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Mahoney, James. 2015. "Process Tracing and Historical". *Security Studies* 20, (2): 200-218.
- Merkel, Wolfgang, Alexander Pefring, Christian Henkes og Christoph Egle. 2008. *Social Democracy in Power - The Capacity to Reform*. London og New York: Routledge.
- Nyhamar, Jostein. 1990. *Nye Utfordringer (1965-1990)*. Bind 6 av *Arbeiderbevegelsens historie*, redigert av Arne Kokkvoll og Jakob Sverdrup.
- OECD. 2000. "Reforms for an Ageing Society". OECDs gjennomgang av demografiske endringer. Hentet fra OECDs iLibrary.
- Pedersen, Axel West og Stein Kuhnle. 2017. "The Nordic Welfare State Model". I *The Nordic Models In Political Science - Challenged, But Still Viable*, redigert av Oddbjørn Knutsen, 219–38. Oslo: Fagbokforlaget.
- Pierson, Paul. 1996. "The New Politics of the Welfare State". *World Politics* 48, (2): 143-149.
- Pontussen, Jonas. 1995. "Explaining the Decline of European Social Democracy: The Role of Structural Economic Change". *World Politics* 47, (4): 495–533.
- Przeworski, Adam. 1985. *Capitalism and Social Democracy - Studies in Marxism and Social Theory. Capitalism and Social Democracy*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Ringdal, Kristen og Kjell Hines. 1995. "Patterns in Class Voting in Norway: Decline or 'Trendless Fluctuations'?" *Acta Sociologica* 38, (1): 33–51.
- Rosavik, Frank. 2007. *Stikk i Strid*. Oslo: Spartacus.
- Rydje, Ola Magnussen. 2018. "Slappe sosialdemokrater: Arbeiderpartiet har et rekrutteringsproblem". Hentet 27. mai 2018.
<https://www.dagbladet.no/kultur/arbeiderpartiet-har-et-rekrutteringsproblem/69835910>
- Seip, Jens Arup. 1963. *Fra Embedsmannsstat Til Eittpartistat Og Andre Essays*. Bergen: Universitetsforlaget.

- Sejersted, Francis. 1984. *Høyres Historie 3 - Opposisjon Og Posisjon*. Oslo: J.W. Cappellens Forlag A.S.
- Sejersted, Francis. 2000. *Norsk Idyll?* Oslo: Pax Forlag A/S.
- Sitter, Nick. "Norway's Storting Election of September 2005: Back to the Left?". *Western European Politics* 29, (3): 573-580.
- Slagstad, Rune. 1998. *De Nasjonale Strateger*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Slothuus, Rune. 2007. "Framing Deservingsness to Win Support for Welfare State Retrenchment". *Scandinavian Politics* 30, (3): 323-44.
- Starr, Martha A. 2014. "Qualitative And Mixed-Methods Research In Economics: Surprising Growth, Promising Future". *Journal of Economic* 28, (2): 238-64.
- Søilen, Espen. 1998. "Fra Frischianisme Til Keynesianisme : En Studie Av Norsk Økonomisk Politikk i Lys Av Økonomisk Teori 1945 - 1980". Doktoravhandling, Norges Handelshøyskole.
- Tjernshaugen, Karen R. "Hellige kyr på slakterbenken - Nyorienteringen i Arbeiderpartiet på 1980-tallet". Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Valen, Henry, Håvard Narum og Arne Strand. 1981. *Velgere På Vandring*. Oslo: NKS-Forlaget.
- Valen, Henry, Bernt Aardal og Gunnar Vogt. 1990. *Endringer og kontinuitet - Stortingsvalget 1989*. Oslo: Statistisk Sentralbyrå.
- Yin, Robert K. 1981. "The Case Study as a Serious Research Strategy". *Science Communication*. 3, (1): 97-114.